

DIE WÊRELD VAN CON DE VILLIERS - 'N KULTUURHISTORIESE OORSIG

deur

Cornelia Jacoba de Kock

Proefskrif ingelewer vir die graad van Doktor in die Wysbegeerte (Departement Afrikaanse Kultuurgeskiedenis) aan die Universiteit van Stellenbosch.

Maart 1994

Promotor: Prof. P.W. Grobbelaar

VERKLARING

Ek die ondergetekende verklaar hiermee dat die werk in hierdie proefskrif vervat, my eie oorspronklike werk is wat nog nie vantevore in die geheel of gedeeltelik by enige ander universiteit ter verkryging van 'n graad voorgelê is nie.

.....7 Februarie 1994.....

Datum

Opgedra aan my man, Johan

BEDANKINGS

My hoogste dank en waardering aan my studieleier prof. P.W. Grobbelaar vir uitstekende leiding en presiese taalversorging.

My opregte dank aan mnr. A.J. Coetsee van Randburg vir die beskikbaarstelling van waardevolle manuskripte.

'n Besondere woord van dank aan al die mense wat bereid was om onderhoude aan my toe te staan en my so gasvry ontvang het.

OPSOMMING

Hierdie kultuur-historiese studie sentreer om Cornelius Gerhardus Stephanus de Villiers (1894 - 1978), of dr. Con soos hy algemeen bekend gestaan het. Verder word daar met behulp van sy vertellings en landelike sketse oor die Overberg, die landstreek waar hy grootgeword het, 'n beeld van die Afrikaanse kultuur aldaar gedurende die eerste helfte van die 20ste eeu geskets.

In hoofstuk een word biografiese besonderhede oor dr. Con verstrek. Dit was reeds tydens sy skooljare duidelik dat hy 'n intelligente kind was. Na voltooiing van sy studies aan die Universiteit van Stellenbosch en verwerwing van die doktorsgraad in Soölogie aan die Universiteit van Zürich in Switserland, het hy sewe en dertig jaar lank die leerstoel vir Soölogie aan die Universiteit van Stellenbosch met groot onderskeiding bekleed. Op Stellenbosch het hy 'n legendariese figuur geword.

In hoofstuk twee word klem gelê op sy bydrae op verskillende lewensterreine: die genealogie, die musiek as musiekopvoeder en optekenaar, verwerker of vertaler van volksliedere), die toneel (as regisseur en vertaler van dramas), die letterkunde (as skrywer en vertaler) en die wetenskap (as internasionaal erkende soöloog).

Vervolgens word in hoofstuk drie op sy begaafdheid gewys. Hy was besonder veelsydig - 'n Renaissance-mens wat ses tale kon praat en 'n aanleg vir die wetenskap en die kunste gehad het.

In hoofstuk vier word na dr. Con as mens gekyk: sy menseverhoudinge, belangstellings, eienaardighede, karaktereienskappe, Afrikanerskap en lewensinstelling.

Hoofstuk vyf laat die lig val op die stoflike kultuur van die Overberg: woningbou, huisinrigting, meubels, bedlinne, breekgoed en messegoed, asook die daaglikse bedrywighede van die vrou en die man op die plaas en die kos wat meestal geëet is.

In hoofstukke ses tot tien word die geestelike kultuur van die streek weergegee: die Overbergse volkstaal, volksgeloof en volksgeneeskunde. Daar word kortliks gewys op gebruike rondom verlowing en die huwelik, dood en begrafnis. Tipiese Overbergse vermake en tydverdrywe word toegelig.

Hoofstuk elf gee 'n blik op die Overberger as mens. Daar is gepoog om vas te stel of die Overberger in wese verskil van die Afrikaner in ander dele van Suid-Afrika. Die Overberger se artistokrasie, sy godsdienssin, sedelike norme en gewoontes, hegte familiebande en gasvryheid word uitgesonder.

Die goeie verhouding wat tussen die Joodse smouse en die boere op die plase, en die boere en hul plaaswerkers bestaan het, word beklemtoon.

Con de Villiers was 'n belangrike boorling van die Overberg, hy het oor buitengewone talente beskik en 'n waardevolle bydrae tot die boekstaving van die Overbergse kultuur gelewer.

ABSTRACT

This culture-historical study focuses on Cornelius Gerhardus Stephanus de Villiers (1894-1978), or, as he was generally known, Dr. Con. Moreover, with the help of his narratives and rural sketches on the Overberg, where he grew up, Afrikaans culture there during the first half of the twentieth century is portrayed.

In Chapter One Dr. Con's biographical details are given. It was already clear during his years at school that he was an intelligent child. After completing his studies at the University of Stellenbosch and obtaining a doctor's degree in Zoology at the University of Zurich in Switzerland, he occupied the Chair of Zoology at the University of Stellenbosch for thirty seven years with great distinction. He became a legendary figure in Stellenbosch.

In Chapter Two his contribution in various walks of life is emphasised: in genealogy, music (as music educator and recorder, arranger or translator of folk-songs), theatre (as director and translator of plays), literature (as writer and translator) and science (as internationally acknowledged zoologist).

In Chapter Three it is pointed out how gifted he was. He was exceptionally versatile - a renaissance man who could speak six languages and had a natural talent for science and the arts.

Chapter Four features Dr. Con as a person: his personal relationships, interests, peculiarities, characteristics, Afrikaner character and his attitude toward life.

Chapter Five sheds light upon the material culture of the Overberg: house-building, the internal appointment of the house, furniture, bed-linen, crockery and cutlery, as well as the daily activities of the woman and the man on the farm, and the food which was usually eaten.

In Chapters Six to Ten the spiritual culture of the region is portrayed; the local vernacular, folk beliefs and folk medicine in the Overberg. The customs regarding engagement and marriage, death and burial are briefly pointed out. Typical Overberg entertainment and pastimes are explained.

Chapter Eleven looks at the people of the Overberg. The attempt was to find out whether the people of the Overberg differ in essence from the Afrikaner in other parts of South Africa. The aristocracy, religious sense, moral norms and habits, close family ties and hospitality of the people of the Overberg are highlighted. The good relationship between the Jewish hawkers and the farmers, and between the farmers and their farm workers is emphasised.

Con the Villiers was a very important man who had his roots in the Overberg; he had exceptional talents and made a valuable contribution in committing the culture of the Overberg to paper.

DIE WÊRELD VAN CON DE VILLIERS - 'N KULTUURHISTORIESE ONDERSOEK

INHOUDSOPGAWE

OPSOMMING

ABSTRACT

BEDANKINGS

INLEIDING

DEEL I: DR. CON

1.	Biografiese oorsig	2
1.1	Genoorte en kinderjare	2
1.2	Skooljare	9
1.3	Student op Stellenbosch	13
1.4	Dosent aan die Transvaalse Universiteitskollege	15
1.5	Student in Zürich	16
1.6	Dosent op Stellenbosch	17
1.7	Gasdosent in die buiteland	19
1.8	Sy skryfwerk	21
1.9	Erkenning	22
1.10	Afgetrede professor en laaste jare	24
2.	Sy bydrae	29
2.1	Die studentelewe op Stellenbosch	29
2.1.1	Sangfeeste	29
2.1.2	Staptoere	31
2.2	Genealogie	33
2.3	Musiek	38

2.3.1	Musikale agtergrond	38
2.3.2	Sy kennis van musiek.....	39
2.3.3	Dr. Con as musiekopvoeder.....	44
2.3.4	Volksliedere.....	48
2.3.5	Ou Afrikaanse volksliedere	49
2.3.6	Volksliedere uit Europa	53
2.3.7	Kerkmusiek	55
2.4	Afrikaans	57
2.4.1	Coniaanse gesegdes	57
2.4.2	Die aanhaling	59
2.5	Toneel	63
2.6	Prosakuns	67
2.6.1	Vertaalde werk	68
2.6.2	Oorspronklike werk	71
2.6.3	Waardebepaling	74
2.6.4	Dr. Con se letterkundige insigte	82
2.7	Wetenskap	84
2.7.1	Sy wetenskapbeskouing	84
2.7.2	Dosent en promotor	87
2.7.3	Die Soölogiese Instituut, Universiteit van Stellenbosch.....	94
3.	Die Renaissance-mens	98
4.	Ander fasette van sy persoonlikheid	103
4.1	Menseverhoudinge.....	103
4.2	Belangstellings	107
4.3	Eienaardighede	109
4.4	Karaktereienskappe.....	110
4.5	Afrikanerskap	113
4.6	Godsdiensbeskouing.....	118
4.7	Dr. Con en die ouderdom	119

DEEL II: DIE STOFLIKE KULTUUR VAN DIE OVERBERG

5.	Die Overberg	122
5.1	Opstalle	122
5.2	Huisinrigting.....	125
5.3	Meubels	127
5.4	Bedlinne	128
5.5	Breekgoed en messegoed	129
5.6	Huis- en plaasbedrywighede	129
	5.6.1 Broodbak	130
	5.6.2 Slag	130
	5.6.3 Kos vir die dag	132
	5.6.4 Handwerk.....	135
	5.6.5 Boerderybedrywighede	136
5.7	Vervoer	140

DEEL III: DIE GEESTELIKE KULTUUR VAN DIE OVERBERG

6.	Taal en woordkuns	143
6.1	Volksetimologie	143
6.2	Uitspraak	144
6.3	Aanspreekvorme	146
6.4	Plekname	146
6.5	Naamgewing aan plante	150
6.6	Overbergse sêgoed.....	154
6.7	Ryme	159
6.8	Raaisels	161
6.9	Grappige anekdotes	161
7.	Volksgeloof	163
7.1	Die tokkelossie	163
7.2	Kinderskrikke of paaiboelies.....	164
7.3	Spoke	165
7.4	Goëlery	169
7.5	Toordery	171
7.6	Heldersiendheid, voorbodes en droomgesigte.....	173

8.	Volkswetenskap	175
8.1	Volksgeneeskunde	175
9.	Lotstye	179
9.1	Verlowing en huwelik	179
9.2	Dood en begrafnis	179
10.	Vermake en tydverdrywe	181
10.1	Jongmensvermake	181
10.2	Verjaardae	183
10.3	Gesinsvermaak	184
10.4	Kuier	184
10.5	Lees	186
10.6	Vakansie	186

Deel IV: DIE OVERBERGER AS MENS

11.	Die Overberger	190
11.1	Algemene aard van die Afrikaner	191
11.2	Aristokrasie	192
11.3	Godsdienssin	194
11.4	Sedelike norme en gewoontes	195
11.5	Hegte familiebande	197
11.6	Gasvryheid	198
11.7	Houding teenoor die smouse	198
11.8	Verhouding met bruin mense op die plaas	200
11.9	Ten slotte	202
12.	Slotbeskouing	203
	BRONNE	207
	BYLAE	220

FOTO'S EN ILLUSTRASIES

Dr. Con, die skrywer	teenoor	2
'n Bejaarde dr. Con	teenoor	26
Studentetoer	teenoor	31
Dr. Con in swemklere	teenoor	32
Dr. Con, die plateversamelaar	teenoor	45
'n Manuskrip	teenoor	84
Dr. Con, die soöloog	teenoor	95
'n Tekening deur dr. Con	teenoor	102
Dr. Con - 'n karikatuur	teenoor	109
Dr. Con, die mens	teenoor	111

INLEIDING

Doel van ondersoek

Tot dusver is daar nog geen volwaardige biografie oor Cornelius Gerhardus Stephanus de Villiers, algemeen bekend as dr. Con, geskryf nie. Die outobiografiese geskifte wat hy nagelaat het, is wel gepubliseer, maar dit is hoegenaamd nie volledig nie. 'n Resensent het dit so gestel: "Enigeen wat maar net die minste kennis dra van dr. Con de Villiers se ryk en geskakeerde lewe, sal onmiddellik besef dat 'n kort outobiografie van slegs sestig bladsye nie naastenby reg aan hierdie figuur kan laat geskied nie" (Smuts 1985:33).

Dr. Con was 'n vooraanstaande wetenskaplike. Op sy vakgebied, die Soölogie het hy internasionale erkenning gekry. Op die oomblik is daar in Italië en Amerika 'n hernieude belangstelling in die Vergelykende Anatomie. Daar word gereeld verwys na die belangrikheid van die werk wat onder dr. Con se leiding by die Soölogiese Instituut op Stellenbosch gedoen is.

Hy het 'n baie belangrike bydrae tot die Afrikaanse letterkunde gelewer met sy sketse oor die Overberg, die landstreek waar hy grootgeword het. Sy Afrikaanse vertalings van werke van vooraanstaande Italiaanse, Noorweegse en Duitse skrywers het die Afrikaanse literatuur verder verryk. Dr. Con was 'n uitsonderlike mens: begaafd en talentvol. Dit is dus baie belangrik dat sy lewe in perspektief gestel word.

Die primêre doel van hierdie studie is om, sover moontlik, volledige biografiese besonderhede oor dr. Con te verstrek en om sy prestasies op verskillende lewensterreine te beklemtoon. Daar word veral aandag gegee aan sy bydrae tot die dokumentering van die Afrikaanse kultuurgeskiedenis en aan sy beskouing oor die algemene aard van die Afrikaner aan die begin van hierdie eeu.

Afbakening van terrein

Die tydperk wat gedek word, strek van sy geboorte in 1894 tot en met sy dood in 1978. Aangesien hy so oud geword het en ook noue kontak met familieleden wat vroeg in die negentiende eeu gebore is, gehad het, kon hy met gesag praat oor veranderings wat in die lewenswyse van die Afrikaner ingetree het.

Hierdie studie handel dus in die eerste plek oor die lewe en werk van dr. Con de Villiers. In die tweede plek is dit 'n weergawe van die kultuurgeskiedenis van die Overberg soos dit tot uitdrukking kom in dr. Con se sketse en landelike vertellings.

Metode van ondersoek

Die studie het deurgaans 'n tweeledige doel gehad: eendersyds is probeer om 'n getroue beeld van dr. Con te skets en andersyds om 'n oorsig van die kultuur van die Overberg te gee.

Daar is dus 'n bronnestudie gemaak van alles, in soverre dit opgespoor kon word, wat deur hom of oor hom geskryf is. Dit sluit in boeke, artikels en ongepubliseerde kortverhale in tydskrifte en koerante, asook manuskripte. In Oktober 1977 is 'n televisie-onderhoud wat die dramaturg P.G. du Plessis met dr. Con gevoer het, gebeeldsend. Die SAUK het in die beginjare van TV al die beeldmateriaal weens 'n tekort aan bergruimte vernietig. Hierdie bron kon dus nie opgespoor word nie. In die dokumente-afdeling van die J.S. Gericke-biblioteek van die Universiteit van Stellenbosch is een houer met dokumente van dr. Con. Daaronder is ongepubliseerde radiopraatjies, koerantknipsels, sketse en briewe wat hy ontvang het. Die meeste van hierdie dokumente is ongeorden en het nie bron- of bladsyverwysings nie; dit is dus nie moontlik om presiese verwysings na hierdie bronne-materiaal te gee nie.

Verskeie persoonlike onderhoude is gevoer met mense wat vriende, kennisse of oud-studente van dr. Con was. Deur middel van korrespondensie is verdere inligting bekom. Die Suid-Afrikaanse Uitsaaikorporasie het klankmateriaal van programme wat oor dr. Con gehandel het, beskikbaar gestel.

Evaluering van bronne en inligting

Die mondelinge getuienis was baie betroubaar: by herhaling is presies dieselfde inligting oor dr. Con verstrekk. Sy oudstudente proff. A.W. Crompton en F.X. Prins, drr. J.M. de Kock, D. van Z. Engelbrecht, D. Hey, E. Retief en M.H.C. Visser en mev. C. Hey (Pentz) was dit volkome eens in hul waardering vir dr. Con as wetenskaplike en dosent. 'n Paar van sy vriende prof. Hennie Aucamp, dr. P.J. Bosman, mnre. W.C.

Dempsey, Fritz Stegmann en prof. Ernst van Heerden het deurgaans bevestig dat hy 'n lojale en gewaardeerde vriend was.

Dikwels het dieselfde mense by verskillende geleenthede oor dr. Con artikels geskryf. Dit was soms duplisering: wat oor dr. Con by 'n sekere geleentheid geskryf is, is in 'n hoë mate by 'n volgende geleentheid herhaal. Dit bevestig egter grootliks die betroubaarheid van die getuienis. Die berig "Dr. Con is wel in vele opsigte universele mens" (DB 16.12.1969:2) wat Johan Smuts met dr. Con se vyf en sewentigste verjaardag geskryf het, toon 'n groot ooreenkoms met die berig "Con de Villiers, die universele genie" (DB 27.11.1978:2) wat Smuts by sy dood geskryf het. In 1964 het Fritz Stegmann by geleentheid van dr. Con se sewentigste verjaardag aan hom hulde gebring (Eikestadnuus 04.09.1964:4). Hierdie berig stem baie ooreen met die huldiging wat Stegmann na dr. Con se dood geskryf het: "Dr. Con - 'n unieke, geniale mens" (DB 01.12.1978:16). 'n Diepte-onderhoud met dr. Con wat op 10 Augustus 1971 oor die radio uitgesaai is, was later die bron van een of meer radioprogramme oor hom.

Wat die kultuurhistoriese aanbetref, was dr. Con se bundels sketse oor die Overberg waardevolle bronne van inligting. Donkiespad is in werklikheid eerder 'n kultuurhistoriese studie, as 'n bundel vertellings.

Aanbieding van stof

Deel Een handel oor dr. Con se lewe en werk, asook oor sy bydrae op verskillende gebiede.

In Deel Twee word die stoflike kultuur van die Overberg behandel soos dit in dr. Con se kortverhale en artikels na vore kom.

Deel Drie gaan oor die geestelike kultuur van die Overberg na aanleiding van dr. Con se skryfwerk.

In Deel Vier word, op grond van dr. Con se siening, 'n beeld van die wesenskenmerke van die Overbergse mense gegee en word daar gepoog om vas te stel of die Overbergers verskil van die inwoners van die res van Suid-Afrika.

DEEL I: DR. CON

Dr. Con, die skrywer (Foto: Die Burger - 24/11/1950)

1. BIOGRAFIESE OORSIG

1.1 Geboorte en kinderjare

Cornelius Gerhardus Stephanus (Con) de Villiers is op 16 Desember 1894 op die plaas Dunghye Park in die Caledon-distrik gebore (J.J. de Villiers 1989:Onderhoud).

Sy vader was Andries Stephanus de Villiers wat op 1 Junie 1842 op die familieplaas Perdeberg in die Caledon-distrik gebore en op 17 April 1921 in dieselfde distrik oorlede is (Familia XIII 1976:64-65). Dr. Con se familie behoort tot die oudste tak van die De Villiers-familie, naamlik diegene wie se wortels teruggaan na die plaas Landskroon in die Paarl-distrik (Familia III 1965-1966:29). Sy oupagrootjie, Matthys Johannes de Villiers (gedoop 11.03.1764-11.12.1834), het oorspronklik op Landskroon geboer en eers later na die Caledon-distrik verhuis (Familia III 1965-1966:29).

Die moeder van Con de Villiers was Cornelia Gertuida Susanna (Nelie) Swart wat op 15 Desember 1847 op die plaas Elandsdrif in die Bredasdorp-distrik gebore is. Drie van haar grootouers was Swarts. Haar oupa en oma aan vaderskant was: Gerhardus Paulus Swart (21.09.1788-14.02.1871) en Johanna Christina Human (gedoop 27.12.1789-28.09.1844). Aan moederskant was Johannes Jochemus Swart (30.11.1794-23.12.1853) haar oupa en Johanna Catharina Swart (24.4.1794-26.10.1877) haar oma. Dr. Con se oupa en oma aan moederskant was ook beide Swarts: Johannes Urbanus Swart (08.06.1821-14.05.1886) en Johanna Catharina Hendrina Swart (21.06.1819-17.12.1857). Andries en Nelie de Villiers is op 26 September 1866 op Bredasdorp getroud (Familia XIII 1976:64-65 & De Villiers 1977:28, 311 & 317).

Op 26 September 1866 is daar in werklikheid twee huwelike voltrek. Nelie se vader, Johannes Urbanus Swart, is op haar troudag met haar bruidegom se oudste suster, Susanna Magdalena Martha (Sannie) de Villiers, getroud; met ander woorde: Nelie se pa het met haar skoonsuster getrou, of Andries se skoonpa het met sy (Andries se) suster getrou (Germishuys 1991:Brief).

Con de Villiers het later soos volg oor hierdie opset geskryf: "Maar Pa het nooit sy vier jaar ouer suster Ma genoem nie, maar sus Sannie." En verder: "Maar Pa se suster

Sannie was vir my nooit tant Sannie nie, want sy was oupa Swart se tweede vrou en omdat Ma haar Ma genoem het, het ons haar ouma Swart genoem" (De Villiers 1979:21&24).

Andries de Villiers was 24 jaar oud toe hy as wewenaar met die 19-jarige Nelie Swart getroud is (Germishuys 1991: Brief). Uit hierdie huwelik is ses kinders gebore:

- Jan Jeremias (29 Julie 1867-10 Februarie 1933)
- Johanna Catharina Hendrina (19 Maart 1870-23 September 1923)
- Susanna Martha Magdalena (16 Junie 1873-16 Desember 1946)
- Johannes Urbanus (22 Oktober 1885-27 September 1910)
- Andries Stephanus (22 September 1888-28 Augustus 1947)
- Cornelius Gerhardus Stephanus (16 Desember 1894-26 November 1978)(De Villiers & Pama 1966:1030).

Con is 'n dag na sy moeder se 47-ste verjaardag gebore. Sy pa was toe 52 jaar oud. Die broer net ouer as hy was 6 jaar oud en die oudste seun reeds 27. Con de Villiers was 'n laatlam in die ware sin van die woord. Hy het as jong seun onder oumense opgegroeï (De Villiers 1961:2-3).

Perdeberg in die Caledon-distrik was die eintlike De Villiers-familieplaas. Die grootvader, Jan Jeremias de Villiers (30 November 1801-18 Junie 1874), het dit gekoop en daarop gaan boer. Con se oupa het die buurplaas vir sy seun Andries gekoop en dit is ook Perdeberg genoem. Om te onderskei is eersgenoemde Boplaas en laasgenoemde Onderplaas genoem (De Villiers Ms/a:2).

Con se vader was nie 'n baie goeie boer nie en het boonop op Perdeberg asma gekry. Hy het gevolglik op sy broer Thys se plaas Dunghye Park in 'n droeër deel van die Caledon-distrik vir hom gaan boer. Dunghye Park het spoedig in die volksmond Donkiespad geword. Thys was lid van die Kaapse Hoërraad en kon nie self die boerdery behartig nie (De Villiers Ms/a:3-4).

Con is dus toe nie op die familieplaas Perdeberg gebore nie, maar wel op Donkiespad. So het dit gekom dat die Viljees twee Overhergse tuistes gehad het, naamlik Donkiespad ('n Rûensplaas) en Perdeberg ('n Strandveldse plaas). Dr. Con het self verklaar: "Ek is op Donkiespad gebore en sal nooit iets anders as 'n Donkiespatter wees nie" (De Villiers Ms/a:4-5).

Con is na sy moeder vernoem. Haar name was Cornelia Getruida Susanna - van daar sy name Cornelius Gerhardus Stephanus. Hy is op 'n Sondag in die plaashuis deur ds. J.G.J. Krige gedoop. Sy pa was ouderling en dus was die privaat doop volgens die kerkwet in orde (De Villiers 1979:2-3).

Con se ma was nie in staat om haar nuwe baba self te voed nie en dus het 'n bruin vrou, Jakowa Hendriks, hom gesoog (De Villiers 1979:2-3). Jakowa (Jacoba) is deur Con se ma grootgemaak en geleer om Nederlands te lees en skryf. Hierdie vrou het dus Nelie se laatlam "aan haar boesem en bors geneem" (De Villiers 1964:25-26).

Later jare het dr. Con se moeder altyd vir Jakowa Hendriks in Elim gaan opsoek. Die vreugdetrane het dan oor haar wange gevloei (De Villiers 1964:25).

Dr. Con was 'n laatlam wat tussen oumense opgegroeï het en daaglik hulle gesprekke aangehoor het (J.J. de Villiers 1989:Onderhoud). Hy was 'n alleenkind wat nooit werklik kind was nie. Speelmaats was skaars, maar Pieteros se teenwoordigheid op Donkiespad was 'n hoogtepunt. Hy was die kleinseun van die bruin vrou wat in hul kombuis gewerk het - kleinerig gebou met digte peperkorrels op die kop en 'n wye, glimlaggende mond. Só het dr. Con sy speelmaat onthou: "O, daardie Pieteros was 'n lekker speelmaat, gedwee maar self vindingryk. Vir 'n hele dag was die groot plaas ons s'n" (De Villiers 1964:61-62).

Onder die akkerboom het die klein Connie en Pieteros elkeen hul eie miniatuurplaas gebou. Hulle het woonhuise opgerig en gragte, kanale, slote en groentetuine op hul denkbeeldige lande aangelê. Dan het hulle gewag vir die stroom water wat uit die dam gevloei het. Die groot dam aan die voet van die berg is "oopgesteek" sodat die damme op die werf wat drink- en waswater voorsien het, vol kon loop. Hulle het met opwinding die water hoor bruis en fyn dopgehou wat met hul bouwerke gebeur: "Die vloed steur hom nie eens aan die besproeiingskemas nie, die vore word eenvoudig platgedruk, die twee plasies se bodem bly onbenat, en in stygende vaart snel die magtige rivier eendedam toe" (De Villiers 1964:62-64).

Die twee seuns het al agter die plaaswerker wat met sy graaf die water gekeer en die slote skoongemaak het, aangehardloop. Vervolgens het hulle teruggehardloop na die akkerboom om ooggetuies te wees van die krag van bewegende water: hul handewerk is met die grond gelykgevee (De Villiers 1964:65).

Con se vroegste herinnering gaan terug na die jaar 1898 toe hy drie jaar oud was. Op daardie dag het sy oom Bêrend Jordaan vir hom 'n hondjie as geskenk gebring. Hy het die hondjie Taainie genoem en hom byna doodgehuil omdat sy ma hom nie toegelaat het om die diertjie by hom in die bed te laat slaap nie; sy het gesê: "Cornie 'n mens moet vir jou huisdiere baie goed wees, maar jy moet nooit van 'n dier 'n mens wil maak nie, want ons Liewenheer het hulle anders geskape" (De Villiers 1961a:3&1979:3-4).

Gaandeweg het die klein Connie die mense in sy onmiddellike omgewing leer ken.

Con se ouers, broers en susters was groot geboude mense. Oor sy moeder skryf hy: "Ma was 'n groot, gesette, statige vrou met pikgeetswart, gladgekamde hare, 'n doodsbleek gesig en helderblou oë. Sy was 'n gasvrye vrou, maar vir een en almal ongenaakbaar" (De Villiers 1961a:3).

Sy was 'n streng vrou. Hy het dikwels vertel hoe sy ma hom berispe het wanneer hy stout was. Sy het dan die volgende dialoog met haarself gevoer: "Ma, wat wil ek hê?" - "Ek weet wat jy wil hê, 'n pak slae." Daarop het hy pak gekry, want hy was "lollerig en stout" (J.J. de Villiers 1989:Onderhoud).

Nelie het Bredasdorper gebly en het haarself nooit as Caledonner gesien nie. Donkiespad was haar "stiefmoederland". Die ma was vir haar kinders 'n vreemdeling, want sy was 'n swygsame mens. Con het haar nooit werklik leer ken nie. Sy het haar agter 'n masker teen die wêreld verskans en hy kon nie daardeur dring nie (De Villiers 1961a:3-4).

Toe dr. Con 56 jaar oud was, het hy sy oudste suster versoek om hom iets van sy ma te vertel. Sy het geantwoord dat niemand haar werklik geken het nie, nie eens hul pa nie. "Sy was te verslote, te ver verhewe bo ons, te ongenaakbaar." Sy was 'n tipiese Swart - iemand wat nie haar gevoelens gewys het nie. Sy was 'n nugter mens en nie "'n Viljee wat deur sy fantasie opgevrete is nie" (De Villiers 1979:13-14).

Dr. Con self het sy ma as die vreemdeling in die familiekring gesien, maar vir haarself was dit dalk nooit die geval nie (De Villiers 1979:15).

Die pa was net die teenoorgestelde: 'n skraal, kaalkop-, ouerige man met 'n blosende gelaatskleur en 'n groot De Villiers-neus ("Viljee-snawel"). Hy was die vredeestigter van die omgewing, lekeprediker en "kinderlik vroom" (De Villiers 1961a:4). Hy was meestal in die huis omdat hy met sy gesondheid gesukkel het en het hom met boeke besig gehou. Dr. Con het onthou dat sy pa hom nooit op die skoot getel het nie (De Villiers 1979:5).

Godsdiens het die belangrikste plek in die opvoeding van die kind ingeneem. Dr. Con se pa het streng huisreëls gehandhaaf: huisgodsdiens moes stiptelik deur alle gesinslede en blankes wat tydelik in diens was, bygewoon word. Geeneen is verskoon nie, ook nie tydens ploeg-, saai-, oes- of trapyd nie (De Villiers 1954:31).

In die verhouding tussen kinders en ouers het die ouer 'n gesagsposisie beklee. "Ouers was ouers, en kinders was kinders, en dit was 'goue fluit, goue fluit my storie is uit'" (De Villiers 1954:76).

Alhoewel sy pa nie baie gesond was nie, het sy teenwoordigheid nogtans heilsaam ingewerk op die patriargale plaaslewe. "Hy het bestuur en regeer deur die liefde, en sy liefde was sterker as uiterlike gesag en geweld" (De Villiers 1954:49).

In dr. Con se kinderdae was ouers baie streng. Lyfstraf is onverbidlik toegedien: "Daar is goed gemoker onder die kleingoed sonder om 'n minderwaardigheidsgevoel by hulle te laat ontstaan en sonder om onderlinge liefde vir mekaar te benadeel" (De Villiers 1961b:19).

Die oudste seun, Jan of Ouboetie, was die leiersfiguur in die huis. Sy woord was wet op die plaas (De Villiers 1961a:4-5). Hy was nogal "danig" met sy klein boetie en het soms wanneer Con naby sy kamer gespeel het, vir hom 'n handvol lekkers gegee, maar ook hy het nooit vir die klein Connie "geliefkoos" nie (De Villiers 1979:5).

Suster Hannie, die tweede oudste kind in die gesin, was Con se lieflingsuster. Hy het haar Tietie genoem. Hy beskryf haar as die mooiste vrou van die Overberg. Van al die Caledonse vroue was Hannie vir Con die mooiste. Sy was volgens hom aanvallig, sprankelend en geselserig. Sy het na hul pa geaard en het niks van die Swarts se "patrisiërgedoente" gehad nie. Sy het Con grootgemaak en hy het altyd haar "seuntjie" gebly (De Villiers 1961a:5,7,46 & 1979:19).

Con se moeder is op 10 November 1905 oorlede, ongeveer 'n maand voor sy elfde verjaardag. Hannie het hierna Con se ma geword. Die sterwende ma se laaste woorde was dan ook: "Hannie, ek laat Connie in jou hande" (De Villiers 1979:17).

"Vir my oudste suster, wat ook nou al 'n paar jaar onder die grond is, was ek steeds 'n jong seun, die laatlam van die gesin, die wees wat sy grootgemaak het en vir wie sy altyd die sorgsame moeder gebly het. Mettertyd het sy 'n ou vrou geword, maar vir haar broertjie het die tyd stil gestaan en solank sy geleef het, was hy haar kind, selfs en veral - in die jare toe ters Haar geheue en later haar verstand heeltemal verdwyn het" (De Villiers 1961b:49). By geleentheid (met die viering van sy tagtigste verjaardag) het hy verklaar: "Van al die mense in my lewe was ek vir haar die liefste" (Bylae DB 14.12.1974:4).

Die derde kind, suster Sannie, was die probleemkind van die gesin. Toe sy 'n jong meisietjie was, is sy deur 'n hond gebyt en het as gevolg daarvan stuipeaanvalle gekry. Later was sy nie meer heeltemal normaal nie, was die "arme van gees". Van haar het die pa gesê: "Sannie is aan ons gegee om te verhoed dat ons hoogmoedig word." Verder het hy gewaarsku dat 'n mens liever nie 'n ernstig sieke moet terugbid uit die dood soos hulle met haar gedoen het nie. Con was egter tot haar dood baie lief vir Sannie (De Villiers 1979:6,16).

Na die drie jongste kinders is verwys as die "tweede broeisel", want daar is 'n verskil van twaalf jaar tussen die derde en vierde kind (De Villiers 1979:6). Gedurende Con se vroeë kinderjare was die twee broers Johan en Andries (Lang Andries) wat net ouer as hy was, nog in die plaasskool op Solitaire in die Caledon-distrik (De Villiers 1979:6). Van die ses kinders het die oudste broer, Jan, suster Sannie en Con self nooit getrou nie (Germishuys 1991:Brief).

Die De Villiers-gesin het ongeveer 38 jaar op Donkiespad gewoon. Daar was egter 'n kort onderbreking. Con se oom Thys aan wie die plaas behoort het, het dit aan ene Jackson verkoop. Die gesin het toe tydelik op die plaas Good Hope in die Strandveld gaan woon, maar Jackson het in gebreke gebly om die koopsom te betaal en Con-hulle kon terugtrek na Donkiespad (De Villiers Ms/a:14).

Na sy vrou se dood is Con se pa in 1907 getroud met die weduwee Johanna Magrieta Hugo, gebore Delport (24.07.1852-18.04.1942). Hy het op Caledon by haar

gaan woon en die drie oudste kinders het op Donkiespad aangebly. Con (dertien jaar oud) was toe in die skoolkoshuis op Caladon (De Villiers 1979:16). Con se stiefmoeder het werklik vir hom 'n tweede ma geword en hy het kosbare herinnerings aan haar oorgehou (De Villiers 1979:16).

Johan, die tweede oudste broer, is in 1910 met Anna Marthina du Toit getroud (De Villiers & Pama 1966:1030). Johan se vrou, Nontjie, was nie vir Con 'n gewone skoonsuster nie, want die gesinne De Villiers en Du Toit was lank reeds baie goeie vriende. Na hierdie huwelik het Johan die geleentheid gekry om op die eintlike familieplaas, Perdeberg, te gaan boer. Perdeberg het toe dr. Con se nuwe tuiste geword (De Villiers 1979:17).

Tussen dr. Con en Nontjie se ouers (Michiel en Annie du Toit) het 'n hegte vriendskap ontstaan - hy was vir hulle soos 'n seun. Hul seuns, Charl en Toël, het dr. Con se nuwe broers geword. Dr. Con het baie vakansies by oom Michiel en tant Annie op hul plaas Klipdrif gaan kuier. Daar het hy heerlik geëet, want tant Annie was 'n baaskok: "tant Annie was 'n kunstenaars, besiel met die liefde vir haar medium, en haar medium was kosmaak" (De Villiers 1979:19).

Later jare het dr. Con dikwels gedurende Desember vakansie op 'n familie-erf by die Mond op Hermanus gaan tent opslaan, maar sy etes het hy by dieselfde tant Annie in hul strandhuis gaan nuttig. Hy was baie lief vir haar en sy het al die disse waarvan hy baie gehou het vir hom gekook (J.J. de Villiers 1989:Onderhoud).

Aan Nontjie self was dr. Con besonder geheg. As dosent op Stellenbosch het hy al sy somervakansies by haar aan huis op Perdeberg deurgebring. Hy sou soms opmerk dat hy reus veertien dae daar kuier waarop sy geantwoord het: "Nee, jy is al ses weke hier" (J.J. de Villiers 1989:Onderhoud). Perdeberg het die jong dosent Con de Villiers se huis geword. Nontjie het hom "griewelik bederf". Ook sy het sy geliefkoosde kossoorte vir hom voorberei (J.J. de Villiers 1989:Onderhoud).

In sy latere lewe het dr. Con 'n aantal sketse geskryf wat hy blykbaar onder die titel Nontjie se Perdeberg wou publiseer. Hierdie sketse is egter nooit uitgegee nie. As motto onder die titel haal hy Henrik Ibsen aan en vertaal dit dan soos volg:

En omdat sy nooit eens
my dank verwag nie.

Dig ek my danksê-
liedjie aan haar.

Hoe belangrik Nontjie in dr. Con se lewe was, blyk uit die skets "Twee vaders val weg" in Nontjie se Perdeberg:

"Dertig jaar het Nontjie haar man oorleef en het krag geput uit die vaste vertroue in die dinge wat sy nie kon sien nie. Totdat sy in 1962 oorlede is, was sy nie alleen die matriarg op Perdeberg nie, maar die erkende hoof en bindende krag in die familie waarin sy getrou het. Twee-en-vyftig jaar het sy op Perdeberg gewoon, die grond waarin haar man en sy voorgeslagte rus, het haar moederaarde geword. Vir die hele Strandveld het sy die sinnebeeld geword van die geestesadel wat ons Liewenheer aan Sy uitverkorenes skenk, die swakke, staalsterke gees wat alle wisselinge, alle teleurstellinge, alle leed en verdriet oorwin met die liefde en die liefde alleen, die liefde wat geen kwaad spreek en geen kwaad dink nie. Nontjie was die sorgderes en kampvegter vir die eer van die familie waarvan sy 'n lid geword het en wat haar hulle hartstogtelike liefde geskenk het. Wanneer ek aan Nontjie, aan 'Suster', dink, is sy vir my die sinnebeeld en toetssteen van die Overbergse vrou en moeder. Ek weet dit want ek het haar langer geken as haar seuns, en sy was vir my nie net 'Suster' nie maar 'n tweede moeder vir wie ek haar oudste seun was" (De Villiers Ms/a:17).

1.2 Skooljare

Con se pa was van mening dat 'n kind "niks moes leer" voordat hy skool toe gaan nie. Hy het ook gereken dat 'n kind eers op tien skool toe moes gaan. Dit het hom nie gehinder dat 'n "leeglopende, groterige seun" lastig kon wees nie. Con se ouer broers is ook nie eens toegelaat om hom die alfabet te leer nie. Hy moes dus maar sy begeerte om te leer, onderdruk (De Villiers 1954:31).

Die klein Con was egter nuuskierig en weetgierig en het vroeg reeds in koerante begin loer. Nederlands het hy vir homself uit die blad Ons Land geleer (De Villiers 1961:31). Op 'n goeie dag het hy agtergekom dat hy baie lang woorde, soos "lebens-verzekeringsmaatschappij" en "goevermentsdrogelandsboerde:ijproefstations" op die muuralmanakke kon lees (De Villiers 1979:10).

"Con de Villiers was 'n wonderbaarlike kind. Hy kon lees en skryf en Engels praat voordat hy skool toe is. Almal het aandag gegee aan die wonderkind" (J.J. de Villiers 1989:Onderhoud).

Dr. Con was self nie presies seker of hy in 1902 of 1903 skool toe is nie. Hy was so agt, nege jaar oud en die skool was die plaasskool Solitaire (De Villiers 1979:11). Dr. Con moes ongeveer by standaard twee begin het aangesien hy slegs nege jaar op skool was toe hy Matriek geslaag het (JSG:Dokumente).

Die plaasskool het 'n belangrike rol gespeel in dr. Con se vorming. "As ek nou so terugkyk op my jare op die plaasskool, dan kan ek in alle eerlikheid en sonder romantiese bybedoeling sê dat dit een van my waardevolste ondervindings was. Dit het my geleer om my minder gegoede volksgenote te verstaan en lief te hê. Dit het my ook in staat gestel om deur die proses en fieterjasies van geëmansipeerde Afrikaners te sien en eenvoud en troue burgerlikheid te waardeer" (De Villiers 1954:37).

Dr. Con was van mening dat hy waarskynlik een van die laaste dosente aan 'n universiteit was wat nog op 'n plaas skoolgegaan het. Die dorpskool is slegs deur die dorpenaars bygewoon en die plaasskool kon voorsien in die behoefte aan "die bietjie geleerdheid" wat 'n plaaskind nodig gehad het (De Villiers 1961a:31).

Solitaire was die naaste plaasskool. "Ek weet nie hoeveel myl dit van Donkiespad is nie, want myl was vir ons nie eens 'n boekwoord nie. Ek weet net dat 'n mens of die steil berg kon oorsteek of jy kon as't ware om sy punt loop. In ieder geval was dit 'n skaars sigbare voetpaadjie oor heuwels, klowe, rotse, spruite en riviere, en vandag is die paadjie seker lank reeds toegegroeï." In die winter moes hulle die rivier oor 'n lang plankbrug oorsteek; plek-plek het die water aan die brug geraak. In die somer was dit baie warm in die bergklowe en het hul boonop las van blindevlieë gehad. Vir baie jare het dr. Con, sy niggie Johanna Jordaan en die dogter van 'n man wat vir sy pa as skaapwagter gewerk het, Lena Geldenhuys, saamgestap (De Villiers 1961a:31-32). Die skool was in werklikheid ses, sewe myl (10 km) van die plaashuis af geleë (De Villiers 1979:11).

Op pad terug huis toe na skool het die drie stuks gewoonlik by Lena se ouerhuis aangedoen. Die huisie was armoedig, maar die huisvrou het nooit verskoning

gemaak vir die eenvoudige koppie swart koffie en die sny growwebrood wat sy vir elke kind gegee het nie, want "sy het dit met liefde geskenk en ons het dit met liefde aangeneem; haar man was ons skaapwagter, maar hy was ons stand, hy was ons soort mense en Lena se moeder was my moeder se vriendin" (De Villiers 1954:37).

Dit was dus by uitstek sy skooljare op Solitaire wat dr. Con in aanraking met hul minder welgestelde bure gebring het. Hy het ook hierdie armer kinders se ouers intiem leer ken: "Hulle was Afrikaners op wie die Overberg kan trots wees, en ek het teenoor hulle nageslag soos teenoor my eie familie gevoel" (De Villiers 1961a:35). In die destydse plaasskole is geen onderskeid tussen ryk en arm getref nie; gevolglik is die Overbergers tot 'n eenheid saamgesnoer (De Villiers 1967:42).

Die skool het soggens om nege-uur geopen en om halfvier uitgekom. Die dag is onderbreek met "speeltyd" en "middagpouse". Die inhoud van die kospakkes het min van kind tot kind verskil. Dit het gewoonlik bestaan uit 'n paar snye brood met vet op, 'n paar snytjies koue vleis en 'n paar gebakte of gekookte "betats" (patats). Die kinders het die middagete op 'n klipplaat langs die rivier genuttig en sommer van die "donkerbruin" rivierwater gedrink (De Villiers 1954:37).

Daar was uitstekende onderwyseresse: Maggie Human, Alice Groenewald en Susan Swart. Die kweperlat is onbeskaamd gebruik. Onderrig het deur medium van Engels geskied. Die vakke was: "reading, writing, dictation, tables, sums en later 'n bietjie geography en Cape history." Die onderwyseresse was baie goed. As dosent het dr. Con sommige van hul onderrigmetodes gebruik, maar volgens hom was die drie vroue wat hom geleer het, beter as wat hy ooit kon wees (De Villiers 1961a:32, & 1967:42).

Die onderrig was nooit "saai en verbeeldingloos" nie. Volgens dr. Con het die plaasskool nog individualiste gekweek. "Die hedendaagse 'Skool Bus' (sic) het die plaasskool laat kwyn met die gevolg dat 'n massaskolier gekweek en die plaaskind tot dorpskind genivelleer word, 'n nivellering wat nog verder bevorder word deur die verbeterde verkeersmiddele en die algemene verbetering van die lewenstandaard van die boermense. Solitaire is vandag [1954] 'n groterige plattelandskool met sy hoof en sy assistente, en daar is geen sprake meer daarvan dat kinders myle ver oor berg en dal sal skool toe loop nie. 'n Mens sal seker as romantikus uitgemaak word as jy die vrees uitspreek dat so 'n superplaasskool die gemoedelikheid van die ou

dae moet verbeur, ook dit is 'n onvermydelike gevolg van die vervanging van die patriargale deur die internasionale in ons volkslewe" (De Villiers 1954:37-38).

Die handboeke wat gebruik is, kon hy nog jare later voor sy geestesoog sien, naamlik Royal readers vir Engels, Deeltjies vir Nederlands en ene Whiteside se Cape history. Potlode was uiters skaars en 'n lei en griffie is algemeen gebruik. "Die gedurige gekrap van die griffie op die lei is een van die skoolklanke wat ek die beste onthou" (De Villiers 1954:34-35).

Die mylpaal van die skooljaar was die inspeksie. Die inspekteur het bepaal of 'n kind slaag of druip. Die beslissing is gemaak op grond van sy prestasie in somme en diktee (De Villiers 1954:35).

Con beweer dat hy nooit 'n ywerige leerling was nie, maar dat die onderwysers tog met sy "aanleg en vooruitgang" tevrede was. In 'n brief aan haar derde seun, Andries, rapporteer Con se ma soos volg oor sy werk op laer skool: "Die Enspekteur was hier achter by de school [...] Corne het ook gepaas hy is op gemaak met Corne hy zeg u papa moet hom tog laat leer want hy is te slim" (De Villiers 1979:12).

Dr. Con het geglo dat die hoërskool hom minder gevorm het as die onderwyseresse en skoolmaats op Solitaire (De Villiers 1979:33).

Na Solitaire is Con na die hoërskool op Caledon waar hy in die skoolkoshuis tuisgegaan het. Mnr. Daantjie Ackermann was die skoolhoof en hy en sy vrou was ook huisouers. Uitsers streng dissipline is deurgaans gehandhaaf en daar is van lyfstraf gebruik gemaak (De Villiers 1979:33).

Engels was die onderrigmedium, maar die hoof en onderwysers se Engels was maar swak. Die twee koshuismatrones, die Scheuble-susters, het Con egter met sy Engels gehelp. Hy het Afrikaans met 'n tipiese Overbergse bry gepraat, maar wanneer hy Engels gepraat het, was die bry afwesig (De Villiers 1979:33).

Mnr. Kleinschmidt het Engels gegee en mnr. Siebert Nederlands. Laasgenoemde was Con se held, want hy het sy leerlinge geleer dat 'n taal lewe. Con de Villiers het later geglo dat juis hy by hom 'n belangstelling in tale aangewakker het. In sy laaste skooljare het ene mnr. Hall Engels onderrig, maar van hom het Con nie veel gedink

nie, want hy het blykbaar 'n drankprobleem gehad en kon ook nie dissipline handhaaf nie (De Villiers 1979:34).

Samuel Hobson, een van die bekende Hobson-broers, het teen die end van Con se skooljare op Caledon kom onderwys gee en spoedig 'n vriend van die De Villiers-gesin geword. (Samuel en George Hobson was die skrywers van Kees van die Kalahari). Samuel en Con het dikwels oor die Afrikaanse letterkunde gesels. Hy het Con ook aangemoedig om 'n roman oor sy gesin te skryf, maar hy wou dit nooit doen nie (De Villiers 1979:28 & AK 1980:271).

Con was reeds gedurende sy skooljare 'n ywerige leser. Die dorpsbiblioteek was vir hom die poort tot kennis van die wêreld daarbuite. Hy het baie goeie, maar nog meer slagte boeke hier gelees en het baie in oorsese weekblaaie belang gestel (De Villiers 1961a:33).

Gedurende sy skoolloopbaan het Con weinig formele musiekonderrig gehad. Hy het slegs enkele "piano lessons" by "miss" Frederica Scheuble en by "Fraülein" Markgraff ontvang (De Villiers 1961a:33).

In 1911 het hy Matriek in die eerste klas geslaag. Die eerste klas was vir hom onbegryplik, aangesien hy vakke waarin hy nie geïnteresseerd was nie, eenvoudig verwaarloos het. Veral die Nederlandse voorgeskrewe boek Camera obscura deur Nicolaas Bæts (1814-1903) wat onder die skuilnaam Hildebrand geskryf het, was vir hom kleinburgerlik (De Villiers 1979:35).

1.3 Student op Stellenbosch

In 1912 is die seun van Caledon na Stellenbosch om aan die Victoria College te studeer. Aanvanklik het hy maar vreemd gevoel - "'n grote lummel, 'n ware plaasjapie" - gekleed in 'n snyerspak wat nie baie netjies gepas het nie (De Villiers 1979:35).

Gedurende sy eerste jaar moes hy die verpligte "intermediate"-kursus met Latyn en Wiskunde volg. Volgens hom was dit 'n wonderwerk dat hy geslaag het. Die volgende jaar kon hy met B.A. begin en die vier vakke wat hy gekies het, was: Geologie, Engels, Geskiedenis en "Ethics and Politics". Hy het egter nie baie van prof.

W. Blommaert se Geskiedenis-klasse gehou nie. Blommaert was eintlik 'n Belg en Con het sy Engels onverteerbaar gevind. 'n Vriend het aan hom gesê dat Soölogie 'n interessante vak is en hy het besluit om die Soölogie-klasse te gaan bywoon (De Villiers 1979:36).

Prof. E.J. Goddard wat van 1911 tot 1922 professor in Soölogie aan die Universiteit van Stellenbosch was, het 'n groot invloed op Con as student gehad. Hy het dikwels by die Goddards aan huis gekom. Hy het later sy oorskakeling na Soölogie as 'n belangrike omwenteling in sy lewe gesien: "Pirandello [die groot Italiaanse skrywer] het volkome reg: die groot omwenteling in 'n mens se lewe word deur nietighede veroorsaak, en daarna is jy nooit weer dieselfde mens nie. Ek weet nie - miskien het prof. en mev. Goddard te veel notisie van my geneem, miskien was my eerste kennismaking met die wetenskap te oorweldigend sodat ek 'n hewige aanval van intellektuele verstopping gekry het, 'n siekte waarvan 'n mens swaar herstel. Maar dit het op die duur geen saak gemaak nie. Ek weet nou dat die neëntiende-eeuse soölogie alreeds verouderd was, maar vir my was dit nog die waarheid, en later het ek geleer dat die waarheid relatief is en dat vandag se waarheid môre se leuen kan word: 'es irrt der Mensch so lang er strebt'" (De Villiers 1979:36).

By prof. H.C. Notcutt het die jong student baie van die Engelse letterkunde en van die letterkunde in die algemeen geleer. Prof. Notcutt se maatstaf was: "die goeie is die eerlike, die eie; die kwade is die leë gebaar, die retoriese, die mooiskrywery" (De Villiers 1979:36).

Die University of the Cape of Good Hope het die sertifikate uitgereik vir grade wat deur studente van die Victoria College verwerf is. In 1914 behaal Con die B.A.-graad in die tweede klas met onderskeiding in Soölogie. In 1916 behaal hy die M.A.-graad met studieveld die Coelenterata (see-anemone, jellievisse en verwante vorme) (De Villiers 1922:CV & JSG:Dokumente).

Aan die begin van sy studiejare het Con by twee weduwees geloseer, maar later jare was hy in die manskoshuis Wilgenhof (De Villiers 1979:26,38). Terwyl hy by die twee weduwees geloseer het, het hy kennis gemaak met Gielie Smuts, seun van een van hierdie vroue en latere orrelis op Riversdal. Gielie het Con bekend gestel aan die groot klavierkomponiste: Bach, Schumann en Chopin (De Villiers 1979:26).

1.4 Dosent aan die Transvaalse Universiteitskollege

Con was slegs 21 jaar oud toe hy in 1916 na Pretoria is om 'n onafhanklike afdeling Soölogie aan die Transvaalse Universiteitskollege te stig (De Villiers 1979:38).

Dierkunde en Plantkunde was aanvanklik een departement. In 1914 het die minister, ná herhaalde vertoë, toestemming gegee dat 'n lektor in Dierkunde aangestel kon word. Con de Villiers was eers demonstrateur en later assistent-lektor totdat hy in 1917 tot lektor bevorder is. In 1919 is 'n professoraat in Dierkunde goedgekeur. Con het intussen in die buiteland gaan studeer en aangesien sy pos ná die aanstelling van 'n professor nie gewaarborg kon word nie, het hy in 1920 bedank (Gedenkboek van U.P. 1960:137). Con de Villiers het altyd gesê hy is Pretoria toe om sy vak te stig (J.J. De Villiers 1989:Onderhoud).

Con het interessante mense in Pretoria ontmoet. Hy het die Afrikaanse digters Jan F.E. Celliers en Eugène Marais goed leer ken. Hy het Marais as 'n "hoogs gekultiveerde, swaarmoedige persoon" beskou en hy was van mening dat Marais die enigste digter was wat soos 'n digter gelyk het (De Villiers 1979:39-40).

Hy het ook aan huis van tant Hannie Joubert, weduwee van genl. P.J. Joubert, gekom. Hy was die bekende genl. Piet Joubert (1831-1900), lewenslange politieke teenstander van pres. Paul Kruger. Tant Hannie was 'n merkwaardige vrou in eie reg. Sy was een van die vroue wat die leiding geneem het tydens die vrouebetoging op 5 Augustus 1915 in Pretoria toe die vrylating van die Rebelle-leier, genl. C.R. de Wet (1854-1922) geëis is (Nuusbode S.J.:344). Ongelukkig het dr. Con eers later besef dat baie van haar mededelings van groot historiese betekenis was (De Villiers 1979:39).

Politici het onder sy vriende getel. Hy het onder meer met die destydse premier van Suid-Afrika, genl. Louis Botha (1862-1919), en sy latere opvolger, genl. J.C. Smuts (1870-1950), bevriend geraak. Smuts het aan die lang, fris geboude Con die bynaam Tiny gegee. Dr. Con het gedurende sy verblyf in Pretoria ook kontak gehad met Jacob de Villiers (Jimmy) Roos wat in 1910 Sekretaris van Justisie en Direkteur van Gevangeniswese geword het. Nog een van sy vriende was die politieke stormvoël Tielman Roos (1879-1935). Tielman en Jimmy Roos was blykbaar glad nie familie nie (De Villiers 1979:40, AK 1980:99 & 339, SABW I:708-712 & III 739-741).

In Pretoria het dr. Con dikwels brug gespeel. Sy gereelde brugmaat was Johanna Brand, dogter van ds. N.J. van Warmelo van Heidelberg (Transvaal) wat gedurende die Tweede Vryheidsoorlog (1899-1902) saam met haar moeder in die Engels besette Pretoria 'n Boerespioenasiediens georganiseer het. Sy is veral bekend vir haar boek Boerevrouwen in geheime dienst (1913). Die boek is in Afrikaans uitgegee onder die titel Die Kappiekommando. Sy het ook boeke oor natuurgenesing, die sogenaamde druiwekuur, geskryf. Dr. Con het haar beskou as 'n "hoogstaande vrou wat nie gekroom het om individualis te wees nie" (De Villiers 19679:40 en AK:333).

Volgens hom was die Transvaalse Afrikaners "anders" as die Bolanders en Overbergers, en hul lewenspeil was hoër. "Die Transvaalse Afrikaners was vir my so vreemd soos Napolitaans vir 'n Romein" (De Villiers 1979:41-42).

Dit wil voorkom asof die Eerste Wêreldoorlog (1914-1918) en die Rebelle (1914) nie 'n noemenswaardige invloed op Con se lewe gehad het nie, aangesien hy nêrens in sy werk daarna verwys nie.

Tydens die verwoestende Spaanse griep epidemie van 1918 toe baie mense in Suid-Afrika dood is het Con gesond gebly en kon hy dus in die midde help met die versorging van vriende en bure (De Villiers 1979:43).

Con het baie goed bevriend geraak met die Lorn-gesin by wie hy vlot Duits leer praat het. Die twee Lorn-dogters was baie musikaal en veral Lori wat in Europa sang bestudeer het, het hom baie van Duitse en Franse kunsliedere geleer. Sodoende is sy musieksmaak verder gevorm (De Villiers 1979:43).

1.5 Student in Zürich

Dr. Con het in 1919 na 'n na-oorlogse Europa vertrek met die wete dat sy reeds bejaard was en dat hy hom moontlik nie weer sou sien nie (De Villiers 1979:43). Hy het vir sy doktorsgraad aan die Soölogiese Instituut in Zürich gestudeer (Hg 02.04.1926:13). Spoedig het Con die omgangstaal, "Schwyz-Dytsch" of Switserse Duits, baasgeraak en op die koop toe Italiaans of Frans. Gauchat begin loop (De Villiers 1979:45). Vir die student uit Suid-Afrika het Zürich 'n wêreld oopgegaan. Op toneel- en musiekgebied het Zürich 'n toonaangewende rol gespeel (De Villiers 1979:44-45). Gedurende vakansies het hy deur Switserland getoer en ook die res van

Europa deurreis, onder andere Italië en Duitsland. Hy het dadelik meer tuis in Suid-Italië as in Noord-Italië gevoel (De Villiers 1979:45-46).

Tydens sy Switserse studie het Con goed bevriend geraak met die plantkundige Hans Schenz. Hy was ook op vriendskaplike voet met die soöloog prof. Otto Schlaginhaufen. Die soöloog wat hom die meeste geleer het, was prof. Marie Daiber. Sy promotor was prof. Karl Hescheler. Con was op daardie tydstip ongeveer 28 jaar oud en dus het die dosente hom eerder as vriend beskou (De Villiers 1979:46-47).

In 1922 het hy gepromoveer. Die onderwerp van sy proefskrif was: "Neue Beobachtungen über den Bau und die Entwicklung des Brustschulterapparates bei den Anuren, insbesondere bei Bombinator" (De Villiers 1922:Titelblad). Dit behels die ontwikkeling van die borsskouerapparaat by paddas.

1.6 Dosent op Stellenbosch

Con de Villiers het in 1922 na Suid-Afrika teruggekeer en as dosent in Soölogie by die Universiteit van Stellenbosch waargeneem vir dr. Coert Grobbelaar wat in Berlyn verder gaan studeer het (De Villiers 1979:47). Kort daarna is hy in 1923 aangestel as professor in Soölogie. Sy voorgangers was dr. Robert Broom (1902-1910) en dr. E.J. Goddard (1911-1922). Dr. Coert Grobbelaar was as senior lektor 'n kollega tot 1955 (Thom 1966:107).

Oor sy doseerwerk het Con de Villiers hom later soos volg uitgespreek: "Ek het volkome onvoorbereid dosent, lektor en later professor geword, en het nie 01, -2 of -3 [onderwyskwalifikasies] besit nie, ek moes maar self 'n plan maak met my onkunde. In die begin het ek seker alle opvoedkundige beginsels vergeweldig, maar ek het my onkunde maar in die mou gehou. Algaande het ek myself geleer en sommige kollegas van my was so vriendelik om my te vertel dat ek 'n goeie dosent geword het" (JSG:Dokumente).

Onder prof. De Villiers se leiding het die Departement Soölogie ontwikkel tot 'n sterk skool vir die vergelykende anatomie en vergelykende embriologie van werweldeiere (Thom 1966:107). 'n Uitsers volledige biblioteek met betrekking tot dié studierigting is opgebou, 'n biblioteek wat tot vandag toe studente van dwarsoor die wêreld trek (De Kock 1991:Onderhoud).

Doktor Con (soos hy algemeen bekend was) was 'n legendariese dosent op Stellenbosch. Hy was 'n individualis met 'n fenomenale kennis van sy vak, maar ook van baie ander dinge. Sy eiesoortigheid het van hom 'n unieke persoon gemaak. Hy het dinge op sy manier gedoen en hom nie aan ander mense gesteur nie. Sy groot liggaamsbou en lengte het hom letterlik laat uittroon in 'n groep mense; hy is onmiddellik raakgesien, maar hy was ook groot van statuur (De Kock 1992:Onderhoud).

Veertien studente het doktorsgrade in Soölogie verwerf met prof. Con de Villiers as hul promotor. Oor 'n tydperk van 37 jaar (1923-1959) terwyl hy professor was, het 32 wetenskaplike publikasies in Afrikaans, Engels en Duits as resultaat van sy navorsing verskyn (De Kock 1991:Onderhoud).

Dr. Con het nie net sy formele werk by die universiteit met die grootste toewyding gedoen nie, maar ook 'n groot bydrae gelewer tot die breër gemeenskap op Stellenbosch en elders. Voor daar 'n Dramadepartement by die Universiteit van Stellenbosch was, het hy die opvoering van verskeie toneelstukke behartig. Hy het toneeltalent ontdek en die Afrikaanse drama verryk met die vertaling van dramas hoofsaaklik uit Duits, Italiaans en Noorweegs (SABW 1987:200).

Hy was ook op musiekgebied bedrywig. Hy het gereeld lesings oor musiek, veral sang, gehou en by sulke geleenthede voorbeelde uit sy plateversameling voorgespeel. Hy het opgetree as aanbieder van musiekprogramme oor die radio en opvoedkundige konserttoere na die Kaaplandse platteland onderneem. Die sangeres Gladys Hugo en begeleidster Joan van Niekerk het die uitvoerings gegee en dr. Con het die musiek aan die gehore verduidelik (DB 27.11.1978:2). Hy het oratoriums in Afrikaans vertaal en het 'n toonaangewende rol gespeel in die totstandkoming van die jaarlikse Studentesangfees op Stellenbosch. Hy het verskeie Europese volksliedjies in Afrikaans vertaal en vir koorsang verwerk en het ook meegehelp met die beryming van gesange 142 en 201 in die eerste Afrikaanse gesangboek (Cillie 1983:200).

Dr. Con het ten opsigte van die ontspanning van die studente op Stellenbosch 'n groot bydrae gelewer. Voor die stigting van die Berg- en Toerklub het hy studente gereeld op staptogte deur die Overberg geneem (Schumann 1989:Onderhoud).

1.7 Gasdosent in die buiteland

In 1934 het dr. Con aan die Citta Universitaria in Rome as besoekende dosent begin voorlesings gee. Hierdie universiteit was pas voltooi in opdrag van Benito Mussolini, die Italiaanse Fascistiese diktator (De Villiers 1979:53). Dr. Con het blykbaar met 'n tas vol mikroskopiese preparate, wat hy uit Suid-Afrika saamgebring het, by die universiteit opgedaag. Hy het slegs 'n tafel, stoel en mikroskoop vir sy navorsing nodig gehad. Hy het onmiddellik navraag oor die Italiaanse operaseisoen gedoen. Dit was duidelik dat hy beplan het om die materiaal te bestudeer en die opera-uitvoerings by te woon (Simonetta 1992: Brief).

Een van die hoogtepunte van sy verblyf in Italië was die oudiënsie met die Pous. Die onderhoud is gereël deur sy beste "Romeinse" vriendin, Achille Ratti, wat 'n niggie van pous Pius XI was. Die Pous en dr. Con het so lekker gesels dat die onderhoud wat bestem was om vier minute te duur, uiteindelik twintig minute lank was (Aucamp 1976:28-29).

Terwyl hy nog in Rome was, het hy 'n uitnodiging van die Carnegie Corporation for International Peace ontvang om as gasdosent 'n paar Amerikaanse universiteite te besoek. Hy het gevolglik lesings gegee in Nieu-Mexico, Oregon, Kalifornië en aan Harvard. In dié tydperk het hy baie hard gewerk. Hy was nie meer gewoond aan Engels as doseermedium nie, maar desondanks was die Amerikaners beïndruk met sy sogenaamde Oxford-aksent (De Villiers 1979:53).

In Amerika het hy hom nie slegs met die Soölogie besig gehou nie, maar ook openbare voorlesings oor die Suid-Afrikaanse politiek en ander onderwerpe gegee. Hy het byvoorbeeld oor Richard Strauss as Liederkomponis en oor die Italiaanse dramaturg Pirandello gepraat (De Villiers 1979:53).

Die Amerikaners het 'n hoë dunk van Con de Villiers gehad soos blyk uit die bedankingsbriewe wat deur die onderskeie universiteite aan die Carnegie Corporation geskryf is. Die Universiteit van Nieu-Mexico rapporteer soos volg: "His scientific lectures were appreciated by all who attended them, and I think that group included those in physics, chemistry, biology, geology and mathematics. His evening lectures on general themes, and his lectures before public groups in the city, were better attended and received more favorable comment than perhaps any visitor we

have ever had in Albuquerque. As you know, Doctor de Villiers is quite a nationalist, and his frankness on that subject, along with his open-mindedness regarding larger phases of international relations, made him quite a favorite with many of our groups here. I am personally indebted to you and to the Endowment for the unusual services which he rendered to the University of New Mexico" (JSG:Dokumente).

Die Universiteit van Kalifornië, Los Angeles, sonder dié kwaliteite van Con de Villiers uit: "He is a man of rare heartiness who instantly makes himself at home and takes hold in every way he can. Our people have enjoyed him immensely and our personal tie with South Africa is much more definitely established and binding than it was before. So greatly successful has this first Visiting Professor whom you have sent to us been that we must ask you to consider sending us others from time to time if that is possible" (JSG:Dokumente).

Die departementshoof van Soölogie aan die Universiteit van Kalifornië skryf: "He made a splendid impression upon both faculty and students, and gave us a series of most stimulating and interesting lectures." Voor die dosente en gevorderde studente het hy veral aandag gegee aan vergelykende anatomie en embriologie. Hy het verwys na navorsingsmetodes en -probleme. Hy het ook lesings gegee by die Departement Politieke Wetenskap en by Geografie en voor studentegehoore waartydens hy meer vertel het van studentelewe in Suid-Afrika. Oral waar hy gegaan het, het hy vriende gemaak. Selfs na afloop van 'n lesing het studente na hom gekom om nog vrae te stel (JSG:Dokumente).

Die Universiteit van Oregon gee 'n kort getuigskrif omtrent sy werk aan die betrokke universiteit. "His lectures and conversation proved remarkably stimulating to thought and we look back with pleasure to the period, all too brief, which he spent in this community" (JSG:Dokumente).

Na sy terugkeer uit Amerika is hy eers weer Italië toe en daarna is hy as besoekende dosent na die Duitse stede Göttingen, Leipzig, München en Breslau. Dit was ongeveer 1935 en tydens die opkoms van Adolf Hitler as diktator. Hy het Duits gepraat soos 'n Duitser. (Hy het gemeen dat sy Italiaans later jare dalk beter as sy Duits was) (De Villiers 1979:56).

Con de Villiers het geglo dat die Duitse wetenskap met sy dissipline hom as vakman gevorm het. Van die Duitsers het hy soberheid geleer en "die plig van die navorser om feite te bring in plaas van my aan 'n sintese te waag. Dit het my ook geleer dat 'n mens versigtig moet loop in jou veroordeling van die foute van jou voorgangers, omdat die waarheid nog baie lank relatief sal wees" (De Villiers 1979:56).

In Göttingen het hy 'n lewensles geleer, naamlik om jou nooit deur uiterlike prag en praal te laat beïndruk nie. Die Anatomiese Instituut was gehuisves in 'n "lelike, ongerieflike sinkkasarm", maar die werk wat daar gedoen is, was van uitmuntende gehalte. As hoof van die Departement Soölogie op Stellenbosch sou hy geen toerusting aankoop wat nie gedurig gebruik sou word nie (De Villiers 1979:56-57).

1.8 Sy skryfwerk

Dr. Con het ook as skrywer bekend geword. Gedurende sy studiejare op Stellenbosch het hy by prof. Notcutt van die Departement Engels 'n deeglike skoling in die letterkunde gekry. Tydens sy studie in Europa het hy met die beste werke uit die wêreldliteratuur kennis gemaak (De Villiers 1979:36 & J.J. de Villiers 1989:Onderhoud).

Reeds 'n jaar na sy aankoms uit die buiteland en sy aanstelling as dosent op Stellenbosch het dr. Con begin om artikels en sketse vir die Afrikaanse Tydskrif Die Huisgenoot te skryf. In November 1923 is sy eerste artikel gepubliseer: "Reisindrukke van Denemarke" (Hg 23.11.1923:16). Tot in die veertigerjare was hy 'n gereelde medewerker van dié tydskrif met artikels oor die musiek, die wetenskap en geskiedenis, asook reis- en lewensbeskrywings.

'n Twaalfstal kortverhale wat dr. Con uit Italiaans, Deens en Noorweegs in Afrikaans vertaal het, het gedurende dieselfde tydperk in Die Huisgenoot verskyn.

Dr. Con het verder sketse geskryf. Die meeste het gehandel oor die Overberg, die landstreek waar hy grootgeword het. In 'n laai in sy woonstel het naderhand 'n vyftigtal sketse gelê. Dr. Con vertel dat Markus Viljoen, redakteur van Die Huisgenoot (1931-1948) hierdie sketse in die laai gehaal en Con de Villiers as skrywer "as't ware ontdek" het. Dr. Con het later opgemerk dat hy nie weet of hy "danig werd was om ontdek te word nie" (Van Eeden 1971:Radiogesprek).

Dr. Con se sketse en verhale is van 1946 tot 1963 gereeld in Die Huisgenoot gepubliseer. Enkele van sy sketse en spookstories het in die Byvoegsel tot die Burger verskyn (1956-1957). Die meeste van sy sketse is in sy gepubliseerde bundels opgeneem. Voor sy aftrede het twee bundels Overbergse sketse verskyn: Snel dan jare (1954) en Klein vaderland (1956). Daar word beweer dat die Afrikaanse digter Ernst van Heerden die samesteller van hierdie eerste twee bundels van dr. Con was (Beukes 1992:133). Alhoewel Snel dan jare afgesluit word met 'n nawoord deur Van Heerden, word sy naam nêrens in enige een van hierdie bundels as samesteller vermeld nie. 'n Bundel vertellings oor die musiek en beroemde musici wat hy ontmoet het, Musici en mense, het in 1958 verskyn. Na hy afgetree het, is nog drie bundels sketse gepubliseer: Donkiespad (1961), Overbergse eergister, met 'n voorwoord deur die Afrikaanse skryfster Audrey Blignault, (1961) en Goue fluit, goue fluit (1968). Die Afrikaanse skrywer Hennie Aucamp was in 1976 verantwoordelik vir die publikasie van 'n keur uit dr. Con se werk, Die sneeu van ander jare. Soete inval, nagelate geskrifte van dr. Con, het in 1979, 'n jaar na sy dood, verskyn (SABW V:199-200).

Prof. J.J. (Jan) de Villiers, voormalige professor in Maatskaplike Werk aan die Universiteit van Stellenbosch en broerskind van dr. Con, besit die ongepubliseerde manuskrip van nog 'n paar Overbergse sketse wat dr. Con teen die einde van sy lewe geskryf het. Dr. Con wou hierdie sketse opdra aan sy geliefde skoonsuster Nontjie en het Nontjie se Perdeberg as titel gekies.

Dr. Con het 'n baie groot bydrae gelewer met die vertaling in Afrikaans van romans, dramas en kortverhale van bekroonde skrywers, hoofsaaklik Nobelprysweners, veral uit Italiaans, Duits en Noorweegs (SABW V:200).

1.9 Erkenning

Dr. Con het gedurende sy lewe wye erkenning vir sy prestasies gekry. Die Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenskappen, Letteren en Schone Kunsten in België het in 1939 lidmaatskap en die Akademie van Ferrara in Italië in 1947 erelidmaatskap aan hom toegeken. In 1937 het die Suid-Afrikaanse Genootskap vir die Bevordering van die Wetenskap hom met hulle hoogste toekenning, die Suid-Afrika-medalje, vereer. In 1940 het hy opgetree as president by die kongres van hierdie genootskap. Die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns het in 1948 aan hom die Havengaprys vir Biologie toegeken. In 1953 het hy die Akademieprys vir die vertaling uit Italiaans

van Elias Pòrtolu deur Grazia Deledda ontvang. In 1967 het hy erelid van die Akademie geword (SABW V:199-200).

In die Departement Soölogie het dr. Con nie altyd die nodige erkenning gekry nie. Prof. H.B. Thom, voormalige rektor van die Universiteit van Stellenbosch het dié departement versoek om in die Fakulteit van Natuurwetenskappe voor te stel dat 'n eredoktorsgraad aan dr. Con toegeken word. Sy opvolger, prof. C.A. du Toit, het in gebreke gebly om so 'n voorstel te maak. Die voorstel vir die toekenning van die eredoktorsgraad het uit die Fakulteit van Lettere en Wysbegeerte gekom. In 1967 het die Universiteit van Stellenbosch 'n eredoktorsgraad aan dr. Con toegeken (Engelbrecht 1992:Onderhoud). Aangesien dr. Con 'n kenner op so baie gebiede was, is hy in 1948 deur die destydse Premier, dr. D.F. Malan, aangestel in die beheerraad van die Suid-Afrikaanse Uitsaaikorporasie. Hy het tot 1960 in die raad gedien (SABW V:200).

Dr. Con is by 'n paar geleenthede gehuldig. In 1964, met sy sewentigste verjaardag, is hy vereer met 'n dramaproduksie. Sy Afrikaanse vertaling van La vita che ti diedi/Die lewe wat ek jou gegee het van die Italiaanse dramaturg Luigi Pirandello (1967-1936) is op Stellenbosch opgevoer (Eikestadnuus 04.09.1964:4).

Op 3 November 1967 is dr. Con deur die Caledonse Rapportryerskorps op sy geboortedorp vereer. Die geleentheid is voorafgegaan met 'n ete in die Caledon Hotel waarna hy in drie toesprake gehuldig is. Drie dosente van die Universiteit van Stellenbosch het die redes gelewer. Sy bydrae op letterkundige, wetenskaplike en musiekgebied is onderskeidelik deur menere J.P. Smuts van die Departement Afrikaans-Nederlands, J.M. de Kock van die Departement Soölogie en die musiekenner Frits Stegmann van die Departement Chemie bespreek (De Kock 1991:Onderhoud).

Die Universiteit van Stellenbosch het dr. Con in 1981 weer eens gedenk toe die voorlesingsaal in die J.C. Smuts-gebou vir Biologiese Wetenskappe na hom vernoem is. Dit staan bekend as die Con de Villiers-saal (De Kock 1992:Onderhoud).

1.10 Afgetrede professor en laaste jare

Op 16 Desember 1959 sou Con de Villiers 65 word en dus aftree-ouderdom bereik. Hy het hom reeds vroegtydig daarop begin voorberei. Op 9 Desember 1959 skryf hy: "Ek het reeds in die begin van die jaar my bedanking ingedien, ten einde die keuse van 'n opvolger te vergemaklik. Gister het ek die laaie van my private kamer in die Soölogiese Instituut leeggemaak, en die goedjies wat ek na my woning geneem het, is skaars 'n kosmandjie vol. Ek het nooit kon dink dat my wortels so vlak sit nie! Fremd bin ich eingezogen, fremd geh ich wieder fort" (De Villiers 1979:61).

Sy aftrede het hy aanvanklik moeilik verwerk. Hy het onnodig gevoel. Dit het hom gehinder dat sy vergaarde kennis nie verder benut is nie. Hy het gevoel dat hy nog baie aan studente in die Soölogie kon meedeel. Die Universiteit van Stellenbosch het tot op daardie stadium dosente toegelaat om af te tree op die ouderdom wat hulle self verkies het. Dr. Coert Grobbelaar, dr. Con se jarelange kollega by Soölogie het tot sy sewentigste jaar klas gegee. Kort voor dr. Con se aftrede het die universiteit sy beleid verander en vyf-en-sestig die verpligte aftree-ouderdom gemaak. Slegs dr. Con en prof. B.B. Keet (1885-1974), jarelange professor in Hebreeus en een van vyf eindvertalers van die Bybel in Afrikaans, was nog onder die ou voorwaardes aangestel. Hul aanstellingsbriewe het nie 'n spesifieke aftree-ouderdom vermeld nie. Die destydse rektor prof. H.B. Thom het gevolglik vir dr. Con en prof. Keet ontbied en hulle meegedeel dat hulle op vyf-en-sestig sou moes aftree. Dr. Con was tot 'n mate verbitterd teenoor die universiteitsowerhede en hy het sy ontevredenheid in sy toespraak by die amptelike afskeidsgeleentheid van die universiteit laat blyk (Cillie 1989 & De Kock 1992:Onderhoude). Geleidelik het hy hom egter by die onvermydelike aangepas (J.J. de Villiers 1989:Onderhoud).

By twee geleenthede het hy as dosent waargeneem in sy ou Departement. Hierdeur het ook latere Soölogie-studente die geleentheid gehad om met dié fenomenale man kennis te maak (De Kock 1991:Onderhoud).

Dr. Con het hom na sy aftrede feitlik voltyds met genealogiese navorsing besig gehou. Hy was verantwoordelik vir die geslagsregister van die familie Swart wat deur die Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing gepubliseer is. Volgens die kurator van die Hugenote-gedenkmuseum op Franschhoek, mevrou J.E. Malherbe, het hy 'n groot aandeel aan die opstel van die De Villiers-register gehad. Dit is nog nie gepubliseer nie. Hy het 'n hele reeks artikels oor Overbergse families geskryf wat in

Familia, die Hugenote Vereniging Bulletin en African Notes and News gepubliseer is. Hy was een van die stigterslede van die Genealogiese Genootskap (SABW V:200 en Familia XI 1974:61-62).

Soos hy ouer geword het, het hy in 'n hoë mate op sy broerskind, Jan de Villiers begin steun. Hy het byna tot aan die einde van sy lewe sy onafhanklikheid behou deurdat hy in sy woonstel in Soete Inval, Victoriastraat, Stellenbosch, bly woon het. In 1977 het hy sy intrek geneem in Langverwag, woonstelle vir bejaardes, in Martinsonstraat, Stellenbosch. Daar het hy vir bietjie meer as 'n jaar gewoon van Augustus/September 1977 tot November 1978 (J.J. de Villiers 1989:Onderhoud).

Die bejaarde dr. Con se grootste vrees was om in sy sterwensuur alleen te wees. Hy het dan ook dikwels prof. Jan de Villiers in die nag geskakel met die versoek dat hy na hom moes kom. Prof. Jan het dan sy gedagtes van die dood probeer weglei met 'n koppie tee, 'n gesprek oor die familieplaas en 'n "pilletjie onder die tong". Dr. Con het dikwels opgemerk dat dit vir hom onaanvaarbaar was dat mense alleen, sonder geliefdes naby, in hospitale sterf (J.J. de Villiers 1989:Onderhoud).

Teen die einde van sy lewe het dr. Con dikwels gesê: "Soos die ouderdom in jou liggaam opkruip en dit aftakel, ontstaan daar by jou die verlange om die een of ander tyd van die lewe afskeid te neem" (DB 29.11.1978:2). Hy het opgemerk dat die ouderdom jou gaandeweg speen van die lewe (J.J. de Villiers 1989:Onderhoud).

Dr. Con het besef dat sy lewe op aarde einde se kant toe gestaan het. Op 78 skryf hy aan vriende: "Ons posjong sê vir my vaneffens: 'Allawêreld, Doktor, nou is u darem oud!' - Ek speel maar min plate, ek 'speel' hoegenaamd maar min. As julle die Bratwurst-Glöcklein in Nürnberg besoek, dink aan my as julle die gedig op die muur lees:

Ich leb' und weiss nicht, wie lange,
ich sterb und weiss nicht wann,
ich fahr und weiss nich wohin ...
mich wunder'ts, dass ich so fröhlich bin.

(TL Febr. 1979:31)

'n Bejaarde dr. Con (Foto: Die Burger - 20/12/1977)

Vry vertaal lui dit scos volg: "Ek leef en weet nie hoe lank nie, ek sterf en weet nie wanneer nie, ek reis en weet nie waarheen nie ... dit verbaas my dat ek nog so vrolik is."

'n Maand later, in April 1973, het hy geskryf dat sy gesondheid redelik was en dat die hoeveelheid slaap wat hy gekry het, afgehang het van die gedrag van die mans wat in die Universiteitskoshuis naby hom gewoon het. Hy was bekommerd oor die ouetehuis wat nog gebou moes word: "Hulle wil net een maaltyd gee. Ek sweet as't ware en bekommer my oor die jare (?) wat voorlê" (TL Febr. 1979:32).

In Junie 1977, kort voor sy intrek in die pas voltooide ouetehuis Langverwag, het hy van sy broerskind Michiel de Villiers se huis op Ceres aan vriende wat in Europa getoer het, geskryf. Die vrees vir die nuwe lewensomstandighede blyk duidelik uit die brief: "Ek hoop om volgende week Stellenbosch toe te gaan. Hemel weet hoe en wat ek daar sal vind, ek weet net dat my telefoon ingesit is. Met my gesondheid gaan dit taamlik, maar ek het nog nie weer die kar bestuur nie. Ek kan my lewe in die nuwe plek nie voorstel nie, in ieder geval is dit die laaste skof, ek is nugter genoeg om dit by sy naam te noem - miskien 'n stukkie galgehumor" (TL Febr. 1979:35).

Einde Oktober, begin November 1978 het sy gesondheid begin verswak. Hy is opgeneem in die Stellenbosch-hospitaal en was in 'n rolstoel. Toe prof. Jan besef dat die einde nader, het hy sy oom na sy broer Michiel (Mike) op Ceres geneem (J.J. de Villiers 1989:Onderhoud).

Op Woensdag, 22 November 1978, het dr. Con daarop aangedring dat hy prof. Jan wou spreek voordat hy (Jan) in verband met werk Johannesburg toe sou vertrek. Prof. Jan het gegaan en hulle het oor algemeenhede gesels. Op Saterdag, 25 November 1978, het Cornelius Gerhardus Stephanus de Villiers (84) aan 'n hartaanval gesterf (J.J. de Villiers 1989:Onderhoud).

Uit verskeie oorde is aan hom hulde gebring. Prof. J.N. de Villiers, Rektor van die U.S., het gesê: "Die Universiteit van Stellenbosch treur oor die heengaan van een van sy beroemde hoogleraars en natuurwetenskaplikes. 'n Wye kring van akademici sal saam met ons aan prof. De Villiers hulde bring" (DB 27.11.1978:1).

Die destydse rektor, prof. H.B. Thom: "Ek het altyd gevoel dat ek in dr. Con 'n goeie en lojale vriend gehad het. Ek het hom 'n seldsaam belese man gevind" (DB 27.11.1978:1).

Prof. Hennie Aucamp, bekende skrywer en jarelange vriend van dr. Con, skets op 27 November 1978 in die program "Monitor" wat deur die SAUK uitgesaai is, 'n prentjie van Dr. Con: "'n ou maar lewensblye man teen 'n kussing; en óm hom 'n hele lewe saamgedring: wolbaardsuikerbosse, tegnologie, kabaret" (Aucamp 1987: 14).

Die Burger bring in sy hoofartikel hulde aan die ontslapene: "Die invloed wat die merkwaardige dr. Con - soos almal hom geken het - op Stellenbosch onder 'n groot aantal studente gehad het, en op vele terreine dwarsdeur Suid-Afrika, kan nie maklik oorskat word nie. Hy was nie net leermeester en vertroueling vir baie nie; hy was met sy lewensvreugde 'n besieling vir vele.

"Sy heengaan sal deur duisende oud-studente van Stellenbosch betreur word, want hy was langer as dertig jaar een van die bekendste en mees geliefde persoonlikhede aan die Universiteit. Vir elke student wat by hom in die klas was, sal sy lesings - deurspek met humor en aardse sêgoed - onvergeetlik bly. Maar dit was veral buite die lesingsaal dat die studente hom intiem leer ken en aan sy voete gesit het om deur sy fenomenale kennis van musiek en sy diepe insig in mense en die lewe gevoed te word.

"As geleerde was hy op sy vakgebied wêreldbekend. As skrywer en vertaler het hy die Afrikaanse literatuur verryk, veral met sy reeks van vertellings oor die mense van sy geliefde Overberg. Maar dit is as besondere mens met sy kenmerkende Caledonse bry wat hy onthou sal word. Ons is dankbaar dat ons hom so lank by ons kon gehad het" (DB 27.11.1978:10).

Dr. Con se broerskinders het hom dikwels probeer oortuig om hom in die familiekerkhof op Perdeberg te laat begrawe. Sy antwoord was altyd: "As julle moeder my nie kon oortuig nie, sal julle dit ook nie doen nie." Hy kon nooit aan hulle 'n rede vir sy besluit gee nie, maar het sy gevoel sons volg opgesom: "Só magtelos is ons, so ontoereikend is die taal van die mens, wanneer dit gebiedend word om oor die werklik ernstige dinge met ons medemens te praat. Miskien besef ek dat die godsakker waarin Ouma Viljee, Pa en Ma, Ouboetie, Johan en Nontjie weggeleë is, die

gewyde grond van die familie is en dat ... Ek weet nie . Ouma Viljee, Ma en Nontjie maak vir my die ou kerkhof op Perdeberg tot heiligdom van ons familie. Die moderne psigoloog sal om die rede onmiddellik verskeie komplekse by my herken, maar ek gee nie om nie: vir my kom dit so voor, en vir my is dit die waarheid" (De Villiers Ms/a:38, 63).

Con de Villiers is op 28 November 1978 uit die N.G. Moederkerk op Stellenbosch begrawe. Die prediker was ds. T.E. Lombard. Volgers hom het dr. Con dikwels getuig dat die Here se genade vir hom genoeg was. Hy het dan ook in sy testament opdrag gegee dat sy grafskrif die volgende moet wees: "Sy genade was vir my altyd genoeg" (DB 29.11.1978:2).

Dr. Con het in sy testament versoek dat sy begrafnis eenvoudig moes wees. Op sy kis was slegs 'n paar tipiese Overbergse veldblomme, want hy wou geen blomme op sy begrafnis hê nie (DB 29.11.1978:2). "Hy was te lief vir blomme om hulle so te mors" (Rapport 26.11.1978:1).

Dr. Con het dikwels 'n gedig van W.S. Landor aangehaal, dit het in werklikheid sy lewensmotto geword:

I strove with none; for none was worth my strife.
Nature I loved and, next to Nature Art;
I warmed both hands before the fire of life;
It sinks, and I am ready to depart.

(Pageant 1946:273).

2. SY BYDRAE

2.1 Die studentelewe op Stellenbosch

2.1.1 Sangfeeste

Dr. Con het 'n groot bydrae gelewer tot die totstandkoming van die Stellenbosse Sangfees. Die Sangfees is 'n koorfees waaraan die kore van die verskillende universiteitskoshuise deelneem. Hierdie geleentheid het 'n jaarlikse instelling op Stellenbosch geword en vind gewoonlik vroeg in September plaas. "Dr. Con het die moontlikheid raakgesien om met al die koorbedrwyghede van die koshuise (dit wil sê die serenade-kore en die gereelde jaarlikse kunswedstryd-koshuiskore), wat min of meer los van mekaar gestaan het, 'n massamusiekfees te hou waarin die hoofdis koormusiek uit die skat van volksliedere, operas en operettes sou wees" (Lötter 1986:32).

Dr. Con het dus die "musiekatmosfeer op daardie tydstip korrek geles en die geleentheid raakgesien en benut om so 'n groot onderneming aan te pak. As aanmoediger, raadgever, musiekkenner en -verwerker het hy 'n baie groot bydrae *agter die kunsskerms* tot die sukses van die eerste Sangfees (en baie daarna) gelewer" (Lötter 1986:41).

Daar is dikwels na dr. Con verwys as die "vader" van die Stellenbosse Sangfees. Op hierdie stelling het hy grappenderwys geantwoord dat die ander medewerkers dan die "vroedvroue" was (Cillié 1989:Onderhoud).

Die eerste groot Sangfees het net uit gewyde musiek bestaan en het op 16 Maart 1945 in die Kaapstadse Stadsaal plaasgevind. Prof. E.C. Pienaar van die Departement Afrikaans-Nederlands en dr. Con het as toeligters opgetree. In 1946 is weer Sangfees gehou en die program is "goedgunstelik" deur dr. Con saamgestel (Lötter 1986:30&34). Die 1947-program is eweneens deur hom saamgestel (Stel St Nov 1947:40).

Deur die jare heen is sy vertalings en verwerkings deur studentekore uitgevoer. Indien 'n koor verkies het om 'n koorwerk in die oorspronklike taal te sing, het dr. Con die libretto vir hulle foneties oorgeskryf. Operakore, gewyde musiek en 'n groot

aantal volksliedjies het sy persoonlike stempel gekry en is jaar na jaar gesing (Bylaag III) (Lötter 1986:109-124 & De Kock 1991:Onderhoud).

As medewerker aan die Stellenbosse Sangfees het hy terselfoertyd 'n geweldige groot bydrae gelewer tot die bevordering van 'n egte volksmusiek in Suid-Afrika. Die hoogste vorm van musiek was, volgens hom, die volkslied. Hy het geglo dat volksmusiek, musiek as sodanig kan red van stagnasie (Bylae DB 14.12.1974:4).

Oor die wese van die Sangfees het dr. Con 'n eie mening gehuldig. Hy skryf in 1947 dat die konsertganger nie te krities behoort te wees nie aangesien hy na 'n *studentesangfees* gaan luister: "studente wat hulself probeer opvoed en hul kennis van musiek verryk". Dramatiese operatonele moes volgens hom nie soos 'n nasionale volkslied ('n "anthem") gesing word nie. Alhoewel orkesbegeleiding by die operakore verkieslik sou wees, was dit beter om dit met klavierbegeleiding te sing as om dit glad nie te sing nie. Hy sou ook, soos sommige kritici, meer volksmusiek in 'n program wou sien, maar aangesien die studente nie daarvan gehou het nie, het hy gemeen dat hulle dit dan net sleg sou sing. Volgens hom sou dit nog lank duur voor die "musikale status van volksmusiek in Suid-Afrika erken sou word" (Std Nov 1947:40).

Aangesien daar op daardie tydstip baie uitvoerings van gewyde musiek op Stellenbosch was, het hy gereken dit kon maar uitgelaat word. Hy sou liever meer volksliedere en kore uit klassieke operettes wou hoor. 'n Keur van Weense en Napolitaanse liedjies sou ook uiters geskik wees. Sy "persoonlike mening" was dat solosang nie tuisgehoort het by die Sangfees nie; tersette, kwartette of selfs 'n kamerkoor sou kon sorg vir afwisseling (Stel St Nov. 1947:40 & 41).

Dr. Con se advies aan die organiseerders kan beskou word as 'n opsomming van sy siening oor die aard en betekenis van die Sangfees: "Maar my eintlike doel met hierdie artikel was en is om die studente te raai om nie na afbrekende kritiek te luister nie van diegene wat hulle nie by die leer en afrig van die kore gehelp het nie en dit heel seker in die toekoms ook nie sal doen nie; dit is negatiewe raad. Positiewe raad het ek ook: sing dié dinge waarvoor julle lus het en wat julle met genot sing, want op dié manier sal julle die meeste baat by die sangfees vind. Sing ook op elke sangfees 'n paar dinge waarvan julle nie hou nie, en kyk of die liefde nie op nader kennismaking sal kom nie" (Stel St November 1947:41 & 48).

aantal volksliedjies het sy persoonlike stempel gekry en is jaar na jaar gesing (Bylaag III) (Lötter 1986:109-124 & De Kock 1991:Onderhoud).

As medewerker aan die Stellenbosse Sangfees het hy terselfdertyd 'n geweldige groot bydrae gelewer tot die bevordering van egte volksmusiek in Suid-Afrika. Die hoogste vorm van musiek was, volgens hom, die volkslied. Hy het geglo dat volksmusiek, musiek as sodanig kan red van stagnasie (Bylae DB 14.12.1974:4).

Oor die wese van die Sangfees het dr. Con 'n eie mening gehuldig. Hy skryf in 1947 dat die konsertganger nie te krities behoort te wees nie aangesien hy na 'n *studentesangfees* gaan luister: "studente wat hulself probeer opvoed en hul kennis van musiek verryk". Dramatiese operatonele moes volgens hom nie soos 'n nasionale volkslied ('n "anthem") gesing word nie. Alhoewel orkesbegeleiding by die operakore verkieslik sou wees, was dit beter om dit met klavierbegeleiding te sing as om dit glad nie te sing nie. Hy sou ook, soos sommige kritici, meer volksmusiek in 'n program wou sien, maar aangesien die studente nie daarvan gehou het nie, het hy gemeen dat hulle dit dan net sleg sou sing. Volgens hom sou dit nog lank duur voor die "musikale status van volksmusiek in Suid-Afrika erken sou word" (Std Nov 1947:40).

Aangesien daar op daardie tydstip baie uitvoerings van gewyde musiek op Stellenbosch was, het hy gereken dit kon maar uitgelaat word. Hy sou liever meer volksliedere en kore uit klassieke operettes wou hoor. 'n Keur van Weense en Napolitaanse liedjies sou ook uiters geskik wees. Sy "persoonlike mening" was dat solosang nie tuisgehoort het by die Sangfees nie; tersette, kwartette of selfs 'n kamerkoor sou kon sorg vir afwisseling (Stel St Nov. 1947:40 & 41).

Dr. Con se advies aan die organiseerders kan beskou word as 'n opsomming van sy siening oor die aard en betekenis van die Sangfees: "Maar my eintlike doel met hierdie artikel was en is om die studente te raai om nie na afbrekende kritiek te luister nie van diegene wat hulle nie by die leer en afrig van die kore gehelp het nie en dit heel seker in die toekoms ook nie sal doen nie; dit is negatiewe raad. Positiewe raad het ek ook: sing dié dinge waarvoor julle lus het en wat julle met genot sing, want op dié manier sal julle die meeste baat by die sangfees vind. Sing ook op elke sangfees 'n paar dinge waarvan julle nie hou nie, en kyk of die liefde nie op nader kennismaking sal kom nie" (Stel St November 1947:41 & 48).

Studente op Stellenbosch-stasie voor hul vertrek
op die studentetoer na die Overberg (Sept. 1924)

Dr. Con het met die instelling van die jaarlikse Sangfees baie studente bereik: "’n Wye groep studente het die musiek leer ken, van binne, deurdat hulle daaraan deelgeneem het. ’n Nog wyer groep het daarvan kennis geneem deurdat hulle die uitvoering gehoor het" (Cillié 1989:Onderhoud).

2.1.2 Staptoere

Die later so bekende museumkundige Anna Rothmann het in 1923 ’n vakansiekamp saam met dr. Con beleef. "In my tweede jaar was hy saam met ons op ’n vakansiekamp by Kleinrivier anderkant Hermanus. Sy draagbare grammofoon, met ’n slinger opgewen, het saamgekom, en hy het vir ons plate gespeel. Ek onthou een tenoor-aria baie goed. Die refrein (Italiaans) het dr. Con graag saamgesing, so '... aikona more, en ver van jou pa en ver van jou ma en ver van jou land ahaa'" (Rothmann 1989:Brief).

Helene van Aarde wat vroeër onder dr. Con se spelleiding toneel gespeel het, het ook ’n toer saam met dr. Con meegemaak. "In 1924 het dr. Con de Villiers 75 Matie-studente op ’n ossewatoer na die Kelders en Gansbaai geneem. Die eerste aand, op Caledon, was ons die gaste van mnr. Joel Krige, destyds speaker van die Volksraad, op ’n dansparty in die pragtige Caledon-balsaal. Dit was ’n uithangplek! ’n Orkes uit die Kaap was vir die aand gehuur" (DB 29.06.1989:16)

Die groep het blykbaar uit 50 mans en 25 meisies bestaan. Hulle het per trein van Stellenbosch tot op Caledon gereis. Van die stasie af is hul bagasie met ossewaens na die tentoonstellingsterrein vervoer, maar hulle moes daarheen stap. Daarvandaan is hulle na Hermanus. Die goedere is weer eens per ossewa vervoer, maar die studente moes deur die Overbergse landskap stap. Hulle het in tente by die Plaat op Hermanus gekampeer. Hulle is ook na Gansbaai, die Kelders en Stanford toe. So het dr. Con ’n gedeelte van die Overberg aan die studente bekendgestel. Die meisies was verantwoordelik vir die maak van die ontbyt. Dit was gewoonlik pap. Kookwater vir die maak van koffie en tee is in skoongewaste paraffienblikke oor oop vure gekook. Middag- en aandetes is goedgunstiglik deur die mense uit die omgewing aan die studente verskaf. Die swemmery by die Kelders was vir die studente ’n besondere ervaring. Hengelaars het lig tot die ingang van die swemplek met kerse in die hand verskaf. Dr. Con het eerste die swempeel inbeweeg waarop die studente gevolg het (Van Aarde 1989:Onderhoud).

Dr. Con in swemklere (September 1924)

Winnie Perks, wat later met prof. D.E.W. Schumann, hoogleraar in die Ekonomie, getroud was, het in die jare 1924-1926 toe sy student was van dr. Con se staptore meegemaak. Volgens haar het daar gewoonlik ongeveer 50 tot 60 studente saamgegaan. Elkeen is egter persoonlik deur dr. Con uitgenooi. In belang van die studente moes daar ook 'n "chaperone" wees. Hy het meestal sy kollega by Soölogie, dr. Coert Grobbelaar, en sy vrou saamgeneem sodat sy veral na die meisies se belange kon omsien. Hul dogter Philippina (later Oberholster) het ook saamgegaan. Dr. Con het 'n kaptein en kapteine aangestel. Willie Pretorius (later professor in Landbou) en Winnie Perks was tydens een toer die leiers (Schumann 1989:Onderhoud).

Dr. Con was baie streng tydens dié toere. Vroeg in die oggend is almal eenvoudig gedwing om te gaan swem. Verder was hy onverbiddelik dat almal moes stap. Mev. Schumann herinner haar dat hulle een keer tussen Hermanus en Caledon deur 'n leegtetjie moes stap toe dr. Con baie bang was vir die spook wat glo op 'n koppie daar naby gedwaal het. Sy maak ook melding van die konserte wat hul saans gehou het (Schumann 1989:Onderhoud).

Later jare het dr. Con kleiner groepe studente Stilbaai toe geneem. Hulle het per trein of per bus tot op Riversdal gereis. Dr. Emma Retief, later algemene praktisyn op Lambertsbaai aan die Weskus, was in 1937 saam op so 'n toer. Volgens haar was almal op daardie tydstop, kort ná die Depressie, arm en die etes maar eenvoudig. Hulle het daaglik boontjiesop bo-oor stampmielies geëet. Hulle het langs die strand gestap, skulpe opgetel, en dr. Con het hulle meer van die seebiologie geleer. Tydens dié vakansie het sy weer eens beseft dat dr. Con 'n buitengewone geheue gehad het, soos die soöloog prof. C.A. du Toit dit gestel het: "Elke sin wat dr. Con ooit gelees het, het hy onthou" (Retief 1989:Onderhoud).

Dr. Piet Bosman, vir baie jare mediese praktisyn op Stellenbosch, is by geleentheid saam met dr. Con en 'n studentegroep Stilbaai toe. Hy onthou dat hulle somer op die stoepe van die houthuise geslaap en bedags slakke wat dr. Con vir sy navorsing wou gebruik, in die duine versamel het (Bosman 1992:Onderhoud).

Deur hierdie staptore het dr. Con studente aan 'n wêreld bekendgestel waarvan hulle andersins nooit sou geweet het nie (J.J. de Villiers 1989:Onderhoud). "n Beweging wat later as die Berg- en Toerklub geformaliseer is, is deur dr. Con begin.

Hy het die studente omgewingsbewus gemaak en byna die hele Overberg aan hulle gewys: van die rooi sandveld by Elim tot by Aghulas" (Aucamp 1989:Onderhoud).

In die drie maande November 1936-Januarie 1937 het dr. Con 'n groep van sewe studente op 'n reis deur Europa vergesel. 'n Later bekende wynboer van Tulbagh, N.C. Krone, was een van die sewe lede van die groep. Verder was daar Michiel de Villiers ('n broerskind van dr. Con), Joubert de Villiers, Willem le Roux, Piet Louw, Freddie van Wyk en Chris Fourie. Hulle het met 'n Italiaanse lynboot gereis en deur Italië, Oostenryk, Hongarye, Duitsland, Denemarke, Nederland, Frankryk en Engeland getoer. In Rome het dr. Con van hulle verwag om elke aand 'n opera-uitvoering by te woon. As toerleier het dr. Con vir hierdie studente 'n werklike opvoeding in die Wersterse kultuur gegee (Krone 1989:Onderhoud).

Op elke student op Stellenbosch - dié wat by hom klas geloop het en dié wat op 'n ander manier met hom in aanraking gekom het - het dr. Con 'n geweldige groot invloed uitgeoefen (Aucamp 1989 & De Kock 1992:Onderhoude).

2.2 Genealogie

Dr. Con het ongeveer die laaste dertig jaar van sy lewe aan genealogiese navorsing gewy. Hy het 'n belangrike bydrae tot dié vakgebied in Suid-Afrika gelewer.

Vir dr. Con was die geskiedenis van die land, die geskiedenis van sy mense. Wanneer die lotgevalle van 'n vorige geslag geskets word, word familiegeskiedenis 'n spannende roman. Die land was maar altyd daar, dis egter die mens wat dit omskep in 'n tuiste vir gesin en nageslag (JSG:Dokumente).

Dr. Con was oortuig daarvan dat vir diegene wat self "werklik lewe", die ouer geslagte nie dood kan wees nie. Volgens hom moet 'n mens weet wie jy is en waar jy vandaan kom en juis daarom behoort gegewens oor die voorgeslagte versamel te word. Dit was die motivering vir byna veertig artikels oor die genealogie wat hy geskryf het (Bylae DB 14.12.1974:4).

In 1971, toe hy reeds 75 jaar oud was, is aan hom gevra waar sy belangstelling in die genealogie ontstaan het. Hy het geantwoord: "Ek het as jong seun onder stokou mense grootgeword, byvoorbeeld my ma was agt-en-veertig toe ek gebore is en ek is

in 1894 gebore, Pa in 1842, oom Thys in 1832 en my oupa Viljee wat op ons plaas begrawe lê, in 1801. Daar is darem min mense wat nou nog op die wêreld rondloop wie se oupa in 1801 gebore is. My ouma Viljee, gebore in 1811, het ek nog geken, want Ouma het negentig jaar geword. Ek was 'n snip my hele lewe lank en ek het altyd geluister wat die mense praat." Hy het voorts gesê dat hy die vermoë gehad het om van die mense notisie te neem. Hy het hulle geken, hy het saam met hulle grootgeword - hulle was sy "daaglikse voedsel". Sy kennis was nie boekekennis nie (Van Eeden 10.08.1971:Radiogesprek).

Verder het hy geskryf: "Allereers wou ek weet waar ek self vandaan kom. Die Viljees was geen taak nie, want die Modderrivier-Viljees stam almal van Matthys de Villiers en Elizabeth Døjema af wat in 1801 van die Agter-Paarl na die Caledonse Strandveld getrek het. Ma se familie was baie talryk: die Bredasdorpse Swarts met hul verskeidenheid van gestalte en temperament [...] Die ontrafeling van die familiegeskiedenis van die Swarts was 'n reuse-onderneming wat twintig jaar lank my onverminderde belangstelling en my 'romantiek' was" (De Villiers 1979:48-49).

Twintig jaar lank het dr. Con aan die register van die Swart-familie gewerk, en hy het geweet dat daar nog leemtes was wat hy sou moes aanvul. Daarna het hy hom op die De Villiers-familie toegelê (Van Eeden 10.08.1971:Radiogesprek).

Die belangrikste werk wat hy ten opsigte van die genealogie gedoen het, was dus die geslagsregister van die familie Swart wat deur die Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing gepubliseer is onder die titel Geslagsregister van die familie Swart in Suid-Afrika. Hy het ook die geslagsregister van die De Villiers-familie voltooi. (Die Hugenote-gedenkmuseum op Franschhoek het die De Villiers-register persklaar gemaak en probeer tans om 'n uitgewer vir dié werk te vind.)

Sedert 1948 het 'n verskeidenheid artikels oor die genealogie uit Dr. Con se pen verskyn. Van die artikels het in Africana Notes and News, Familia, Hugenote Vereniging Bulletin, Die Huisgenoot en Sarie Marais verskyn. Die meeste artikels handel oor een of ander tak van die De Villiers- of Swart-familie. In ander artikels het hy foute wat navorsers met betrekking tot dié families gemaak het, uitgewys. 'n Hele aantal gaan oor Hugenote-families. Aangesien hy baie geïnteresseerd was in distriksgenealogie het hy ook die geskiedenis van ander bekende Caledon-families nagevors. Verder het hy byvoorbeeld artikels oor die Voortrekkerleier Piet Retief en die Boeregeneraal C.R. de Wet geskryf (Sien Bylaag I).

In 1953 het hy soos volg oor die oplewing van genealogiese navorsing geskryf: "Dit is baie verblydend dat die familiegeskiedenis in die laaste tyd al hoe meer belangstelling begin geniet. Vir diegene wat al oud is en van hul herinnerings leef, is familie-uittê amper 'n behoefte. Ongelukkig ontbreek dit hulle meestal aan 'n gehoor, want die lewe stel moeilike eise aan die geslagte wat nog in die bloei van hulle lewe verkeer, en Oupa en Ouma se jeugherinnerings word deur die kinders en kleinkinders en agterkleinkinders as luukse beskou en nie altyd geduldig aangehoor nie" (Hg 26.06.1953:27).

Dr. Con het enkele artikels geskryf oor die werkwyse en metode wat die genealogiese navorser behoort te volg. Hy het dit baie duidelik gestel dat dit nie 'n wetenskap is wat van agter die lessenaar met 'n dik naslaanwerk beoefen kan word nie. Volgens hom is daar 'n leemte in C.C. de Villiers se bekende werk oor die ou Kaapse families aangesien dit slegs tot 1810 gaan. Die tydperk van 1810 tot 1880 word glad nie gedek nie en dit is 'n tydperk van twee tot drie geslagte (HB IV 1966:7).

Dr. Con se raad aan voornemende genealogiese navorsers is dat hulle eerstens na die oudste familieledede moet gaan. Hy het gewaarsku dat die navorser nie haastig moes wees nie aangesien ou mense se geneues nie so goed is nie en hulle gou moeg word. Dan moet daar in gedagte gehou word dat die feite nie altyd korrek sal wees nie en dat jy die betroubaarheid van die inligting sal moet toets (HB IV 1966:7).

Volgens dr. Con is doodsberigte die allerbelangrikste bron vir die genealogiese navorser. Sedert 1833 moes alle sterfgevalle by die weesheer aangemeld word. Die name van oorlewende kinders en dié van eggenotes van getroude dogters is hierby aangeg. Daar moet egter in gedagte gehou word dat alle feite nie altyd juis is nie (HB IV 1966:7).

Vir iemand wat hom met die navorsing van familiegeskiedenis besig hou, is die Kerkargief in Kaapstad (argiefbewaarplek van die Nederduitse Gereformeerde Kerk) 'n wesenlike bron van inligting. Die doop- en huweliksregisters is van belang. In gevalle waar dooprekords nie bestaan nie, kan die navorser hom tot testamente wend. Volgens dr. Con kan die lees van testamente soms ingewikkeld wees, aangesien die ou handskrifte en Nederlandse taal onduidelik kan wees. Uit die testament kan 'n mens te wete kom waar mense gewoon het en wie die plaas geërf het. Soms het verskillende plase in een distrik dieselfde naam, en dan het die genealogiese navorser met 'n nuwe probleem te make. Volgens dr. Con is dit

byvoorbeeld 'n jammerte dat niemand weet waar die oudste geslagte van die Hugenote begrawe lê nie (HB IV 1966:7-8).

'n Ander bron wat die genealoog, volgens hom, kan raadpleeg, is ou familiebybels. Dikwels is daar voorin 'n volledige, handgeskrewe geslagsregister. Van navorsing in die Aktekantoor het hy nie baie gehou nie. Hy het die waarskuwing tot genealogiese navorsers gerig dat hulle nie in die teoretiese verstrik moes raak nie: "Dikwels spet die onwetendes diegene wat in vannelewe se mense en dinge belang stel met hul kerkhofkompleks, en daarby vergeet hulle dat die genealoog eers sy raamwerk moet timmer en die 'teoretiese', die filologiese, moet afhandel voordat die 'stof door eeuwen zaamgelezen' vir hom lewend kan word. Wie werklik te bejammer is, is die genealoog wat in die teoretiese bly steek het [...]" (Familie III 1966:40 en 41).

Dr. Con het die stelling gemaak dat C.C. de Villiers slegs 'n genealogiese raamwerk aangedui het en dat in die jongste tyd meer besonderhede gegee moet word. Tog behoort sy rangskikking gebruik te word en moet nuwe navorsing as aanvulling tot sy bestaande navorsing dien (HB IV 1966:8 & 9).

Op 'n vraag waar die nuwe navorser dan moet begin, het dr. Con geantwoord dat hy eerstens besonderhede in verband met homself en sy ouers se ander kinders bymekaar moet maak. Hy moet uitvind wat sy oupas en oumas se vanne was. Hy moet dus weet waarvandaan hy kom en hom nooit as 'n selfgemaakte man beskou nie (HB IV 1966:8).

Dr. Con het dit as interessante tydverdryf beskou om die genealogiese hoof van 'n familie op te spoor, nie die oudste lewende een nie, maar die mees senior een. Hy het dit verder beklemtoon dat die egte navorser nederig moet wees en dat hy piëteit teenoor die ou geslagte moet hê, maar dat hy tog nie bang vir feite moet wees nie, "want die waarheid maak die mens vry" (HB IV 1966:9).

Die genealogie is dus, volgens hom, geensins 'n maklike wetenskap om te beoefen nie, want die gegewens kan nie eenvoudig "van die rak afgehaal" word nie. Soms sal die navorser ver moet reis om een puntjie op te klaar en dikwels onverrigter sake terugkeer. Hy sal bereid moet wees om 'n uitgebreide korrespondensie aan die gang te hou, nie aanstoot te neem wanneer briewe nie beantwoord word nie en ook nie beledig voel oor 'n afjak nie. Benewens dié praktiese raad het hy gewaarsku dat dit 'n

duur wetenskap is en dat min finansiële ondersteuning beskikbaar is (JSG:Dokumente).

Dr. Con het oneindig baie moeite gedoen om genealogiese gegewens op te spoor. Hy het begraafplase van verskeie dorpe waar hy gemeen het De Villiers's begrawe is, besoek, byvoorbeeld Hanover, Graaff-Reinet, Willowmore en Colesberg. Hy het later hierdie inligting in die Kerkargief gaan kontroleer. Wanneer hy nie seker was van die korrekte adres van iemand aan wie hy 'n navraag wou rig nie, het hy 'n kans gewaag en 'n brief doodgewoon soos volg geadresseer: "Mev. Annie du Toit, Derde huis op linkerkant aan die Kaapse kant, Montagu". Hierdie briewe het gewoonlik hulle bestemming bereik (J.J. de Villiers 1989:Onderhoud).

Familiegeskiedenis het Dr. Con baie meer geïnteresseer as familiewapens. Hy het gehoop dat daar 'n buro vir familienavorsing gestig sou word. Verder het hy dit onnodig gevind dat sommige mense hulle oor die "barsies en krakies" in hul afstamming bekommer. "Dit is taamlik vrugtelos om jou te ontstel oor iets waaraan jy nie aandadig is nie." Daar is, volgens hom, ook diegene wat bitter ongelukkig is oor die "onheilspellende v.d.K" in hul genealogie. "Van die Kaap" impliseer egter nie noodwendig nie-blanke bloed nie (JSG:Dokumente).

Dr. Con was sterk teen gunste van die ontginning van 'n "distriksgenealogie". Hy het geglo dat daar byvoorbeeld 'n Stellenbosch-distriksgenealogie geskryf behoort te word. Oor die voorsate van die Afrikaners het hy baie definitiewe idees gehuldig: die Franse voorouers van die Afrikaner was nie Mediterreens of Latyns nie, maar wel Germaans omdat die Franse hoofsaaklik uit die Franke, 'n Germaanse ras, ontstaan het. Volgens hom is daar min Suid-Franse bloed in die Afrikaners. Hy het dit totaal onnodig gevind om die Suid-Afrikaanse genealogie uit Europa aan te vul, want die geskiedenis van sy voik het vir hom op Afrikaanse bodem begin. Hy was 'n selfverklaarde "Afrikaanse snob" (JSG:Dokumente).

Hy was 'n gereelde besoeker aan die Hugenote-gedenkmuseum op Franschhoek met die oog op genealogiese navorsing, soms weekliks. Hy het altyd koeksisters en ander gebak saamgebring wat hy saam met die personeel tydens teetyd geniet het. Hy het ook altyd die voortreflikheid van die eetgoed hoog aangeprys. In 1955 het hy erelid van die Hugenote-vereniging geword en met sy dood het die museum sy De Villiers-geslagregister, bestaande uit sestien dele, en talle bundels oor Overbergse

families, soos die Le Rouxs, Du Toits, Fouries en ander, as skenking verkry (HB XVI 1978:18-20)

Toe die Suid-Afrikaanse Genealogiese Genootskap in 1964 op Joostenberg naby Muldersvlei gestig is, was hy een van die stigterslede (Familia XI 1974:61-62). In 1976 het dr. C. Pama, die bekende heraldis en genealoog, dr. Con as genealoog gehuldig en hom as die "nestor van ons genealoë" bestempel. Hy het daaraan toegevoeg: "hy het vir baie jare, eintlik sy lewe lank, die genealogie van die Bolandse families nagespeur en artikels daarvoor gepubliseer. In die eerste plaas oor sy eie familie en dié van sy moeder die Swarts, maar daarnaas ook oor baie ander." Hy het daarvoor gesorg dat die wetenskaplik-navorsbare feite vir hulself gespreek het, ongeag die moontlike gevolge. Dr. Con en ander tydgenote het 'n baie groot bydrae gelewer tot die akademiese aanvaarding van genealogie as vak. As stigterslid van die Genealogiese Genootskap het hy al die jaarvergaderings bygewoon. In die moeilike beginjare van Familia was dr. Pama as redakteur dikwels genoodsaak om dr. Con om hulp te vra, en hy was maar te gewillig om bystand te verleen - "hy was 'n vriend waarop jy altyd kon reken" (Familia XVIII 1976:53).

Dr. Con het besef dat daar 'n leemte in genealogiese kennis sou ontstaan wanneer hy nie meer daar sou wees nie: "Die dag wanneer Cornie de Villiers sy kop neerlê, dan sal niemand meer weet hoe die ou Overbergse families in mekaar steek nie. Dit weet ek, want ek het 'n lewenstudie daarvan gemaak. Vernameklik van die Swarts en die De Villiers's" (Blignault 1974:Radiogesprek).

2.3 Musiek

2.3.1 Musikale agtergrond

Vir musiek het dr. Con dwarsdeur sy lewe 'n passie gehad. In 1948 het 'n reeks artikels oor bekende Suid-Afrikaners in Die Huisgenoot verskyn. Daar is klem gelê op minder bekende aspekte van dié mense se persoonlikhede. In die eerste artikel van die reeks is dr. Con se liefde vir musiek beklemtoon. Die anonieme skrywer het sy artikel soos volg begin: "Dit gebeur selde dat 'n mens soveel bekendheid deur sy stokperdjie verwerf dat hy vir 'n professor op die gebied daarvan aangesien word. Dit is die onderskeiding wat prof. C.G.S. de Villiers, in die wandel bekend as dr. Con, geniet. Hy is hoogleraar in dierkunde aan die Universiteit van Stellenbosch. Maar

mense wat hom as musiekdeskundige ken, stuur hul briewe aan hom na die Konservatorium vir musiek" (Hg 19.03.1948:21).

Volgens dr. Con het hy altyd 'n driftige belangstelling in musiek gehad. Die gesin waarin hy opgegroeï het, was musikaal en het graag gesing. Hy het telkens verwys na die samesang van gesinslede om die klavier in die voorhuis. Ook het hy bietjie klavierles tydens sy skooljare op Caedon geneem (Bylae tot DB 14.12.1974:4).

Verder het hy homself geleer. Hy kon eenvoudig voor 'n klavier gaan sit en dan 'n melodie in verskillende stemme skryf. Hy het 'n wonderbaarlike kennis van harmonie gehad. Hy kon goed toonset en het van plate af verwerkings gedoen (Stegmann 1989:Onderhoud).

Hy het nie geglo aan die inherente musikaliteit van die Afrikaanse volk nie, want die Hollandse en Franse voorouers was nie so musikaal soos die Duitsers en Italianers nie en boonop was die Engelse voorgeslagte ook nie juis musikaal nie (Lbw 28.08.1962:49).

Dit was veral gedurende sy Transvaalse periode (1916-1920) dat sy musieksmaak beslag gekry het. Die twee musikale Lorn-dogters het daartoe 'n groot bydrae gelewer, veral Lori wat in Europa as sangeres opgelei is (De Villiers 1979:43).

In latere jare het sy belangstelling in musiek gegroei tot 'n "daaglikse behoefte". Hy het nie eens nodig gehad om na musiek te luister nie, want hy kon werklik musiek "lees". Hy kon op sy rug gaan lê met 'n stuk bladmusiek in die hand en dit "hoor" mits "dit nie te atonaal geskryf was nie" (De Villiers 1979:48).

2.3.2 Sy kennis van musiek

Sy musieksmaak en -kennis het 'n buitengewone omvang gehad. Dit het Gregoriaanse sang, polifoniese komposisies en sang in al sy vorme omvat (Eikestadnuus 15.12.1967:9).

Dr. Con se gunstelingkomponis was Guiseppe Verdi (1813-1901). Ander komponiste waarvan hy gehou het, was Robert Schumann (1810-1856), J.S. Bach (1685-1750) en

Richard Strauss (1864-1949). Strauss was volgens hom die laaste, werklik groot komponis. Hy het dikwels na Strauss as "die laaste van die Titane" verwys. Hy het ook hoë agting vir Johannes Brahms (1833-1877) gehad en veral baie van sy "Altrapsodie" gehou. Hy het soms vreemde opvattinge oor die musiek gehad. Hy het byvoorbeeld nie van Ludwig van Beethoven (1770-1827) gehou nie en bygevoeg dat die musiekwêreld sonder hom sou kon klaarkom, maar nooit sonder Wolfgang Amadeus Mozart (1756-1791) nie. Hy het graag gesê: "Wat Beethoven gedoen het, het Mozart tog eintlik al gedoen en só oulik" (De Villiers 1979:48 & 51 & Aucamp 1989:Onderhoud).

As fisioloog het dr. Con beskik oor 'n baie goeie kennis van die menslike stem en stemproduksie. Hy kon onmiddellik hoor indien 'n sanger fisiologies verkeerd gesing het. Hy kon sang dus werklik goed beoordeel. Hy was altyd lief vir en geïnteresseerd in mooi sang. Dr. Con het Riccardo Stracciari, die bariton en pedagoog wat baie Italiaanse sangers opgelei het, in Italië leer ken. In Duitsland kon hy weer van die bas Paul Bender (1875-1947) meer van sang leer (Van Eeden 1971:Radiogesprek).

Sy menings oor sang het gewig gedra ver buite die landsgrense. Hy het met kenners op die gebied van sang gekorrespondeer. Dit was dr. Con wat by Walter Legge, hoofbestuurder van die EMI-platemaatskappy, aanbeveel het om plate van die Duitse dramatiese sopraan Tiana Lemnitz en die Italiaanse sopraan Maria Caniglia te maak. Hy was ook die inisiatief agter die plaatopnames van die Switserse sopraan Liza della Casa (Eikestadnuus 15.12.1967:9).

Die Suid-Afrikaanse sangeres Gladys Hugo (1895-1988) het geweldig baie by hom geleer, veral wat vertolking aanbetref. Elke keer wanneer Gladys Hugo 'n nuwe stuk moes aanleer, het dr. Con aan haar verduidelik hoe sy dit moes sing. Sy het vinnig gesnap en gou-gou kon sy dit korrek uitvoer. Toe sy Rome toe is om sanglesse te neem, wou haar leermeester van haar weet wat sy eintlik nou daar kom maak het, want hy was van mening dat sy 'n puik onderwyser in Suid-Afrika gehad het (Stegmann 1989:Onderhoud).

Dr. Con het met gemak saamgesels met kenners van die stem. Hy het byvoorbeeld by geleentheid met die Italiaanse sangeres Celestina Boninsegna, wat beskou word as een van die grootste sangeresse van alle tye, gesels oor die "messa di voce" (uitstoot van die stem) en oor twispunte tussen die Duitse en Italiaanse stempedagoë (De Villiers 1958:13).

Dr. Con het sy eie musieksmaak as individualisties beskou en volgens hom was dit nie "naastenby goed" nie. Aangesien hy 'n musiek liefhebber en geen musikus was nie, het hy hom die reg veroorloof om te sê wat hy wou (De Villiers 1958:96-99).

Hy het baie besliste idees oor goeie sang gehad. Volgens hom was dit 'n absolute vereiste dat 'n Liedersanger van formaat se stem 'n "eie kleur en 'n eie persoonlikheid" moes hê (De Villiers 1958:19). Soos hy dit gestel het: "Jy kan 'n stem hê soos 'n engel, sonder 'n enkele fout en as jy nie jou eie toon het nie, het jy niks." 'n Sanger sonder 'n eie toon het nie persoonlikheid nie (Van Eeden 1971:Radiogesprek). Die Liedersanger moet kan vertel en durf nie van 'n kunslied 'n "dramatiese scene" maak nie (De Villiers 1958:19).

Dis ook baie belangrik dat die luisteraar moet kan hoor wat die sanger sê. 'n Sanger moenie sonder konsonante sing nie, want sing en praat is dieselfde: "Hoe kan jy met iemand praat as jy nie kan hoor wat hy sê nie?" (Van Eeden 1971:Radiogesprek). Hy het dit beklemtoon dat die sanger "volkome beheer oor die uitstuur van die lugstroom uit die longe" moet hê. Stylgevoel is baie belangrik en daarvoor is intelligensie nodig (De Villiers 1958:96-99).

'n Goeie sanger "gebeur" volgens dr. Con slegs "eenmaal in honderd jaar", want om goed te sing, moet 'n sanger die stembande, die kop en die emosie hê (Aucamp:Onderhoud).

Dr. Con se gunstelingsangers het dateer uit die Goue Eeu van sang, dit wil sê die eerste helfte van die 20ste eeu. In die sewentigerjare was hy van mening dat werklik goeie sang nog net op plate gehoor kon word. Volgens hom kon die tweede helfte van dié eeu nie eens kwalifiseer as "Silwer Eeu" nie. Die Duitser Frieda Hempel en die Italianers Celestina Boninsegna, Claudio Muzio, Mattia Batistini, Guiseppe de Luca en Giovanni Martinelli was sy geliefkoosde sangers. Kirsten Flagstad (die Noorweegse sangeres) en Elizabeth Rethberg (nog 'n Duitser) het volgens hom dalk ook 'n plekkie onder die grotes verdien. Die Spaanse Victoria de los Angeles was 'n sangeres wat volgens dr. Con oor 'n eie toon beskik het (Van Eeden 1971:Radiogesprek).

Volgens dr. Con het die bedrywige lewens wat moderne sangers lei, 'n slegte uitwerking op die gehalte van sang. Die talent waaroor hulle beskik, moet onmiddellik gekapitaliseer word. Hulle studeer nie lank genoeg nie en sing te veel. Hulle reis van

die een sentrum na 'n volgende om uitvoerings te gee en plate te maak. Hulle beskik nie oor 'n goeie stemtegniek nie, en wanneer hulle vermoeid is, het hulle nie die tegniek om op terug te val nie. Al hierdie faktore dra daartoe by dat moderne sangers se stemme nie hou nie. Dikwels duur hulle loopbane slegs twee tot drie jaar (Van Eeden 1971:Radiogesprek).

Dr. Con het verskeie van die wêreld se grootste musici ontmoet en sommige persoonlik geken. Hy het heel dikwels ná 'n konsert die sanger eenvoudig in die kleedkamer gaan opsoek. Hy het homself bekend gestel, en dikwels het daar uit so 'n ontmoeting 'n vriendskap voortgevloei (De Villiers 1958:18).

Elke keer tydens 'n Europese besoek het hy beroemde musici teengekom. Gedurende sy studiejare in Switzerland (1919-1922) het hy verskeie beroemde musiekemense ontmoet. Op 'n trein in Zürich het hy toevallig langs die Italiaanse bariton Mattia Battistini te lande gekom en met hom 'n gesprek gevoer (De Villiers 1958:21-22). Met die beroemde Duitse dirigent Karl Muck het hy ook in hierdie jare toevallig kennis gemaak. Hulle was ook reisgenote op 'n trein in Switzerland (De Villiers 1958:25-27).

In die jare 1934-35 toe dr. Con gasdosent in Rome was, het hy 'n grondige kennis van die Italiaanse musiek opgedoen. Hy het konserte van die ouer Italiaanse sangers soos Claudio Muzio, Benamino Gigli, Riccardo Stracciari, Tito Schipa en Tote dal Monte bygewoon. Hy het Gigli persoonlik geken en hom as gaaf en beskeie "soos net die grootste kunstenaars dit kan bekostig om te wees", beskryf. Dr. Con het Gigli se stemtegniek as volmaak bestempel. Vir Tito Gobbi het hy in hierdie jare besonder goed leer ken. In hierdie tyd het hy 'n reis deur Duitsland onderneem en toevallig saam met die Italiaanse sangeres Toti dal Monte in 'n treinkompartement beland. Hulle het sommer dadelik lekker gesels en nog vir jare daarna met mekaar gekorrespondeer (De Villiers 1958:46-50 & 76; 1979:51 & Van Eeden 1971:Radiogesprek).

In 1933 het dr. Con in Milaan doodeenvoudig die telefoongids geraadpleeg, die nommer geskakel en 'n afspraak met Celestina Boninsegna gemaak. Sy het volgens hom oor die "geweldigste vrouestem" beskik. Daardie dag in 1935 toe dié heldesopraan op 72-jarige ouderdom "O patria mia" uit *Aida* van Verdi in haar huis vir hom gesing het, het hy as sy "kosbaarste musiekervaring" beskou (De Villiers 1958:13-17 & Van Eeden 1971:Radiogesprek).

Na sy verblyf in Italië was dit vir dr. Con moeilik om hom weer by die Duitse sangskool aan te pas, maar gelukkig was hy 'n musiek liefhebber wat besef het dat "daar geen alleensaligmakende sangskool bestaan nie" (De Villiers 1958:34).

In 'n hotel in Rome het dr. Con en die Weense tenoor Julius Patzak by geleentheid saam gesellig verkeer en selfs saam gesing. Jare later was dr. Con in die sitkamer van Gladys Hugo se huis in Kaapstad deel van die geselskap wat na Patzak se private uitvoering van Weense chansons geluister het (De Villiers 1958:9-12).

Deur die toedoen van prof. Marcus van die Universiteit van München het hy die Beierse sopraan Felice Hüni-Mihaczek ontmoet en 'n aand in Marcus se huis saam met haar en haar dogter deurgebring (De Villiers 1958:34-37).

Tydens die Duitse sanger Heinrich Schlusnus se konserttoer in Suid-Afrika in 1949 het hy en dr. Con 'n heerlike middag saam in Hermanus deurgebring (De Villiers 1958:101-105).

Die Duitse sangeres Frieda Hempel het 'n foto van haarself vir dr. Con present gegee. Dié besondere foto het op sy platekas in sy woonstel gestaan (Van Eeden 1971:Radiogesprek).

In 1955 het dr. Con die Belgiese lieder sangeres Susanna Danco na haar uitvoering in die Santa Cecilia in Rome ontmoet. Hy het eenvoudig tussen die verhoog en die kleedkamer stelling ingeneem. Hy het gesê dat hy van haar konsert gehou het, behalwe van die uitvoering van een besondere lied. Sy het onmiddellik geweet waarna hy verwys het. Met die bekende Amerikaanse sangeres Geraldine Farrar het hy gereeld gekorrespondeer (De Villiers 1958:18-19 & 79).

Behalwe sangers het dr. Con ook met kunstenaars wat op ander terreine van die musiek uitgeblink het, kennis gemaak. In 1955 het hy die Duitse komponis en dirigent Hindemith na afloop van sy konsert in Rome gaan groet. Italiaanse studente wat hom ook wou ontmoet, was maar skrikkerig omdat hulle nie Duits kon praat nie. Dr. Con het die musiekstudente laat belowe dat hulle nie die kunstenaar se handtekening sou vra nie en toe vir hulle as tolk opgetree (De Villiers 1958:38-40).

Prof. Maria Fismer wat in die beginjare aan die Musiekkonservatorium van die Universiteit van Stellenbosch verbonde was, was 'n baie goeie vriendin van dr. Con. Hy het baie waardering vir haar werk gehad (De Villiers 1958:51-55). Prof. Fismer het op haar beurt groot agting vir hom gehad. Sy het hom soms gevra om haar klasse te kom toespreek, want hy het oor kennis beskik wat sy nie gehad het nie (Theron 1989:Onderhoud).

Ook die Suid-Afrikaanse sangeres Cecilia Wessels (1895-1970) en haar man, mnr. Beecroft, was vriende van dr. Con (De Villiers 1958:102).

2.3.3 Dr. Con as musiekopvoeder

Met hierdie agtergrond het dr. Con vele nuwe musiekgebiede vir Suid-Afrikaners toeganklik gemaak. Hy het 'n groot bydrae gelewer tot kennis van en 'n liefde vir klassieke musiek in Suid-Afrika. 'n Groot aantal jongmense se musieksmaak is deur hom gevorm. Hy het aan hulle 'n basis gegee waarop hulle kon voortbou.

Volgens dr. Con is daar net twee soorte musiek: goed en sleg. Daar bestaan slegte ernstige musiek en baie goeie ligte musiek. By geleentheid is aan hom gevra wat hy van Boeremusiek gedink het. Hy het lank stilgebly en later geantwoord dat hy geweet het dat dit 'n strikvraag was. Hy het weer eens gekonstateer dat daar volgens hom slegs twee soorte musiek bestaan: goed en sleg (Coetsee 1992:Onderhoud).

By musiekkonserte het dr. Con openlik laat blyk wanneer hy nie van iets gehou het nie. As 'n uitvoering hom nie bevredig het nie, het hy eenvoudig half skuins in sy stoel gedraai, en almal het gesien dat hy dit nie geniet het nie. Ná afloop van 'n uitvoering van G.F. Händel (1685-1759) se oratorium Die Messias op Stellenbosch het hy, effens moedswillig, ten aanhore van die beïndrukke en waarderende gehoor opgemerk dat Händel se komposisie hom aan rugby-intervarsityliedjies laat dink het (Aucamp 1989, Cillie 1989 & Dempsey 1989:Onderhoude).

Hy het 'n hele reeks artikels oor sang en musiek geskryf wat in Die Huisgenoot gepubliseer is en sodoende het hy ook die breër publiek bereik. Baie van hierdie artikels is later opgeneem in sy bundel oor die musiek, Musici en mense (Sien Bylaag II).

Dr. Con de Villiers — the Gramophadict.

Dr. Con, die plateversamelaar deur 'n
anonieme spotprenttekenaar (Stel St Nov. 1944:30)

Sy groot plateversameling wat hy met verloop van tyd opgebou het, het verder bygedra tot sy groot musiekkennis, en in later jare sou hierdie plateversameling 'n groot opvoedkundige rol speel. Toe hy nog op skool was, het sy broer vir hom 'n grammofoon en 'n klompie plate wat hy op 'n vendusie raakgeloop het, present gegee. Die apparaat het 'n lang geelkoperhoring met 'n paar duike daarin gehad. In 1916 het hy egter in alle erns plate begin versamel. Terwyl hy in Pretoria lektor aan die Transvaalse Universiteitskollege was, het hy een aand na 'n praatjie oor plate gaan luister. Die "gesette oubaas", ene mnr. Cranch, het onder andere plate van die jong Duitse sopraan Frieda Hempel voorgespeel. By daardie spesifieke geleentheid het hy besluit om self plate te begin versamel (De Villiers 1958:63-64).

In Soete Inval het dr. Con sy plateversameling gehuisves. In die platekas in die sitkamer was die 78's (die ou tipe grammofoonplate wat 78 omwentelinge per minuut gedraai het). Die langspeelplate het hy in 'n kas in die gang gebêre. Hy het sy eie teorie oor plateversameling of versameling as sodanig gehad: "Dis nie so belangrik om 'n sekere ding te koop nie, as wat jy moet sê: 'Moenie daai ding koop nie'. Die gees van die versamelkuns is moenie, moenie, moenie!" Voorts moet die plateversamelaar bietjie verstand en kennis hê van wat goeie musiek is en moet hy weet hoe 'n goeie plaat klink. Dr. Con het nooit buitensporige pryse vir plate betaal nie (Van Eeden 1971:Radiogesprek).

Met sy dood is berig dat hy die grootste plateversameling ter wêreld gehad het (Rapport 26.11.78:1). Die versameling was in werklikheid nie buitengewoon groot nie. Hy het nie baie langspeelplate gehad nie. Al sy ander plate was 78's: ongeveer 1 200 opnames van vokale musiek en 600 opnames van instrumentale musiek waaronder 'n hele aantal dansmusiekplate, meestal tango's. Hy het wel goeie drukke gehad van plate wat moeilik bekombaar was. Van een besondere plaat het hy in 'n stadium die enigste bekende kopie ter wêreld besit, naamlik 'n 78-opname van "O, sleep why dost thou leave me" uit Semele van Händel deur die Ierse sanger John McCornack. Die platemaatskappy het later van die oorspronklike matrys langspeelplate van dié opname uitgereik (Van Eeden 1971:Radiogesprek & Coetsee 1992:Onderhoud).

Dr. Con het die interessante gewoonte gehad om kaktusdoringe as naalde vir die speel van sy plate te gebruik. Hy het 'n spesiale skerpmaakertjie gebruik om die doringe mee te sny. Aangesien dit plantmateriaal was, het dit nie diep in die plate se groewe ingesny nie; dus het dit die plate nie so verniel nie en het die plate nie veel geslyt nie. Die doringnaaldjie het egter nie lank gehou nie en moes na 'n rukkie se

speel vervang word. Wanneer die naaldjie nie meer goed gespeel het nie, het hy die platespeler met dié woorde gestop: "Die speldjie is nie pluus nie." Baie van die mense wat by dr. Con gaan musiek luister het, het later ook van die kaktusdoringnaalde gebruik gemaak (Aucamp 1989 & De Kock 1991: Onderhoude).

Dr. Con het veral baie gedoen om die jeug musiekbewus te maak. Sy breë agtergrond het meeghelp om die aandag op verskillende musiekgenres te vestig (Handhaaf Mei 1972:21).

By die Hoër Meisieskool Bloemhof op Stellenbosch het hy gereeld musiekwaardering vir die dogters aangebied (J.J. de Villiers 1989:Onderhoud). In April 1962 het hy die seuns van Paul Roos Gimnasium op Stellenbosch oor die opera en operette toegesprek en plaatopnames voorgespeel (Semper 15.06.1962:2).

Sy grootste bydrae op die gebied van musiekopvoeding was die "musieksessies" wat hy vir studente in sy woonplek aangebied het. Reeds in die twintigerjare het hy begin om op Sondaemiddae in sy kamer in Baardman-se-losieshuis (later bekend as "The House of Lords") op die hoek van Van Riebeeckstraat en Die Laan plate vir studente voor te speel. Die studente was geweldig geïmponeer met sy kennis van opera. Hy het een of ander opera-aria voorgespeel, die woorde in Afrikaans vertaal en dit binne die verband van die opera geplaas. Later jare het dié byeenkomste in sy woonstel in Soete Inval plaasgevind (Cillie 1989:Onderhoud).

Dr. Con was Sondagmiddae op hierdie musieksessies ingestel. Die studente het reeds halfvier opgedaag en koffie en suikerbrood in die kombuis geniet. Al die gebak moes opgeëet word, aangesien hy nie met die oorskiet wou sit nie. Dit was 'n hele ritueel. Niemand is toegelaat om eetgoed sitkamer toe te neem nie, want dan sou hulle daar mors. Soms het hy ook 'n glasie soetwyn bedien. Wanneer die kerkhorlosie vieruur geslaan het, het die musiek begin speel. Hy het nooit vroeër begin nie omdat hy ander woonstelbewoners in ag geneem het (Aucamp 1989 & Theron 1989:Onderhoude).

Hy het die jongmense nooit in 'n rigting gedwing nie, maar altyd bevestig dat 'n mens ontvanklik moet wees vir alle soorte musiek wat goed uitgevoer word. Hy kon 'n middag met Bach begin en afsluit met kabaretmusiek (Aucamp 1989:Onderhoud).

Dr. Con het onbekende kunstenaars aan die studente voorgestel. Hulle het op hulle beurt plate van hierdie kunstenaars by die destydse Boekhuis in Birdstraat gaan soek en die Duitse verkoopsdame wat daar werksaam was, het gesê dat sy nie geweet het daar was mense in Suid-Afrika wat van daardie betrokke kunstenaars bewus was nie. Dit was dan meestal dr. Con wat hierdie name aan hulle genoem het (Aucamp 1989:Onderhoud).

Erika Theron, 'n latere hoogleraar in Maatskaplike Werk aan die Universiteit van Stellenbosch en voorsitter van die kommissie van ondersoek na die posisie van die Kleurlinge (1973), het dr. Con in 1927 leer ken en by hom geleer om die kunslied te waardeer. Dit het 'n lewenslange voorliefde gebly; die laaste musiekkonsert wat sy kort voor haar dood bygewoon het, was juis 'n liederuitvoering deur die Suid-Afrikaanse tenoor Deon van der Walt in die Endlersaal op Stellenbosch (Theron 1989:Onderhoud).

Die bekende musiekkritikus en destydse dosent in Chemie op Stellenbosch, Frits Stegmann, benadruk dat hy baie by dr. Con geleer het. Hy het hom onder andere aan die skoonheid van polifoniese Italiaanse koormusiek voorgestel, van Gregoriaanse gesange geleer en hom van goeie ligte musiek laat hou. Hy het 'n groot invloed uitgeoefen op eerlikheid in 'n mens se smaak. By hom het Stegmann geleer dat sang 'n natuurlikheid moet hê en ook wat belcanto beteken (Stegmann 1989:Onderhoud). (Belcanto het betrekking op die Italiaanse vokale tegniek van die agtiende eeu wat die skoonheid van klank en briljantheid van uitvoering beklemtoon bo dramatiese uitvoering of romantiese emosie) (Apel 1970:88).

Dis onmoontlik om al die studente op te noem wat oor baie jare heen Sondagmiddae by dr. Con musiek gaan luister het: "Ek weet nie of 'n mens bewus was van die ontsaglike energie daar in Soete Inval nie, maar almal wat iets of iemand geword het op 'n bepaalde gebied, het in 'n stadium daar by Con in daardie woonstel besoek afgelê" (Aucamp 1989:Onderhoud).

Dr. Con het baie gedoen om mense op die Kaapse platteland musikaal op te voed. Hy, Gladys Hugo (1895-1988), die lirie-dramatiese sopraan, en die bekende sang- en klavieronderwyseres van Stellenbosch, Joan van Niekerk (1900-1972) wat in die omgang as "Miss Joan" bekend gestaan het, het gereeld konserttoere onderneem. Dr. Con het die musiek aan die gehoor verduidelik. Soos hy dit self gestel het, het hy 'n praatrol gehad soos die spreker in Mozart se Entführung aus dem Serail (Die

ontvoering uit die harem). Gladys Hugo was van mening dat hulle drie hul deel bygedra het tot die bevordering van kultuur (De Villiers 1958:62 & DB 16.12.1969:2).

Dr. Con het etlike groot werke in Afrikaans vertaal en dit meer toeganklik vir Afrikaanssprekende gehore gemaak. Hy het onder andere die Mattheus-passie van Bach, die Messias van Händel en die Skepping van Franz Joseph Haydn (1732-1809) vertaal. Later het hy Vincenzo Bellini (1801-1835) se opera Norma uit Italiaans in Afrikaans vertaal vir die Transvaalse Raad vir Uitvoerende Kunste (TRUK). Vir die Kaaplandse Raad (Kruik) het hy Rita van die Italiaanse komponis Gaetano Donizetti (1797-1848) vertaal (Handhaaf Mei 1972:21).

2.3.4 Volksliedere

Dr. Con het besonder baie gedoen vir die volkslied in Afrikaans. Hy het nie net ou Afrikaanse volksliedere opgeteken nie, maar ook 'n groot aantal Europese volksliedere in Afrikaans vertaal (De Villiers 1958:56-59).

Volksmusiek was vir hom uiters belangrik. Hy was van mening dat hy "Die blouberg" en "Die woord vaarwel" aan die volk teruggegee het. Dr. Con wou hê dat volksmusiek sy regmatige plek inneem; in dié verband het hy gesê: "Maar - dit is nie genoeg dat ons volksmusiek versamel en opgeteken word nie: die volk moet sy erfgoed aanvaar, en liefs nie deur bemiddeling van die moontlike goedbedoelde 'Kom sing nou lekker saam!!' - aanspoorders met hul geveinsde ekstase nie" (Lbw 28.08.1962:45&49).

Oor die wese van die volkslied het dr. Con hom baie sterk uitgespreek: "Die volkslied vra 'n besondere aanleg; jou kunstenaar moet beskeie wees. Dié volkslied is die grootste vorm van kuns in die musiek - baie dinge wat deurgaans as volksmusiek, is nie volksmusiek nie. Hoe boerser, hoe interessanter" (Breed 1970:Radiogesprek).

Op 30 September 1957 het dr. Con by die FAK se volksliedkongres op Stellenbosch 'n referaat gelewer. Hy het gesê dat hy nie seker was of komponiste altyd die volkslied met die nodige piëteit bejeën nie. Hy het voortgegaan: "Ek vind dit afskuwelik wanneer diatoniese melodieë (melodieë van die gewone volkswysies) in 'n vreemde tonaliteit gedwing word en van 'n begeleiding voosien word waarin die note in die akkoord sit soos vlieë op 'n stuk klam borssuiker" (Bouws S.J./b:65-66).

In 1937 het die eerste FAK volksangbundel verskyn. Die eintlike doel daarmee was die bevordering van die Afrikaanse lied. In dié uitgawe het nie een van dr. Con se verwerkings verskyn nie. In die hersiene uitgawe van die bundel wat in 1961 verskyn het, asook in die meer onlangse uitgawe van 1979, is verskeie volksliedere waaraan dr. Con 'n aandeel gehad het, opgeneem. Hy word erken as vertaler van die volgende:

Doedoe baba, doedoe	Herkoms onbekend	(1961:210-212 & 1979:477-478)
Goue koring, goue hawer	Tjeggiese volkslied	(1961:117-118 & 1979:145)
In die helder maanskyn	Franse volkslied	(1961:195 & 1979:371)
Kyk dis September weer	Italiaanse volkslied	(1961:342 & 1979:92-93)
My skat	Switserse volkslied	(1961:245-246 & 1979:192-193)
My tuisland se woude en kloue	Walliese volkslied	(1961:134)
My vader kom van Riversdal	Switserse volkslied	(1961:483-488 & 1979:322-323)

In die 1961-uitgawe word gemeld dat hy die wysie van die volkslied "Die blou berg" verwerk het (115-117) en dat hy die teks van "Die woord vaarwel" opgeteken het (329-331). In die 1979-uitgawe is "Die blou berg" gepubliseer met 'n melodie wat verwerk is deur prof. Reino Otterman, hoof van die Konservatorium van Musiek aan die Universiteit van Stellenbosch. Daar word in dié uitgawe erkenning gegee aan dr. Con vir die optekening van "Die blou berg", die "Caledonse liefdesliedjie" (ook bekend as "Die allerliefste sugte") en "Die woord vaarwel". Hierdie liedjies staan bekend as die "Drie overbergse liefdesliedjies" en is gewoonlik as 'n siklus uitgevoer (FAK 1979:281-283).

2.3.5 Ou Afrikaanse volksliedere

"Die woord vaarwel" is een van die bekendste Afrikaanse volksliedere wat dr. Con opgeteken het. Dié woorde van die lied is in 1897 in die eerste Afrikaanse tydskrif Ons Klyntjie gepubliseer. Dit is ingestuur deur ene J. Blomerus van die Overbergse dorpie Napier wat destyds deel van die distrik Caledon was. Dié lied is blykbaar oral in Suid-Afrika gesing (Du Toit 1924:278 & Dekker 1958:20-21).

Die woorde soos dit vandag aan ons bekend is, is deur dr. Con in die Caledon-distrik opgeteken (Van Zyl 1962:133). Oor "Die woord vaarwel" het hy die volgende gesê: "Hierdie skoonste van alle egte Afrikaanse volksliedere is in die distrik Caledon, Kaapland, opgeteken, en die versamelaar besit bewys dat dit ook daar ontstaan het" (De Villiers Ms/b). Laasgenoemde stelling is twyfelagtig.

In Mei 1972 het die FAK 'n oorkonde aan dr. Con oorhandig vir sy bydrae tot Afrikaanse volksmusiek. Die huldigingsrede is waarskynlik deur dr. Anton Hartman, destydse voorsitter van die FAK se musiekkommissie, wat by dié geleentheid teenwoordig was, gelewer. In hierdie rede word die stelling gemaak dat dr. Con "sowat 'n dosyn Overbergse volksliedere in Afrikaans aan die vergetelheid ontruk het." Die vernaamstes wat in hierdie verband genoem word, is die volgende: "Johanna Bamboer [Bamlese] gee vanaand 'n perd [party] en sy nooi my nie", "Die allerliefste sugte", "Swart Jasper", "Jannie met die hoepelbeen", "Die sprinkaan en die droogte" en "Grieta my lam" (Handhaaf Mei 1972:21). Hierdie uitspraak is nie heeltemal korrek nie. Slegs die optekening van "Die allerliefste sugte" kan direk met dr. Con verbind word. "Swart Jasper" is reeds in die tweede jaargang van Ons Klyntji gepubliseer (Boshoff & Du Plessis 1921:118). "Jannie met die hoepelbeen" is 'n bekende dansliedjie wat in nou verband staan met "Vat jou goed en trek, Ferreira" (Boshoff & Du Plessis 1918:35). "Die sprinkaan en die droogte" is omstreeks 1874 in die Vrystaat gepubliseer (Conradie 1949 II:324). F.W. Reitz (1844-1934), president van die Oranje Vrystaat en destydse staatsekretaris van die Zuid-Afrikaanse Republiek het reeds in 1897 dié volkslied onder die titel "Die arme boer" opgeneem in sy bloemlesing Zestig uitgesogte Afrikaanse gedigte (Reitz 1897: 96-97). Van al die volksliedjies waarna hier verwys word, kon slegs dr. Con se optekening van "Die sprinkaan en die droogte" gevind word. (Sien Bylaag V).

Dr. Con het die woorde van 'n lang ballade opgeteken, naamlik "Ek was 'n arme Engelsman" (Sien Bylaag V). Hierdie volkslied kom moontlik uit die periode van Di Patriot, 'n maandblad wat gedurende die Eerste Afrikaanse Taalbeweging die mondstuk van die Genootskap van Regte Afrikaners was. Dis nie bekend wie die skepper en/of vertaler daarvan was nie. Dit word soms verbind met die Engelse volksliedjie "One man and his dog", maar die woorde toon geen ooreenkomste nie (Boshoff & Du Plessis 1921:110, Van Zyl 1962:113-117 & Dekker 1958:13).

Die refrein wat dr. Con opgeteken het, is na alle waarskynlikheid oorgeneem uit 'n Amerikaanse liedjie "A little more cider" en lui in werklikheid so:

A little more cider too
 a little more cider too
 a little more cider for Miss Dinah
 a little more cider too.

(Grobelaar 1993:109)

Dr. Jan Bouws, volksmusiekenner en eertydse dosent in musiekgeskiedenis aan die Universiteit van Stellenbosch, het by dr. Con die woorde van 'n terglidjie gekry:

Daar waar die son en die maan ondergaan,
 Daar het sy pappie vir sy mammie laat staan,
 mammie laat staan

(Bouws s.j./a:63)

Baie tradisionele volksliedjies het hy nog uit sy kinderdae onthou, byvoorbeeld die liedjie wat die werksmense na afloop van die laaste skeerdag gesing het. Daar is dan gewoonlik 'n baie groot maaltyd vir hulle voorgesit. Terwyl hulle met hul blikbakke op hul kos gewag het, het hulle gesing:

Die lekker lensiesop, - sop, - sop,
 Die lekker lensiesop, - sop,
 die lekker lensiesop
 En die wá met die róoi wielé!
 Die borde, borde rys, rys,
 die borde, borde rys rys,
 Die borde, borde rys,
 En die stukke, stukke vleis!
 Hier wil ek nie bly nie,
 Want hier is niks van my nie.
 Die wind kan waai en die stof kan trek,
 Maar Donkiespad is 'n lekker plek!

(De Villiers 1954:125).

Sommige reëls is baie bekend en kom ook in ander volksliedere voor. Vergelyk byvoorbeeld hierdie dansliedjie wat ook by die bruin mense opgeteken is:

Kleine babatjie
 kom slaap vanaand by my

kleine babatjie
kom slaap vanaand by my.

Hier wil ek nie bly nie
want hier is niks van my nie
huis toe wil ek gaan
want daar het ek my mamma laat staan
(Burden 1991:386)

Die slotreëls herinner aan die "Oorkant die spruit"-volksliederereeks:

Die wind kan maar waai en die stof kan maar trek,
Die kolperd weet waar is die omdraaiplek.

(Du Toit 1924:204-205)

Die De Villiers-kindere het altyd gesing wanneer hulle op reis was. Dr. Con het onthou dat die huishulp "ai Anna" op pad strand toe 'n hartseerliedjie gesing het. Wanneer die De Villiers-kindere stil geraak het, het sy weggeval met 'n liedjie oor 'n wewenaarpa en sy weeskind (De Villiers 1954:56). In dié treurige liedjie wil die kind by die pa weet waar die ma begrawe is en bevestig hy/haar liefde vir die pa, terwyl die herontmoeting met die ma in die hiernamaals in die vooruitsig gestel word (Grobelaar 1993:162). Dr. Con haal slegs twee reëls aan:

Ach, zeg mij waar kan moeder wees,
Gij Schijnt zoo treurig vaderlief.

(De Villiers 1954:56)

'n Liedjie wat die Overbergse jongmense van die bruin mense oorgeneem het, was:

Die voëltjies, die fluit, en die rooidag kom uit,
Die voëltjies, die fluit, en die rooidag kom uit,
En tannie moet maar ja sê, ja sê, ja sê,
En tannie moet maar ja sê, lat ons weer kan ...
(De Villiers 1964:110 & De Villiers 1979:71).

Hierdie lied herinner aan "Die rooidag wil breek", 'n lied wat opgebou is rondom die gedagte dat dit byna dagbreek is, en nou wil die sanger huis toe gaan, met ander woorde die nag se julyt is verby: dis tyd om afskeid te neem (Grobelaar 1986:197).

Op die plase moes die gesinne vir hul eie vermaak sorg: "daar was die tradisionele volksliedjies wat in 'n groot oefeningboek [handgeskrewe liedjiesboek] afgeskryf en gesing is met my suster (geb. 1870) aan die klavier as vernuftige begeleidster en vindingryke improviseerderes". "Die blouberg" en "Môre Oompie, môre Tannie" (FAK 1961:492-493) het die De Villiers-kindere graag gesing. Een liedjie het die tragiese einde van 'n jong saun weergegee; dis ongetwyfeld 'n ou Nederlandse straatlied:

Een haas gewond was hem ontlopen
En in een aardvarkgat gekropen,
Hy kroop hem na en gleed er af
En daalde levend in zijn graf

(De Villiers 1961b:14)

Volgens dr. Con het die Caledonse jongmense heerlik gedans op die maat van volksliedjies soos: "Piet sladdie kat en Nel verkoop die vel", "Swart Jasper", "Grieta my lam" en "Johanna Bamlese (Barniboer)" (De Villiers 1979:71).

2.3.6 Volksliedere uit Europa

Dr. Con het verskeie Europese volksliedere in Afrikaans vertaal en verwerk. Die bekendste is die gewilde Italiaanse "Santa Lucia" wat hy "Kyk dis September weer" noem (FAK 1961:342).

Mnr. A.J. Coetsee van Noreenhoogte 2, Cresta, Randburg het, benewens dr. Con se plateversameling, ook al sy bladmusiek en aantekeninge wat hy ocr musiek gemaak het, by dr. Con se broerskind Jan de Villiers gekoop. Onder hierdie manuskripte is 'n aantal onbekende Europese volksliedere wat dr. Con vertaal het, maar wat nooit gepubliseer is nie (De Villiers Ms/b). In Bylaag V word die tekste van hierdie volksliedere afgedruk, presies soos dit deur dr. Con neergeskryf is.

Alhoewel nêrens vermeld word dat dr. Con Hongaars kon praat nie, moes hy die taal geken het, aangesien hy 'n sewetal Hongaarse volksliedjies in Afrikaans vertaal het. Die bekendste is "Goue koring, goue hawer" wat dikwels deur die sangeres Gladys Hugo gesing is (De Villiers 1958:58). Ander Hongaarse volksliedere is: "My allerliefste vrou", "Daar is nie meisies in ons dorp nie", "Sy het", "Sy kop/haar kop is groot", "Die voëltjie en sy maatjie hardloop rond" en "Speel dit" (De Villiers Ms/b).

Dr. Con het 'n aantal verwerkings van Switserse volksliedjies gedoen. Hy het hierdie liedere waarskynlik gedurende sy studiejare in Switserland leer ken. Die bekendste is waarskynlik "Min Vater is ein Appenzeller" ("My vader kom van Riversdal") wat uit die kanton Appenzill kom en uit 1827 dateer (De Villiers Ms/b & FAK 1961:483-484).

Dr. Con het graag die bekende Switserse volksliedjie "Gsätzli" ("My skat") gesing. Hy het egter woorde gebruik wat verskil van sy vertaling wat in die FAK-sangbundel verskyn:

Ou Adam en Eva
 het eerste gevry
 en ek en my soetlief
 maak nes hy en sy.
 Die Heer in die hemel,
 my skat in my arm,
 die Heer maak my salig,
 my skat hou my warm.

(De Kock 1992:Onderhoud)

Nog ongepubliseerde verwerkings van Switserse volksliedjies is: "Die oujongnool", "Dis glad nie 'n sonde om lief te hê" en "Hart, my hart waarom so treurig". Dr. Con meld dat F. Huber (1791-1863) die komponis was van "Dis glad nie 'n sonde om lief te hê". "Hart my hart waarom so treurig" se woorde is geskryf deur J.R. Hyss (1781-1831) en die musiek deur K.J.A. Meissner (1765-1825). 'n Switserse volksliedjie uit Emmental "Nêrens leef mens so vrolik" het dr. Con vry in Afrikaans vertaal en op die studente van Stellenbosch van toepassing gemaak (De Villiers MS/b). (Bylaag V)

Dr. Con het drie Oostenrykse liedere vir Stellenbosch se studente aangepas: "Weet jy, Moedertjie", "'n Lied uit Stellenbosch" en "In Stellenbosch bloei weer die bome". Laasgenoemde is die bekende Weense lied van die operette-komponis Robert Stolz (1880-1975), "Im Prater blüh'n wieder die Bäume" (De Villiers Ms/b). (Bylaag V)

'n Baie ou Beierse volkslied "Kom 'n voëltjie angefladder," is deur dr. Con in Afrikaans vertaal. Die musiek vir dié liedjie is reeds in 1811 deur H. Müller (1767-1835) gekomponeer, terwyl die woorde in 1822 deur ene A. Baüerte geskryf is (De Villiers Ms/b). (Bylaag V)

Die baie bekende Russiese volksliedjie "Die klokkie" is deur dr. Con van Afrikaanse woorde voorsien. Hy het verder twee Franse kinderliedjies - "Dit reën, dit reën, Skaapwagtermeisie" en "Ek sal vir jou sê, Mamma" - in Afrikaans vertaal (De Villiers Ms/b).

2.3.7 Kerkmusiek

Dr. Con was die eerste om in Afrikaans 'n uitgebreide studie van die geskiedenis en waarde van die kerkmusiek te maak. Hy het die wiskundige prof. Gawie Cillié, wat ook orrelis van die Moederkerk op Stellenbosch was, geïnspireer (Eikestadnuus 15.12.1967:9). Die teoloog dr. F.J. Loots het in die voorwoord tot sy werk oor die kerklied dr. Con spesiaal bedank vir "waardevolle informasie en besieling" (Loots 1948).

Dr. Con het die kerkmusiek waarmee hy opgegroeï het, vroeg reeds sy eie gemaak: "En sonder dat ek maar die allervaaigste begrip van musiek gehad het, het die statige ou koraalwysies van die gesange en die 'besallems', soos die Boermense hulle altyd genoem het, reeds in my kinderjare my besit geword. Die Kinderharp- en Sankey-liedere het ek ook graag gesing, maar party van hulle het my bang gemaak, soos 'Kloppend, kloppend wie is daar?' en 'Oh, where is my wandering boy tonight?'" (Bylae tot DB 14.12.1974:4).

Reeds in 1926 het dr. Con 'n artikel oor die herkoms van kerkmusiek geskryf (Hg 18.09.1926:31).

In 1936 skryf hy 'n artikel oor die ontstaan van die gesange en psalms. Hy het daarop gewys dat die Protestantse kerke se voorgeskiedenis dieselfde as dié van die Rooms-Katolieke Kerk is en dat die Protestantse kerkmusiek ook worteis in die verlede van die Katolieke Kerk het (Hg 11.09.1936:27).

In 1943, kort voor die verskyning van die gesangeboek in Afrikaans, het dr. Con 'n paar artikels oor die gereformeerde kerkmusiek geskryf (Hg 25.06.1943:9, 19.11.1943:5, 26.11.1943:11 & 10.12.1943:17) (Sien Bylaag II).

In 1944 is die Afrikaanse psalm- en gesangboek dwarsdeur Suid-Afrika feestelik in gebruik geneem. Tot op daardie tydstip was die Hollandse uitgawe in gebruik. Op

Stellenbosch is die amptelike ingebruikneming van die gesangboek op 'n Sondagaand in die N.G. gemeente Stellenbosch Sentraal gevier. Die kerkkoor onder leiding van dr. Gawie Cillie het van die gesange in die oorspronklike Frans van dr. Con se fonetiese teks af gesing. Prof. E.C. Pienaar, hoogleraar in Nederlands aan die Universiteit, het tussenin gepraat oor die Afrikaanse vertaling, en dr. Con het die geskiedkundige ontwikkeling van die gesange verduidelik. Alhoewel dr. Con nie 'n gereelde kerkganer was nie, het hy met hartlikheid en geesdrif sy samewerking gegee; hy het sy "hele self gegee wat 'n aanduiding was van sy meelewing" (Cillie 1989:Onderhoud).

Die jongste Afrikaanse gesangboek is in 1978 in gebruik geneem. In twee van die huidige gesange is versreëls van dr. Con oorgeneem. Die nuwe vertaling van gesang 142 is hoofsaaklik gegrond op 'n Engelse teks, en die reëls:

"Kom almal, laat jul stem verrys,
kom, laat ons ons Verlosser prys",

is dr. Con se vertaling. Dis waarskynlik in die veertigerjare deur hom uit die Duits vertaal en het reeds in 1951 as Halleluja-lied no. 536 verskyn (Cillie 1982:259).

Die Afrikaanse digter Izak de Villiers was verantwoordelik vir die woorde van gesang 201. Die eerste twee reëls het hy van dr. Con gekry. Dit kom uit sy vertaling van die Duitse gedig "Jesu, meiner Freude, Freude" ("Jesus, vreugde van my vreugde"). Gesang 201 begin dus met dié twee reëls van dr. Con:

"Jesus, bron van al my vreugde;
Jesus, lig van my geloof ..."

(Cillie 1982:341)

Die Afrikaanse Kersliedereskat is verryk deur dr. Con se aangrypende vertaling van die Duits gebore komponis Adolphe Adam (1803-1856) se Franse Kerslied, "Met middernag keer feestlike weer ..." (FAK 1961:388-391).

Dr. Con het ook uit die Franse komponis Hector Berlioz (1803-1869) se "Kinderdae van Christus" 'n deel vertaal as "Hy verlaat sy hemelwoning (FAK 1961:384-386).

Hy het 'n minder bekende Italiaanse Kersliedjie "Tu seendi dalle stelle" in Afrikaans vertaal:

Uit skone sterre lande daal U op aarde neer,
 die Krib van Bethlehem was eens U wieg, o Heer!
 Die krib van Bethlehem was eens U wieg, o Heer!
 O geseënde Hemelskindjie, ag hoe koud is hierdie stall
 As kind moes U reeds ly vir kinders hier op aard,
 uit liefde ook vir my,
 vir kinders hier op aard,
 uit liefde ook vir my.

(Hg 17.12.1943:15).

2.4 Afrikaans

Die taal wat dr. Con gepraat en geskryf het, was besonder kleurrik. Hy het die Afrikaanse taal verryk met sy oorspronklike gesegdes en met sy groot kennis van die wêreldliteratuur het hy treffende gedeeltes uit die werke van groot skrywers in Afrikaans vertaal en gereeld aangehaal.

2.4.1 Coniaanse gesegdes

Vele uitdrukkings het 'n permanente deel uitgemaak van dr. Con se taalgebruik. Dis nie altyd moontlik om duidelik te onderskei tussen dit wat hy iewers gehoor en dit wat hy self geskep het nie.

Baie uitdrukkings was luimig van aard: "Wees maar laf indien jy weet dat jy nou laf is" (Aucamp 1976:35). Wanneer hy ongeduldig was, het hy opgemerk: "Ek verloor nie my geduld nie, ek smyt dit sommer weg" (DB 06.12.1963:22).

Van ballet het De Villiers nooit gehou nie. Daarmee kon hulle hom "in die see inja" (De Villiers 1958:96). Na swak musiek kon hy nie luister nie en veral die Afrikaanse luisterliedjie het nie in sy smaak geval nie. Daarvan het hy gesê: "As 'n hond dit inkry, vrek hy" (J.J. de Villiers 1989:Onderhoud & De Kock 1991:Onderhoud). Indien iemand hom nie gegroet het nie, het hy opgemerk: "Hond blaf tog!" (JSG:Dokumente). Wanneer studente nie wou reageer nie, of wanneer iemand ietwat

onnosel voorgekom het, sou hy opmerk: "Jy sit soos 'n houtpop met semelarms" (De Villiers 1968:56 & De Kock 1991:Onderhoud). As ultramoderne kunswerke of literêre pogings dr. Con glad nie aangestaan het nie, het hy altyd opgemerk: "It is not art, it is cleverness" (De Kock 1992:Onderhoud).

Oor vlieë het hy gesê: "As jy een vlieg doodsla, kom tien begrafnis toe" (DB 18.05.1992:9).

Die humor in sy uitdrukkings het egter soms plek gemaak vir dodelike erns en vir die filosofiese.

"Die lewe is 'n suinige ou tante wat haar kinders nooit alles skenk wat hulle begeer, of wat hulle verdien nie" (De Villiers 1968:137-138).

Selfs die rykes en vernames het ook maar 'n stuk ongeluk in hul lewe: "En ons Liewenheer sê daarvoor dat die hoogste boom nie teen die blou lug vasgroeï nie" (De Villiers 1961b:75).

"Die tyd is soos 'n sif met growwe maaswerk, en die ghoens sal wel agterbly" (JSG:Dokumente).

"Niemand loop ooit op die lewenspad waarlangs hy gekom het, terug nie" (JSG:Dokumente).

"Daardie alledaagse wat 'n mens later as die geluk herken" (De Villiers 1979:1).

"Seun, hou jou voete op die welgegronde, duursame aarde. Die eik en die wynstok wil nie tot by die sterre reik nie. Die sterre is vir die gode, maar die mens se verblyfplaas in die vaste grond van ons aarde" (By 16-11-1968:10).

"Waarheid is 'n duur luukse" (De Villiers 1958:96).

"Mense is interessanter as dinge" (De Villiers 1968:143).

"Want die liefde wil help dra, die liefde wil ook die verskansings help bou waarsonder niemand die lewe kan leef nie. Want die mens is gevange op die aarde en is eenling in die diepte van sy siel" (De Villiers 1956:88-89).

"Niks skok my nie - net armoede" (Aucamp 1992:Brief).

"Die lewe is maar alledaags, met sy groot kommer en verdriet en sy klein vreugdes. Die vreugdes maak ons swak, en die leed sterk ons vir die aardse stryd" (De Villiers 1956:53).

"Die vreugde sou nie vreugde wees indien die verdriet nie ook bestaan nie" (Aucamp 1976:159).

"'n Mens kan eers internasionaal voel as jy die waarde van jou eie besef en die internasionale aan die toetssteen van die nasionale onderwerp," is nog een van Con de Villiers se aforismes (Aucamp 1976:21).

2.4.2 Die aanhaling

Dr. Con was 'n meester van die sitaat. In sy lesings het hy dikwels uit die werke van groot skrywers oos Goethe, Ibsen, Dante, Pirandello en andere aangehaal om 'n bepaalde punt te illustreer of stukrag aan 'n argument te gee. Die Duitse digter Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832) het hy as die wêreld se grootste leermeester beskou. Uit Goethe se werk het hy voortdurend aangehaal, soms direk in Duits, maar meer dikwels in 'n skitterende Afrikaanse vertaling. Hy het self by geleentheid opgemerk: "Ek ry maar baie met Goethe se kalwers." Hy het ook dikwels verklaar: "Mense luister wat ou Goethe gesê het" (Stemmet 1981:Radioportret).

Dr. Con het dikwels gedurende 'n lesing vir Goethe aangehaal om te beklemtoon dat dit onnodig is om die vanselefsprekende te bewys. "Dis nie nodig om om die wêreld te reis om te weet dat die hemel oral bloei" (De Kock 1992:Onderhoud). Hy het veral uit Goethe aangehaal, nie net om Goethe as een van die grootste figure van die Westerse kultuur beskou het maar ook omdat Goethe op die gebied van die vergelykende anatomie, sy vakgebied, belangrike bydraes gelewer het (De Kock 1992:Onderhoud).

Sy referate wat hy by kongresse gelewer het, was deurspek met aanhalings. By die lees van hierdie referate kom 'n mens dadelik agter hoe gepas en effektief hy 'n sitaat kon gebruik (De Kock 1992:Onderhoud).

Die radioman, Danie van Eeden, het in gesprek met dr. Con gesê: "Hy het 'n mening oor alles gehad. Dis 'n reg wat hy hom in sy eksentrisiteit toegeëien het en hierdie menings het hy tydig en ontydig met aanhalings onderstreep. In 'n gesprek oor die vooruitgang van die wetenskap, byvoorbeeld, was sy blitssnelle antwoord: 'Alles wat stilstaan roes. Of soos Milton gesê het: There is no morality in inactivity. Of ek dink iemand het gesê: Jy baai nie in dieselfde rivier twee keer nie. Ek dink die Griekse uitdrukking is: Alles vloei'" (Van Eeden 1971:Radiogesprek & Stemmet 1981:Radioportret).

Mense wat uiters oorspronklik probeer wees, het dr. Con gegrief. Wanneer hy 'n baie moderne huis, kunswerk of skrywerspoging gesien het, het hy graag Goethe aangehaal: "Wie die oorspronklikheid najaag, is kapabel en haal dit nooit in nie." Hierdie uitdrukking het hy een en soms twee keer per week gebruik (Stemmet:14.01.1981:Radioportret).

Volgens dr. Con was die jongmense van die laat twintigste eeu kerngesond, want soos Goethe gesê het: "Maar al die foute wat die jongmense maak, het ek ook gemaak" (Van Eeden, 1979:Radioportret).

Saam met Goethe het Con de Villiers gesien dat die mens wat strewe om groot hoogtes te bereik, dikwels fouteer:

"Es irrt der Mensch
so lang 'er strebt" (Aucamp 1976:8).

Hy het dit soos volg in Afrikaans vertaal: "Die mens begaan foute so lank hy strewe" (D.P. De Villiers 1960:128)

Hy het die verhaal vertel van die egpaar wat die groot, deftige huis met die baie vertrekke bewoon het, maar wat die meeste van die kamers en die inhoud nooit gebruik het nie. Na die man se skielike afsterwe, moes die weduwee vendusie hou. So het die besittings wat sy nie regtig nodig gehad het nie, vir haar 'n beslommernis

geword. Sy sou met Goethe moes saamstem: "Wat 'n mens nie benodig nie, is 'n swaar las" (De Villiers 1964:90).

In 1973 het dr. Con 'n gedeelte uit Goethe se Faust I as bewoording vir sy kerskaartjie gebruik. Die Duitse teks "Verweile doch! du bist so schön!", het hy soos volg in Afrikaans by die geleentheid aangepas: "Dankie vir u vriendskap in die verlede. Mag u van vele oomblikke in 1974 kan sê: Verwyl tog, verwyl, jy is so skoon!" (Goethe 1979:52 & De Kock 1991: Onderhoud).

Ook van Goethe die volgende:

"Wie hom aan die eensaamheid oorgee, hy is netnou heeltemal alleen" (De Villiers 1954:91).

"Wat 'n mens weet, weet jy net vir jouself, want so gou jy dit bekend maak, vind jy altyd iemand wat meen dat hy dit beter weet" (De Villiers 1964:120).

"Die boodskap is nie genoeg as die geloof ontbreek nie" (De Villiers 1958:23).

"Moet nooit probeer gee wat jy nie in jou het nie, want in so 'n begrensing lê die meester" (De Villiers 1958:76).

"Wat glans is vir die oomblik net gebore,
Die egte bly vir die nageslag onverlore" (JSG:Dokumente).

Dr. Con het geglo dat "geluk iets betrekliks is en 'n mens vir ewig net dit besit wat jy verloor het". Dit was sy ander groot leermeester, die Noorweegse skrywer en dramaturg Henrik Ibsen (1828-1906), wat hy baie dikwels in hierdie verband aangehaal het: "Die mens kan mos nie meer verloor as wat hy besit nie" (De Villiers 1961b:56 & 1968:138).

Ook dié uitdrukking van Ibsen het inslag by hom gevind: "Van konserwatisme beskuldig hul my: só was ek mos altyd, so het ek gebly" (De Villiers 1979:31).

Soos Ibsen onderstreep hy die waarde van vriendskap: "'n Mens het vriende nodig om sy illusies te help bewaar, want sonder illusies word die lewe onmoontlik" (De Villiers 1958:100).

Dr. Con het dikwels ten opsigte van pogings tot vernuwing uit Ibsen se drama Die keiser en die Galileër aangehaal: "Die oue is nie meer mooi/goed nie en die nuwe is nog nie waar nie" (De Kock 1992:Onderhoud).

Oor tyd en die verganklikheid van die lewe het dr. Con dikwels die Oostenrykse digter Hugo von Hoffmansthal (1874-1929) aangehaal:

Die tyd is 'n sonderlinge ding:
as 'n mens jou gewone lewe leef,
is dit glad niks. Dan meteens
is dit alles, dan hoor 'n mens
dit onophoudelik ruis

(DB 06.12.1963:22 & Aucamp 1977:57).

Saam met Von Hoffmansthal wonder dr. Con oor die ouderdom en oor lyding: "Waarom ons Liewenheer 'n mens sy eie oudword laat aanskou, waarom Hy dit nie vir jou wegsteek nie" (De Villiers 1954: 102).

By geleentheid is aan dr. Con gevra hoe hy oor die ouderdom voel. Hy het geantwoord dat die Engelse digter Robert Browning (1812-1889) "gelieg" het toe hy gesê het: "the best is yet to be". Dr. Con se mening oor die ouderdom was sinies: "Maar toe maar - as jy nie voor die tyd doodgaan nie sal die ouderdom jou nie oorslaan nie" (Onderwysblad Julie 1975:10).

Dr. Con het Afrikaans verryk met vertalings van Italiaanse uitdrukkings. Baie dikwels het hy hierdie woorde uit die Divina comedia van die beroemde Dante Alighieri (1265-1321) aangehaal: "Maar die tyd, as milde gewer, bring die vervulling van alle wense vir diegene wat nie in die hoop verflou nie" (De Villiers 1964:52). Dit was by geleentheid die bewoording vir sy kerskaartjie wat hy jaarliks laat druk en aan sy vriende gestuur het. 'n Gewysigde vertaling van hierdie reëls het hy as slot gebruik vir die referaat wat hy in 1944 voor die Suid-Afrikaanse Akademie gelewer het. Dit het soos volg gelui: "Die tyd bring die end van elke verlange met hom mee, en bied hom as milde gewer aan diegene wat nie te moeg is om te wag nie (Aucamp 1989: Onderhoud & TWK 25.03.1945:133).

Michelangelo Buonarroti (1475-1564), Florentynse skilder, beeldhouer, argitek en digter, klink só in dr. Con se Afrikaans: "Die volk noem daardie son wat hulle nie verstaan nie, nag" (Aucamp 1976:14). En ook: "Want die tyd vlieg en die son trek weg, en diegene wat ons kleinkinders was, het gewyk soos skaduwees met die daeraad" (De Villiers 1954:60).

Die Italiaanse digter Francesco de Petrarca (1304-1374) se woorde stem grootliks hiermee ooreen: "Die lewe vlieg en verwyd geen uur nie, En die dood kom agterna met rasse skrede" (De Villiers 1979:68).

Dr. Con het Rome hartstogtelik liefgehad. Hy het die Italiaanse digter Giosue Carducci (1835-1907) se loflied op Rome in Afrikaans vertaal:

Heil! godin Roma! Wie jou misken,
 het sy boesem bekleem met kille skaduwees,
 En in sy bouse hart tier daar
 Die muwwe oerwoud van die barbarisme.
 Heil! godin Roma! Geboë voor die ruïnes
 Van die Forum aanskou ek met soete tranes
 En aanbid jou verstrooide oorblyfsels.
 Vaderland, godin, heilige moeder
 (De Villiers 1957:1)

Dr. Con het dikwels opgemerk: "Ander tye, ander sedes." Hy was ook lief daarvoor om 'n Franse spreuk in dié verband aan te haal: "Hoe meer 'n ding verander, hoe meer bly dit dieselfde" (De Villiers 1954:11 & 1964:13).

Spaanse uitdrukkings het hy in Afrikaans laat klink: "'n Ryk vader se geld maak sy lelike dogter mooi" (De Villiers 1956:65). En: "Ons is maar almal soos ons Liewenheer ons geskape het" (De Villiers 1968:143). Hy het egter graag bygevoeg: "en party van ons is erger" (By 16.11.1968:10).

2.5 Toneel

Gedurende sy verblyf in Pretoria (1916-1919) het dr. Con in die destydse Opera House 'n paar opvoerings van Engelse dramas bygewoon. Hy kon later nog aktrises uit daardie jare onthou, soos Marie Tempes en Catherine Pole. Hy het toe reeds 'n

liefde vir die toneel ontwikkel, maar sy toneelsmaak is eers in Europa gevorm (De Villiers 1979:41). In 1919 het hy in Londen 'n opvoering van George Bernard Shaw se Pygmalion bygewoon, en daar het sy belangstelling in die toneel eintlik begin (Eikestadnuus 04.09.1964:4).

Van 1919-1923, tydens sy studietyd in Zürich het sy belangstelling in die toneel toegeneem. Ná die Eerste Wêreldoorlog was Zürich die een Europese stad wat nie finansieel geknou was nie. Die Pfauen-teater was die sentrum van die Europese toneellewe. Groot akteurs het daar opgetree, en werke van vooraanstaande dramaturge is opgevoer. By sy terugkeer na Stellenbosch het die Universiteit nog nie oor 'n Dramadepartement beskik nie, en dr. Con het self 'n aantal dramas vertaal en opgevoer (Bylae DB 14.12.1974:5).

Dr. Con het in werklikheid die Klassieke toneel (dit is toneel volgens die ou Griekse en Romeinse tradisie) in Suid-Afrika gevestig. Onder sy leiding het studente op Stellenbosch 'n waardering vir die Klassieke ontwikkel (Aucamp 1989:Onderhoud).

Voor die Universiteit van Stellenbosch begin het met die formele opleiding van toneelspelers was dr. Con die spil waarom die toneellewe gedraai het. Hy het dramas uit verskeie Europese tale in Afrikaans vertaal en opgevoer en letterlik vir alles gesorg; hy het selfs die grimering behartig (Eikestadnuus 04.09.1964:4).

Toe daar in Suid-Afrika nog maar min vir die toneel gedoen is, was dr. Con reeds sporadies op Stellenbosch bedrywig (Huguenet 1950:15). Reeds in 1924 is The doll's house van die Noorweegse dramaturg Henrik Ibsen (1828-1906) onder sy regie opgevoer. Helene van Aarde (née Botha) het die veeleisende rol van Nora vertolk. Sy het 65 jaar later hierdie produksie nog baie goed onthou. Volgens haar het hulle dr. Con se Engelse vertaling van dié werk gebruik. Medespelers was Herman Steytler - later 'n bekende joernalis en redakteur van Die Landbouweekblad - in die rol van Nora se man, Torvald; ene Wentzel Coetzer as dr. Rank; en drie voorskoolse Stellenbosse kinders het die kinderrolle vertolk (Van Aarde 1989:Onderhoud).

Dr. Con het Helene Botha as jong student in drie stukke sien optree en haar toe uitgenooi na die rollesing. Vir Nora se rol moes hy tussen haar en 'n ander student kies. In een toneel moes sy die tarantella ('n Suid-Italiaanse dans) uitvoer. Dr. Con het vir haar betaai om elke Saterdag vir 'n paar weke lank met die trein Kaapstad toe te ry

om dansklasse by die sangonderwyseres Helen Webb by te woon. Dr. Con het aan elke aspek van die opvoering aandag gegee. Die kostuum wat sy vir die dans moes aanhê, is spesiaal vir haar ontwerp en gemaak. Rokke wat sy in ander tonele gedra het, het sy by ander studente geleen wat, volgens dr. Con, oor goeie kleresmaak beskik het (Van Aarde 1989:Onderhoud).

Ongeveer vier jaar later wou die Nederlandse toneelregisseur Paul de Groot (1878-1940, een van die grondleggers van die beroepstoneel in Suid-Afrika) dieselfde Ibsen-stuk opvoer. Helene Botha was op daardie tydstip onderwyseres op Jansenville in die Noordoos-Kaap. Sy wou baie graag weer die rol van Nora vertolk en het haarself dus aan De Groot en die later so befaamde Afrikaanse toneelspeler André Huguenet bekend gestel as "die speelster van Nora onder leiding van dr. Con de Villiers op Stellenbosch" (Huguenet 1950:54)

De Groot het die rol vir haar gegee. Sy het 'n jaar verlof van die Kaapse Onderwysdepartement gekry om in die opvoering te speel. Mev. A.E. Carinus-Holzhausen wat De Groot se vertaalwerk vir hom gedoen het, het dr. Con se Engelse weergawe van The doll's house gebruik vir haar Afrikaanse vertaling wat toe opgevoer is as Geleende geld (Van Aarde 1989:Onderhoud & Huguenet 1950:54 & 59).

André Huguenet het verklaar dat dr. Con baie toneeltalent ontdek het (DB 16.12.1964:2). Die latere doyen van die Afrikaanse toneel, Anna Neethling-Pohl (1906-1992), het onder hom geleer toneel speel. Op 12 Augustus 1926 het sy vir die eerste keer onder sy regie opgetree in die rol van Hilde in Boumeester Solness van Ibsen. Sy het na dr. Con verwys as "daardie net-één-van-sy-soort mens" en het gesê dat niemand in haar beginjare meer vir haar beteken het as juis hy nie. "Hy was soos die reën na 'n lang skrikwekkende Karoo-droogte en ek het uitgeblom!" (Neethling-Pohl 1974:64).

Behalwe Anna Neethling-Pohl het dr. Con ook die bekende Kaapse akteur Robert Mohr (1925-1984) ontdek. Volgens die Afrikaanse skrywer Hennie Aucamp het hy hulle eintlik tot ontdekking van hulself gebring, via die Klassieke. Dr. Con het hulle moeilike rolle iaat speel. Die Narrekap van die Italiaanse dramaturg Luigi Pirandello (1867-1936) wat in 1934 die Nobelprys vir Letterkunde verower het, het dr. Con spesiaal vir Mohr in Afrikaans vertaal, en hy het uitstekend in die rol gepas (Aucamp 1989:Onderhoud).

Baie mense wat later belangrike posisies in die samelewing beklee het, het gedurende hul studentedae onder dr. Con se spelleiding aan toneelopvoerings deelgeneem. Mnr. B.J. Vorster wat van 1966 tot 1978 Eerste Minister van Suid-Afrika was, het byvoorbeeld in dr. Con se opvoering van Ibsen se Pillars of the community gespeel (Aucamp & Dempsey 1989:Onderhoude).

Louis Steenkamp, later 'n bekende politikus en onder meer Verenigde Party-LV vir Hillbrow (1955-1966), het in 'n paar van sy produksies opgetree. Neep van der Merwe wat hoogleraar in Landbou-ekonomie aan die Universiteit van Stellenbosch geword het, het in dr. Con se opvoerings gespeel; volgens Anna Neethling-Pohl het hy baie talent gehad. Nog twee mense wat later professore aan die Universiteit van Stellenbosch geword het, die teoloog Jac J. Müller en die fisikus A.C. Cilliers, het ook onder leiding van dr. Con toneel gespeel (Eikestadnuus 04.09.1964:4 & Neethling-Pohl 1974:63).

Dr. Con het dus op twee maniere die toneellewe op Stellenbosch en ook in Suid-Afrika verryk: eerstens met sy vertaling van wêreldbekende dramas, en tweedens met die opvoering daarvan. Hy het die Italiaanse dramaturg Pirandello twee keer in Rome ontmoet en by hom verlof gekry om van sy werke te vertaal. 'n Resensent het geskryf dat sy vertaling van die Pirandello-verhoogstuk Die lewe wat ek jou gegee het baie natuurlik was en goed ingeskakel het by die Afrikaanse idioom (Eikestadnuus 18.09.1964:5). Henrik Ibsen se seun Sigurd Ibsen wat staatsminister in Noorweë was, het op sy beurt aan dr. Con verlof toegestaan om sy vader se werke te vertaal. Die brief, in Noorweëgs, is in die Dokumenten-afdeling van die J.S. Gericke-biblioteek van die Universiteit van Stellenbosch (De Villiers 1979:53-54 & Eikestadnuus 04.09.1964:4).

Wyle prof. Elsbé Malan, medeprofessor in Soölogie aan die Universiteit van Stellenbosch en oudkollega van dr. Con, het in 1959 by dr. Con se aftrede 'n volledige lys opgestel van die dramas wat hy vertaal en opgevoer het. Van die Noorweegse dramaturg Henrik Ibsen het hy die volgende werke vertaal en ook opgevoer: Die poppehuis, Boumeester Solness, Rosmersholm en John Gabriel Borkman. Van die Italiaanse dramaturg Luigi Pirandello was daar: Die narrekap, Die idiot, Sitroene uit Sisilië, Fifi en Die kruik. Hy het ook Die lewe wat ek jou gegee het en Dit is so as dit vir jou so voorkom van Pirandello vertaal, maar nooit self opgevoer nie (Ms/b).

Dr. Con het verder vertalings uit Duits in Afrikaans gedoen. Van Gerhart Johann Hauptman (1862-1946) wat in 1912 die Nobelprys vir letterkunde verower het, het hy Die wewers en Rose Bernd vertaal. Moraal van Ludwig Thoma (1867-1921) is deur hom vertaal en opgevoer. Hy het Die Spaanse vlieg deur Franz Arnold en Ernst Bach in Afrikaans vertaal en opgevoer. Liebelei, 'n werk van die Oostenrykse dramaturg Arthur Schnitzler (1862-1931), is onder dr. Con se regie in Duits op die planke gebring (Eikestadnuus 04.09.1964:4).

Van die Engelse drama het hy dikwels gesê: "Die Engelse dink mos 'eleven lines' is 'n toneelstuk. Dit is nie" (Aucamp 1989: Onderhoud). Dr. Con het egter die Suid-Afrikaanse gehore ook aan enkele Engelse dramas bekend gestel. His house in order van Arthur Wing Pinero (1855-1934) en die bekende gedramatiseerde kortverhaal The monkey's paw van W.W. Jacobs (1863-1943) is onder sy spelleiding in Engels opgevoer. (Daar kon ongelukkig nie vasgestel word presies wanneer dié opvoerings plaasgevind het nie.)

Slegs dr. Con se vertaling van Rosmersholm is gepubliseer (Kaapstad 1925). Die tekste van Boumeester Solness, Die lewe wat ek jou gegee het, Die narrekap, Die idioot, Sitroene uit Sisilië en Rose Bernd is by die Dramadepartement van die Universiteit van Stellenbosch opgespoor. Sommiges is in dr. Con se handskrif. Hierdie tekste word tans in die Dokumente-afdeling van die J.S. Gericke-biblioteek bewaar.

2.6 Prosakuns

Dr. Con het 'n groot bydrae gelewer tot die bevordering van die prosakuns in Suid-Afrika. Hy het die Afrikaanse letterkunde verryk met vertalings van die werke van belangrike skrywers uit Europa, meestal uit Italië en die Skandinawiese lande. Afgesien van die groot aantal wêreldbekende dramas wat hy vertaal het, het hy ook op die gebied van die prosa waardevolle werk gedoen. Verder het dr. Con oorspronklike werk gelewer. Hy het 'n aantal artikels oor die genealogie, die wetenskap en die geskiedenis geskryf, asook 'n aantal sketse oor sy kontrei.

2.6.1 Vertaalde werk

In die jare 1926 tot 1946 het Die Huisgenoot gereeld dr. Con se vertalings van kortverhale gepubliseer. Ses vertalings van die Italiaanse skryfster Grazia Deledda (1876-1936) wat in 1926 die Nobelprys vir letterkunde gekry het, het in die tydskrif verskyn (Hg 27.11.1936:17, 10.06.1937:25, 29.10.1937:19, 14.01.1938:17, 23.12.1938:31 & 06.12.1940:32).

Drie vertalings van die Deense Nobelpryswenner Henrik Pontoppidan (1857-1943) wat in 1917 met hierdie prys vereer is, is in Die Huisgenoot gepubliseer (Hg 17.03.1940:17, 18.07.1941 & 19.07.1943:27).

In 1920 het die Noorweegse skrywer Knut Hamsun (1859-1952) die Nobelprys verower. Hy het aan dr. Con toestemming gegee om enige werk van hom te vertaal; hy het nie eens van hom verwag om vir die kopiereg te betaal nie (Hamsun 1925:8). Vier van dr. Con se vertalings van Hamsun se verhale is gepubliseer (Hg 08.08.1924:13, 28.11.1924:17, 29.05.1925:23 & 26.06.1925:31).

Die Huisgenoot het ook een verhaal van die Noorweër Bjørnstjerne Bjørnson (1832-1910) wat in 1910 die Nobelprys gewen het, in dr. Con se vertaling geplaas (Hg 02.11.1928:23).

Dr. Con het die Afrikaanse ieler 'n kykie gegee in een van die belangrikste geestelike werke van die wêreldliteratuur met sy Afrikaanse vertaling van 'n paar legendes van die Heilige Francesco. Fioretti di San Francesco, 'n versameling van die legendes in verband met die lewe van Francesco, het reeds in die dertiende eeu in Latyn bestaan en is in die veertiende eeu deur Ugolino da Montegiorgio in Italiaans vertaal. Dr. Con het hierdie Italiaanse verwerking gebruik vir sy vertaling. Hierdie legendes gee 'n treffende beeld van Francesco as voorloper van die Renaissance (Hg 19.04.1946:9-10) (Sien Bylaag IV).

Dr. Con het 'n groot bydrae gelewer tot twee werke oor die Skandinawiese mitologie en letterkunde. In 1927 het 'n boek oor mites, sages en legendes onder die titel Skandinawiese vertellings verskyn. Dr. A.C. Bouman, destydse professor in Germaanse Taalkunde aan die Universiteit van Stellenbosch, en dr. Con was die outeurs. Op die titelblad word gemeld dat die werk onder leiding van Bouman gedoen

is. In die inleiding tot hierdie bundel word 'n beskouing van die Skandinawiese letterkunde gegee. Baie van die Yslandse sages is in Noorweegs, Sweeds, Deens, Frans en Duits vertaal. Die outeurs het gehoop dat vertaling in die "jongste Germaanse taal, Afrikaans" die roem van die sages sou verhoog (Bouman & De Villiers 1927:7-27).

Bogenoemde boek bestaan uit twee dele. Deel een bevat dr. Con se vertaling van twee Oud-Noorse sages en in deel twee is sy vertaling van moderne Noorweegse en Deense verhale opgeneem. Dit sluit verhale van Björnson, Hamsun, Jonas Lie (1880-1940) en die Deense skrywer Steen Steen Blicher (1782-1848) in (Bouman & De Villiers 1927) (Sien Bylaag IV).

Dr. Con het meegewerk aan 'n reeks oor die kortverhaal wat onder redaksie van prof. M.L. du Toit, eerste hoogleraar in Afrikaanse kuns en kultuur aan die Universiteit van Pretoria, verskyn het, naamlik Die kortverhaal van Skandinawië (1931). Die bundel verhale is deur dr. Con byeengebring en vertaal. Hy wys in die inleiding daarop dat dit nie 'n verteenwoordigende versameling uit die Skandinawiese letterkunde is nie. Hy het nie Fins en Yslands geken nie en het dus slegs meesterwerke uit die drie ander Skandinawiese tale - Noorweegs, Sweeds en Deens - geneem om die Afrikaanse leser aan die kortverhaal in Skandinawië bekend te stel (De Villiers 1931:7). Die bundel bevat verhale van die Noorweegse skrywers Björnson, Lie, Alexander Kielland (1849-1906) en Hamsun. Daar is Deense verhale van Hans Christian Andersen (1805-1875), Jens Peter Jacobsen (1847-1885) en Pontoppidan en uit Sweeds van August Strindberg (1849-1912) en Selma Lagerlöf (1858-1940) (De Villiers 1931:6) (Sien Bylaag IV). Dit is belangrik om daarvan melding te maak dat dr. Con verskillende kortverhale van die onderskeie skrywers vertaal het. Geen enkele verhaal van 'n skrywer waarna verwys word, kom in meer as een publikasie voor nie.

Dr. Con het twee Noorweegse kinderboeke in Afrikaans vertaal: Maren se uiltjie deur Finn Havrevold wat in 1957 met die Damm-prys vir die beste kinderboek in Noorweë bekroon is, asook Tom in die berge deur Ingvald Svinsaas.

Dr. Con het ook groter werke in Afrikaans vertaal, byvoorbeeld Grazia Deledda se roman Elias Pòrtolu (1950). Volgens dr. Con het hierdie Italiaanse skryfster oor 'n uitsonderlike "vertel-begaafdheid" beskik wat haar roman tydlous gemaak het (Deledda 1950:Voorwoord).

Nadat dr. Con in 1952 deur die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns met die Akademieprys vir vertaalde werk bekroon is vir sy vertaling van Elias Pörtolú, het Die Huisgenoot hom in 'n hoofartikel gehuldig: "Met die toekenning van 'n prys vir vertaling aan C. G. S. de Villiers, ontvang hy erkenning vir liefdesarbeid waaraan hy 'n groot deel van sy lewe bestee het" (Hg 14.08.1953:7).

Dr. Con het 'n novelle La madre/Die moeder van Deledda in Afrikaans vertaal. Hierdie vertaling is uitgegee in een band saam met Lettie Pretorius se vertaling van Fru Marie Grubbe/Marie Grubbe deur die Deense skrywer Jens Peter Jacobsen onder die titel Twee vroue (Deledda & Jacobsen 1966).

Dr. Con het baie groot bewondering vir Knut Hamsun gehad. Volgens hom het Hamsun oor die vermoë beskik om die leser 'n nuwe wêreld binne te voer: "Sy verhale en sketse omvat alle genres, van rein liefdesverhale tot die grieselige walglikheid van die vermoeide Europese lewe en die koue, dodende kommersialisme wat masjienmense produseer. Deur baie van die beste kritici word Hamsun as die grootste skrywer van ons tyd beskou [...] Alles sien hy raak, en alles wat hy raakgesien het, kan sy fantasie vir ons laat leef. 'n Waas van egtheid omsweef alles, omdat vermoedelik Hamsun oor niks skryf wat hy nie self deurgemaak het nie. Daar is seker ook maar min skrywers wat Europa en die Nuwe Wêreld so goed ken soos Hamsun. Die New Foundlandse visserslewe is geen blote fantasie nie, Hamsun het dit self deurgemaak; en die skorriemorrie wat hy beskryf het, het hy werklik geken" (Bouman & De Villiers 1927:15-16).

Volgens dr. Con het Hamsun 'n "onbandige Ek" ('n moedswilligheid in homself) gehad (DB 06.12.1963:22). Dr. Con het gesê dat hy wat sy eie skryfwerk betref, die meeste by Hamsun geleer het. Hy het hom as die grootste skrywer van die twintigste eeu beskou (Van Eeden 1971:Radiogesprek).

Hamsun se boeke is in meer as veertig tale vertaal. Dr. Con was verantwoordelik vir die vertaling van twee van sy groot werke in Afrikaans. Reeds in 1925 is die mooi liefdesverhaal Viktoria deur hom vertaal (Hamsun 1925). Presies veertig jaar later het dr. Con se vertaling van Markus Gröde/Groeiende aarde, die werk waarvoor Hamsun die Nobelprys ontvang het, in Afrikaans verskyn. Dit is 'n lywige roman van meer as driehonderd bladsye (Hamsun 1965).

Alhoewel byna geen resensies oor dr. Con se vertaalde werke opgespoor kon word nie, is dit duidelik dat sy vertalings oortuigend is. In 'n inleiding tot dr. Con se vertaling van Maren se uiltjie word sy vertaling hoog aangeprys: "Dr. Con de Villiers se vertaling dra 'n eie stempel. Sy kenmerkende Overbergse taalwendinge gee 'n spesiale kwaliteit aan die vertaling en sodoende word die humor treffend behou" (Havrevold 1961:2).

Die Afrikaanse prosaskrywer en letterkundige André P. Brink het egter in 1977 aan dr. Con geskryf dat hy nie altyd met sy vertalings beïndruk was nie, want dit was soms 'n bietjie styf en formeel (JSG:Dokumente).

2.6.2 Oorspronklike werk

Dr. Con het nie net as vertaler bekend geword nie, maar ook as oorspronklike skrywer. Hy het homself egter beskou as 'n verteller van stories en nie as 'n skrywer nie (Aucamp 1976:115). Hy het gesê: "Ek weet nie of ek danig skrywerstalent het nie, ek is nie 'n skrywer nie, maar 'n storieverteller. Daar is tog mense wat graag my stories lees en ek voel baie gelei daaroor" (Van Eeden 1971:Radiogesprek).

Volgens dr. Con is daar nie 'n wesenlike verskil tussen die skrywer en die wetenskaplike nie, want "die skrywer en die navorser is daagliks besiel met die wonder. En as jy nie deur die wonder besiel is nie, is jy nie 'n kunstenaar nie" (Van Eeden 1971:Radiogesprek).

Daar is reeds daarna verwys dat hy al as student op Stellenbosch by prof. Notcutt geleer het wat die vereiste vir goeie literatuur is: goeie letterkunde is eerlik en moet die retoriese en mooiskrywery uitskakel. Daarby het hy met verloop van jare sy "eie toetssteentjie aangelas: dat net dit wat die kunstenaar met liefde geskep het, van blywende waarde is" (De Villiers 1979:36-37).

'n Jaar na voltooiing van sy studies in Switzerland en aanstelling as dosent op Stellenbosch het dr. Con begin om artikels en sketse vir Die Huisgenoot te skryf. Vir veertig jaar was hy 'n gereelde medewerker. Daar het ook van sy artikels in Sarie Marais, Die Landbouweekblad, Die Byvoegsel tot Die Burger, Die Kerkbode en Farmer's Weekly verskyn (Bylaag IV).

Dr. Con was 'n romantikus - hy het dit self erken (De Villiers 1979:31). Hy het dit geniet om te skryf, want hy het baie stories gehad om te vertel. In 1953 het hy in 'n brief aan J.J. Spies wat op daardie tydstip redakteur van Die Huisgenoot was, geskryf dat hy hom maar gerus kon nader indien hy 'n tekort aan bydraes sou hê. Hy het voortgegaan. "my kop wemel mos altyd van toeka se dae en vanmelewe se mense. Miskien skryf ek oor 'n ou oom en tante wat vervreemd geraak het nadat sy aan 'n getoorde ruiker geruik het. En dis nogal 'n ware gebeurtenis" (De Villiers 09.11.1953:Brief).

Dr. Con het graag beklemtoon dat al sy verhale op die werklikheid gebaseer is, bowenal op sy eie ervaring. Hy het oor en oor gesê: "Niks wat ek geskryf het, is gefingeerd [versin] nie" (Aucamp 1989: Onderhoud).

Volgens Hennie Aucamp was daar by dr. Con 'n voortdurende hunkering na die verlede, maar tegelykertyd 'n behoefte om van die verlede bevry te wees. Hierdie innerlike botsing kom duidelik na vore in die twee uitsprake: "'n Mens moet nooit die pad na die verlede soek nie, 'n mens moet dit met renosterbossies laat toegroei." Hy het hom dan egter gekorrigeer: "Nee, wat, 'n mens moet juis nie die pad na jou verlede laat toegroei nie, al laat jy ook maar net 'n vaal strepie tussen slangbossies, pendorings, voëls en wildedagga oop" (De Villiers 1979:31-32).

Sy prosa is kontreikuns en vertelkuns wat sy onderwerp vind in die oorlewerings van 'n bepaalde landstreek, of 'n verskeidenheid van herinneringe van die verteller aan 'n meestal geliefde landstreek. In die vyftigerjare was dr. Con die belangrikste eksponent van dié literatuursoort (Botha & Snyman 1987:29).

Audrey Blignault skryf in die voorwoord tot Overbergse eergister dat die mens dr. Con meer as enigiets anders boei: "daardie wonderbaarlike, ydel, veelsydige en ewig wisselende onderwerp - die mens". Volgens haar het dr. Con gesê dat hy die Overbergse mense nie geïdealiseer het nie, maar dat hy hulle op nugtere en realistiese manier in hul volledige menswees beskrywe het, "soms met humor, soms met ironie, soms met hartseer, maar altyd met begrypende liefde" (De Villiers 1961b:Voorwoord).

Dr. Con het baie familiegeheime geken. Hy het ook 'n lewende belangstelling gehad in familiesages en in voorvalle wat in die familiekring plaasgevind het. Hy het baie van

hierdie ervarings self meegemaak. By dit alles het hy ook 'n grenslose verbeeldingskrag gehad. Toe hy die sketse begin skryf het, het hy gesê dat dit nie 'n lewensgetroue weergawe van mens en gebeure is nie. Hy het sy verbeelding gebruik en dikwels aan die karakters meer kleur gegee om hulle interessant te maak (J.J. de Villiers 1989:Onderhoud).

Sy Overbergse sketse is eg en met deernis geskryf. Hy het die vermoë gehad om aan die ou mense aandag te gee, want hy het hulle werklik geken. Hy was 'n snip wat geluister het wat die mense gepraat het. Die Overbergers het aanvanklik baie afgesonderd geleef en het dus hul "eienaardigheidjies" gehad. Hulle het 'n "eie pittige idioom" en "slu geselstrant" gehad, aldus dr. Con. Hy het sy ooms dikwels hoor gesels en dit het baie tot "sy eie manier van skryf" bygedra (Ms/a:44).

Terwyl hy besig was met die skryf van 'n skets, het dit vir dr. Con gevoel asof die ou mense van die Swart- en Viljeekant "soos spoke" langs hom kom staan en vir hom sê: "'Nee alla magtag, man, neem van my ook notisie. Wat het ek gedoen dat jy niks van my notisie neem nie?'" (Van Eeden 1971:Radiogesprek).

Sewe boeke het uiteindelik uit sy pen verskyn. Sy familie wou baie graag die ongepubliseerde manuskrip Nontjie se Perdeberg laat uitgee. Die skrywer Hennie Aucamp en essayis Audrey Blignault het dit egter nie goedgekeur vir publikasie nie. Hulle was van mening dat dit nie op die selfde peil as sy vorige werk was nie (Aucamp & Blignault 1989:Onderhoude).

Deur die jare het samestellers van kortverhaal- en essaybundels van Con de Villiers se werk ingesluit. In haar werk Afrikaanse essayiste neem die letterkundige Elize Botha dr. Con se essay "Ma se gesangeboek" uit Klein vaderland oor (Botha 1965:116-121). J.P. Smuts en R. van Rensburg, twee dosente in Afrikaans aan die Universiteit van Stellenbosch het "Die swygsames" uit dieselfde bundel in hul werk Mosaïek wat handel oor die kortverhaal, ingesluit (Smuts & Van Rensburg 1966:40-44). "Die swygsames" is ook opgeneem in Die Afrikaanse kortverhaalboek wat deur die skrywer Abraham H. de Vries saamgestel is (De Vries 1982:85-88).

Smuts was ook die redakteur van 'n bundel reissketse Kompas. Drie van dr. Con se sketse is daarin opgeneem, naamlik: "Hoe gaan dit met tant Gina", "Om jou skaamte te bedek" en "Thanksgiving onder die Amerikaners" (Smuts 1965).

In 1967 het Tafelberg-uitgewers 'n bundel Son op die land met sketse en vertellings oor dertien landstreek van Suid-Afrika uitgegee. Dr. Con se skets "Uur-en-'n-half word nege myl" handel weer eens oor sy landstreek, die Overberg (De Villiers 1974:40-45).

In 1969 was Merwe Scholtz, digter en eertydse professor in Afrikaanse letterkunde aan die Universiteit van Stellenbosch, die redakteur van Wynland, 'n boek oor die wynstreek van Suid-Afrika. "Overberg", dr. Con se bydrae, is 'n volledige beskrywing van die mense en plase van die Overberg, asook 'n beklemtoning van die uniekheid van die sendingdorpie Elim (Scholtz 1969:103-104).

In die jongste tyd word steeds aandag aan dr. Con se werk gegee. Merwe Scholtz het van die beste verhale wat in Afrikaans geskryf is in twee lywige boeke byeengebring. In elkeen is 'n verhaal van dr. Con opgeneem: in Vertellers is "Ek kuier by Ouma Swart" uit Snel dan jare gepubliseer en in Vertellers II die verhaal "Die roos van die Koeversoorts" uit dieselfde bundel (Scholtz 1990:530-537 & 1991:357-363).

In die laat sestigerjare het dr. Con besluit om die pen neer te lê. Hy het daarna nie eintlik meer geskryf nie. Hy het toe ook gesê waarom hy geskryf het: "Dis mos nou wat skryfery vir my is. So 'n inwendige gejeuk. Nou is die gejeuk vir eers oor" (By 16.11.1968:10). Hy het tog daarna sy lewensverhaal geskryf en buite op die omslag waarin hy dit gebêre het in "sy sterk handskrif aangeteken: "Outobiografie". Dit is na sy dood as Scete Inval gepubliseer (LBW 21.12.79:68).

2.6.3 Waardebepaling

In die voorwoord tot Goue fluit, goue fluit het Audrey Blignault beklemtoon dat die "Coniaanse vertellings" in die eerste plek handel oor mense: mense wat hy in hul wese geken en begryp het, "die mense van sy volk, wat sy taal praat wat soos hy gevorm is uit hierdie land se grond" (De Villiers 1968:Voorwoord).

C.F. (Coenie) Rudolph, eertydse hoof van die Departement Afrikaans aan die Normaalkollege in Pretoria en hoof van die kurrikulumafdeling (Afrikaanse letterkunde) by die Transvaalse Departement van Onderwys, het soos volg oor dr. Con se werk geskryf: "Sy vertellings is volks, bloedwarm en aards, sy taal so uiters gepas. Dis jammer dat party van ons letterkundiges nie egtheid en mensmatigheid

kan onderskei nie. Hy moes veel meer erkenning gekry het "(Onderwysblad Julie 1975:10).

Pas na die verskyning van sy eerste bundel, Snel dan jare, het prof. T.T. Cloete, tans hoogleraar in Afrikaanse letterkunde aan die Potchefstroomse Universiteit, dit as 'n belangrike bydrae tot die Afrikaanse letterkunde bestempel. Cloete het dié werk waardeur om sy folkloristiese en sosiologiese bydrae, maar ook om sy letterkundige en taalkundige meriete (OEB XX nr. 2, 1954:129).

Prof. Rob Antonissen, destyds bekende literator van die Rhodes-universiteit in Grahamstad, het ook die eerste bundel van dr. Con geresenseer. Hy het gewys op enkele styl- en komposisieslordighede, maar bygevoeg dat die leser "uiterste voldoening" daaruit sou put. Hy het dr. Con as baasverteller en stilis bestempel (St, 9, nr. 2, 1954:49).

Prof. F.W. Lategan, toe nog aan die Vrystaatse Universiteit verbonde, het Overbergse eergister geresenseer. Hy het die vertellinge eg gevind en ook waardering gehad vir die strukturele en stemmingseenheid wat dr. Con geskep het. Volgens hom was die leser voortdurend bewus van "die boeiende persoonlikheid van die verteller" (Hg 15.12.1961:65).

Dr. Annette Snyman (née Theron), eertydse lektrise in Afrikaanse taalkunde aan die Universiteit van Stellenbosch, het Medereisigers bespreek. Volgens haar was dié bundel 'n voorbeeld van egte kleinkuns waardeur "'n ryk, geskakeerde en beminlike beeld van die Overbergse mense, hulle gewoontes en hul bygelowe" weergegee is. Sy het dr. Con se verteltrant as "rustig en luimig" bestempel en sy taal onopgesmuk gevind (Kriterium III, nr. 2, Julie 1965:15).

Volgens die skryfster Audrey Blignault het dr. Con se werk veral een groot verdienste gehad: "dit het aan die landstreek agter die Hottentots-Hollandberge literêre gestalte gegee". Ná die lees van Medereisigers was sy oortuig van dr. Con se sterk literêre vermoë. Volgens haar was hy in staat om deur middel van "uiters spaarsame middele 'n ingrypende lewensmoment vas te lê" (Hg 26.02.1965:73).

W.E.G. Louw, digter en eertydse professor in Nederlandse letterkunde aan die Universiteit van Stellenbosch, het hom in 'n resensie oor Medereisigers soos volg oor

dr. Con se werk uitgespreek: "die man ken die wêreld en die mense waaroor hy skryf: hy het 'n opmerksame oor en méér as die gewone mens se talent om wat hy gesien het, ook onder woorde te bring" (DB 16.12.1964:2)

Volgens die bekende skrywer prof. Hennie Aucamp van die Departement Afrikaans, Fakulteit Opvoedkunde, Universiteit van Stellenbosch, het die skrywer Con de Villiers miskien ten onregte vergete geraak en bestaan die neiging om sy bydrae kleiner te sien as wat dit in werklikheid was. Hy is van mening dat letterkundiges geneig is om sy werk net as folkloristiek te sien, maar in werklikheid het hy daarvoor gesorg dat elke teks wat hy geskryf het, 'n baie netjiese eenheid vorm. Aucamp sê verder: "Sy kortverhale of essays is meestal fyn afgerond, elke woord is opgeweeg teen sy buurman. Soms het hy hom egter nie streng daaraan gehou nie, want in party van sy stukke het die salonmens bietjie by die veld ingedring wanneer hy oor sy Overberg skryf, dan het daar die hele arsenaal van die opera saamgeklank. Soms wou hy 'n ironiese effek kry en dan het dit gewerk." Aucamp sê verder dat die leser moet kyk uit watter hoek dr. Con vertel: is dit die kultuurmens wat terugkyk, of is dit in swak oomblikke stylontsporing? (Aucamp 1989:Onderhoud).

Aucamp is verder oortuig daarvan dat dr. Con in party gevalle gedeeltes uit die wêreldliteratuur wat hy geken het, as modelle gebruik het. Daar is soms definitief sprake van intertekstualiteit. Die verhaal "Die oue en die nuwe" uit Medereisigers wat handel oor die halfblinde Trielie wat glad nie aan haar bril kon gewoond raak nie, herinner sterk aan die verhaal "Un paio di occhiali" van die Italiaanse skryfster Anna Maria Ortese wat as "Een bril" in Nederlands vertaal is (Aucamp 1989:Onderhoud).

Aucamp spreek hom soos volg oor dr. Con se werk uit: "Meestal is al sy wêrelde, al sy stemminge, heg geïntegreer, wat aan sy prosa 'n sekere eenheid van toon en ritme gee, 'n eie onmiddellik herkenbare stempel, of hy nou oor die wetenskap of die kuns praat of 'n storie vertel." Volgens hom is dr. Con deeglik geskool in sintuiglike waarneming. Sy waarnemings is uitgesoek en altyd in diens van 'n besondere teks (Aucamp 1976:1 & 3).

Volgens Aucamp is die enfant terrible 'n seldsame verskynsel in die Afrikaanse literatuur. Dr. Con laat hom in sy skryfwerk nie altyd aan bande lê nie, en in daardie "heerlike ondeunde tye" kom hierdie aspek sterk na vore (Aucamp 1976:3). (Enfant terrible word omskryf as "iemand wat alles uitblaker en daardeur groot verleentheid veroorsaak".) (HAT 1981:203).

Verder wys Aucamp daarop dat die lewensbeskoulike altyd 'n groot rol in dr. Con se kuns gespeel het. Hy het 'n verbygegane wêreld geskets en kommentaar daarop gelewer (Aucamp 1975:4).

Prof. J.P. Smuts, tans hoogleraar in Afrikaanse letterkunde aan die Universiteit van Stellenbosch, het hom in 1969 soos volg oor dr. Con se werk uitgelaat: "Ons het in Afrikaans nog 'n paar ander skrywers wat telkens na hul jeugwêreld as voedingsbron vir hul kuns terugkeer, maar miskien met die uitsondering van Boerneef het nie een van hulle op so 'n volgehoue wyse voortgegaan om hul wêreld stuk vir stuk te skrywe totdat ons uiteindelik 'n kleurvolle mosaïek daarvan het soos wat C.G.S. de Villiers dit doen nie. In sy werk kry die mense en die leefwyse van 'n vorige geslag Overbergers gestalte, en dit op 'n veel boeiender en liefdevoller wyse as wat enige geskiedskrywer dit ooit sal kan doen" (DB 16.12.1969:2).

Smuts het in 1978 met dr. Con se dood sy werk as herinneringsletterkunde bestempel. Hy het daarop gewys dat die humor tipies van dr. Con se werk is, en dat hy as skrywer 'n basiese simpatie met sy karakters gehad het. Die humor in sy werk het temperend ingewerk sodat hy nie sy karakters verheerlik het nie, 'n verskynsel wat dikwels in herinneringsliteratuur voorkom (DB 28.11.1978:12).

Volgens Smuts is die sterkste oomblikke in dr. Con se werk wanneer hy peins. Dit gebeur veral wanneer hy hom stel teenoor besondere voorwerpe wat herinneringe uit die verlede oproep, soos goed geïllustreer word in "Die klipmuur", 'n verhaal uit Klein vaderland: "die beskrywing van 'n kenmerkende uiterlike teken op die plaas word terselfdertyd 'n heel persoonlike bieb van die verteller oor die beklemmende uitwerking wat die besef van die verganklikheid van alle dinge op hom het. Enersyds vind hy nog herinnerend troos in sy klein vaderland waar hy sy kinderjare deurgebring het, maar andersyds beseft hy magteloos dat jy nie die tyd, wat alles wat vir jou onvervreembaar behoort te wees van jou vervreem, kan besweer nie. Nêrens anders het hy so innig uit sy hart uit sy volkome verbondenheid aan die wêreld van sy herkoms uitgespreek soos juis hier nie; nêrens anders sy magteloosheid oor sy losmaak van hierdie wêreld deur die tyd so sterk beseft nie" (DB 28.11.1978:12)

Nog 'n voorwerp wat herinnerings uit sy jeugjare wek, is sy ma se gesangboek. In die verhaal "Ma se gesangeboek" ook uit Klein vaderland, vertel dr. Con hoe die gesangboek telkens oopgeval het op plekke wat 'n sleutel bied tot sy ma se diepste wese, asook van waterviekkies wat beslis traanmerkies kon wees (DB 16.12.1969:2).

Die literator prof. Elize Botha, tans hoogleraar in Afrikaans aan die Universiteit van Suid-Afrika, het ook dié verhaal bespreek: "Daar word geskryf en besin oor die rol van die Gesangboek in die plaaslewe van 'n halfeeu gelede, maar veral, oor die rol van die gesangtaal in die omgangstaal van die mens van destyds. En so deur die anekdotes heen oor die wyse waarop gesangbrokkies in die gesprekke voorgekom het, leer 'n mens die mense van vanmelewe ken, leer 'n mens iets van hul gedagtegang, hul instelling teenoor die lewensdinge. Dit lei dan tot 'n klein karakteristiek van die boeredefligheid en boerebeskeidenheid van 'n halfeeu gelede, en uiteindelik: tot 'n innige, ingetoë mededeling oor ma se geliefkoosde gesange, wat 'n besondere afronding aan die stuk gee." Botha sien in dr. Con se beskrywing van die gesangboek 'n "beeld gedrenk in groot ootmoed en ontroering" (Botha 1965:116).

Smuts het groot waardering vir dr. Con se karakterbeelding. Deur sy deernisvolle humor het hy 'n aantal karakters geskep wat nie maklik vergeet word nie. Smuts maak melding van die Joodse smous wat vir hom 'n kussing vir sy karbankie wou koop omdat sy "deurgesitte Loute" hom soveel probleme gegee het, in die skets "Smouse" (Snel dan jare). Hy verwys ook na die karakter Squire uit "Ou Skwaai-ig" (Klein vaderland). Squire was dr. Con se individualistiese oujongkêrel-oom. Op 'n keer is hy deur die dominee gevra om by 'n biduur te bid. Hy het egter stameland geantwoord dat hy dit nie kon doen nie, aangesien hy sy bril by die huis vergeet het. Dan is daar nog die eenvoudige tant Dinie met haar gebroke Engels in "'n Ouderwetse plaashuis" (Snel dan jare) (DB 16.12.1969:2)

Smuts skryf dat dr. Con se karakters tot lewe kom deurdat hy met begrip en menslikheid na hulle kyk. Hy is 'n skrywer "wat hulle nie net gebruik vir komiese effek nie, maar juis deur die komiese die menslike in hulle openbaar". Hierdie aspek kom veral na vore in die verhaal "Die swygsames" (Klein vaderland). Dis die verhaal van die kinderlose egpaar oom Eerk en tant Fyta. Die twee kon blykbaar nie met mekaar kommunikeer nie. Kommunikasie het deur middel van 'n derde persoon geskied. Dr. Con het dikwels vakansies by hulle deurgebring en dan was hy tydens gesprekke die tussenganger. Die oom sou byvoorbeeld gedurende maaltye deur "Connie" vir nog kos vra. Die tante sou op haar beurt met hom onderhandel wanneer sy dorp toe wou gaan (De Villiers 1956:86-87). Smuts het daarop gewys dat dr. Con hierdie gegewe verder voer, verby die komiese: "Hy sien ook die vereensaming binne die huwelik raak en besef die raaiselagtige van die lewe en die gekompliseerdheid van menslike verhoudings." Volgens Smuts is die herinnering in hierdie verhaal die blote

vertrekpunt en word die verhaal meer as net "'n dokument van verbygegangse mense en 'n verbygegangse tyd" (DB 16.12.1969:2)

Elize Botha wys daarop dat dr. Con se werk as "herinneringskuns" getipeer word. Sy vind die titels van sy bundels mooi en meen dat sekere stukke as essays beskryf kan word: "stukke waarin hy by sekere sake en gebeurtenisse verwyf en daarvan 'n interpretasie gee - eintlik kan 'n mens dit noem 'n lewensbeskoulike interpretasie". In hierdie verband verwys Botha na "Ouderwetse familie-albums" en "Pa" uit Snel dan jare, "Lelike Hannie" uit Klein vaderland en "Plaaskonsert" uit Overbergse eergister (Botha 1965:115).

Merwe Scholtz het eweneens waardering vir dr. Con se werk gehad. In 1976 het hy Die sneeu van ander jare ('n keur uit die werk van dr. Con) geresenseer. Hy het groot agting vir die egtheid van dr. Con se werk: "Dis die soort getuigenis van die waarheid, die soort waarneming wat die leser vertrouwe gee in die man wat hom laat lees: want die skrywer was 'on the spot', hy was daar letterlik ooggetuie" (DB 16.12.1976:9).

Volgens Scholtz is die aangrypende geleë in dr. Con se begrip vir minderbevoorregte mense, "'n begrip sonder sentiment, nugter maar warm". Samevattend het hy oor dié keur uit dr. Con se prosa gesê: "Hierdie boek word deur sy getrouheid aan die lokale, die besondere, 'n universele verkenning van die mens in sy klein, belangrike doenigheid op hierdie aardse dal. Ek kan my moeilik 'n boek voorstel waarmee 'n mens die oujaar lekkerder kan uitlees. En, heel ten slotte: as 'n mens die dan so 'uitgelees' het, dan weet jy waarom dr. Con een van die skaars mense is wat die wêreld anders sal laat as wat hy hom aangetref het" (DB 16.12.1976:9).

Daar het 'n paar resensies oor Soete Inval, dr. Con se nagelate geskifte of "outobiografie" verskyn. J.P. Smuts se resensie vir Die Burger is ook in Beeld gepubliseer. Smuts beskou Soete Inval in die eerste plek as agtergrondmateriaal vir 'n verdere studie oor dr. Con se skryfwerk, maar wys daarop dat diegene wat in hom as mens geïnteresseerd is dit boeiend sal vind. Smuts vind die afdeling oor sy jeug nostalgies, 'n nostalgie wat egter getemper word deur raak sêgoed en humor. Die gedeeltes oor sy skool- en universiteitsjare, asook die gedeelte oor sy Pretoria-periode, is volgens Smuts te kort en oorsigtelik. Hy beskou die stuk oor sy oorsese studie en sy werk as gasdosent in die buiteland as baie interessant, veral omdat dr. Con die leser nie net 'n kyk op die ou Europese universiteitswêreld gee nie, maar omdat hy hom ook by die mense van die land uitbring. Hy plaas hul leefwyse, hul

kultuur en hul geskiedenis in perspektief. Dr. Con skryf met gesag en veral oor Italië "meevoerend". Smuts vind die slotgedeelte wat handel oor sy aftrede treffend. Die drie sketse uit Nontjie se Perdeberg wat ook in Soete Inval gepubliseer is, is volgens Smuts nie op dieselfde peil as van sy beste Overbergse stukke nie (Smuts 1985:33-34).

Die bekende skrywer, André P. Brink, tans professor in Engelse letterkunde aan die Universiteit van Kaapstad, beskryf dr. Con se oeuvre as "ryk en veelsydig" en het sy werk deur die jare "genotvol én kosbaar" gevind (JSG:Dokumente). Brink sê in sy resensie dat Soete Inval nie van dr. Con se beste werk is nie, en waarskynlik het hy dit daarom nie self uitgegee nie. Volgens Brink begin die outobiografiese gedeelte "ryk en sappig", maar word dit teen die einde yl. Hy herskep egter tog die verlede, "soos net hy op sy Overbergse manier dit kan doen. Met 'n geesdrif, 'n heimwee, 'n spontane blydschap, 'n fyn gevoel vir die ritme en die 'kleur' van taal." Daar is geen spoor van "ekkerigheid" in die outobiografie nie. Brink, in teenstelling met Smuts, hou van die drie stukke uit Nontjie se Perdeberg (Rapport-Ateljee 27.01.80:2).

In die geheel gesien, beskou Brink hierdie laaste publikasie uit die pen van dr. Con as: "'n Lieflike memoir, klinkklaar van eghed, onnutsig en hartseer om die beurt: alles één dankie sê oor die onbegryplike van 'n lewe wat so mooi en vol kan wees" (Rapport-Ateljee 27.01.80:2).

Die digteres Joan Hambidge, tans dosent in Afrikaans aan die Universiteit van Kaapstad, het vir Die Vaderland 'n resensie oor Soete Inval gedoen. Hambidge voel dat dr. Con "té bedag" geskryf het, moontlik omdat hy sekere mense nie wou blootstel nie. Sy meen verder dat daar té min oor dié "fassinerende figuur" (dr. Con) gesê word. Ook sy beskou die werk nie eintlik as "ekkerig" nie, alhoewel sy soms tog 'n "soort self-ingenomendheid" opmerk, maar wys ook daarop dat hy dan 'n paar bladsye later 'n korrektief aanbring met die besef van die nietigheid van die mens (Die Vaderland 31.06.1980:14).

Hambidge sluit haar resensie soos volg af: "Miskien wou die skrywer Soete Inval nog 'n keer herskryf het, maar die werk kan wel vir diegene wat verlang na daardie 'outre temps' plesier verskaf. Die werk sal in die smaak val van mense wat Con Viljee aan die woord wil hoor - met argaïese taalgebruik wat funksioneel is - maar nie kan sien nie" (Die Vaderland 31.06.1980:14).

Frits Stegmann, musiekkenner en vriend van dr. Con, wat geen letterkundige is nie, het vir Die Eikestadnuus 'n resensie oor Soete Inval geskryf. Hy voel dat die boek so "natuurlik treffend en diep-menslik geskryf [is] dat 'n mens dr. Con dit self hoor vertel" (Eikestadnuus 14.12.1979:2).

Dr. Gerrit Olivier, senior lektor in Afrikaanse letterkunde aan die Universiteit van die Witwatersrand, het Soete Inval nie gunstig geresenseer nie. Hy het dit as dr. Con se swakste werk bestempel: "erg anekdotiese vertellings, breedvoerige uitweidings oor familieboeme, 'n verheerliking (al ontken hy dit keer op keer) van die Overbergse-mense en die Boerewysheid, met aanhalings uit die wêreldliteratuur wat die geheel nog méér pretensieus en selfingenome laat lyk" (St/33, 5, 1980:16).

Die bekende letterkundige J.C. Kannemeyer, eertydse hoogleraar in Afrikaanse letterkunde aan die Universiteit van die Witwatersrand, het gesê dat dr. Con "'n stuk Afrikaanse werklikheid" vasgelê het. Hy het waardering vir sy gemaklike geselstrant wat aan sy sketse 'n natuurlike gang gee. Hy beskou egter dr. Con se bydrae tot die Afrikaanse letterkunde as gering. Sy beswaar teen dr. Con is veral dat die verteller in sy sketse dikwels regstreeks informatief optree en dat die groot aantal literêre verwysings en aanhalings die teks versteur (1983:22-23).

Dr. C.N. van der Merwe, senior lektor in Afrikaanse letterkunde aan die Universiteit van Kaapstad, het die volledige bespreking van dr. Con se hele oeuvre gedoen. Volgens hom het dr. Con as skrywer besliste kwaliteite. Hy waardeer dr. Con se vermoë om 'n verhaal te vertel en om 'n karakter boeiend te skets. Hy hou ook baie van die slotgedeeltes in vele van dr. Con se verhale. Hy vind dr. Con se taalgebruik baie goed en is beïndruk met sy fyn waarnemings en gepaste woordkeuse. Hy is getref deur die byna algehele afwesigheid van die "muwwe boekwoord". Volgens hom beskik dr. Con oor die vermoë om atmosfeer op te roep en is hy gevoelig vir die korrekte stemming. Dr. Con se fyn sin vir die geestige val telkens op (St 32, nr. 6, 1979:58-60).

Van der Merwe wys egter daarop dat nie al sy verhale op 'n hoë peil is nie. Die literêre meriete van sy werk word dikwels benadeel deur 'n strewe om die waarheid te vertel (St. 32, nr. 6 1979:61).

Van der Merwe meen dat dit baie jammer is dat geskiedskrywers van die Afrikaanse letterkunde nie meer aandag aan dr. Con se skryfwerk gee nie. Hy spreek die hoop uit dat daar in die toekoms indringender na dr. Con se literêre bydrae gekyk sal word. Hy sluit af: "Van Wyk Louw sê in Vernuwing in die prosa dat die skrywer wat bewus na styl soek, dit dikwels nie vind nie, terwyl dié wat hartstogtelik iets anders nastreef, ook styl gegee word - soos die Bybelse Saul wat uitgegaan het om sy vader se esels te soek en 'n koninkryk gekry het. Hierdie beeld kan 'n mens ook vir Con de Villiers gebruik: terwyl hy op Donkiespad was om die verlede te herroep het hy die koningskap verkry deur sy literêre bydrae" (St. 32, nr. 6, 1979:61).

2.6.4 Dr. Con se letterkundige insigte

Dr. Con met sy uitgebreide kennis van wêreldletterkunde het die vermoë gehad om jong skrywers van raad te bedien. Hy het definitiewe idees gehad oor wat goeie letterkunde is. Toe hy in 1971 om 'n mening oor die moderne Afrikaanse letterkunde genader is, het hy geantwoord dat sy smaak konserwatief is. Hy het baie poësie in verkillende tale gelees, maar het nooit van die obskure gehou nie. Oor die digkuns het hy gesê: "'n Mens moet kan sê wat hy as digter te sê het, dit moenie nodig wees dat jy moet raai nie. Of soos Rilke, gesê het: 'Dichte. Dichter, rede nicht! (Dig, digter, moenie rede voer nie!)" (Van Eeden 1971:Radiogesprek).

Dr. Con was lief vir die Italiaanse digters. Hy het van die taal gehou, en dus was hul gedigte vir hom welluidend. Hy was veral aangetrokke tot hul werk: omdat hulle, volgens hom, "nie so baie van hulle psigologiese binnegoed, vertel het nie" (De Villiers 1979:52).

Dit was vir hom moeilik om hom oor die Afrikaanse prosa van die sestigs uit te spreek. Hy het nie geweet of dit sou voortbestaan nie, maar nogtans het hy gedink dat dit soms "geskitter" en "geprikkel" het. Hy het vervolg met 'n aanhaling uit Goethe se werk: "Wat glans is vir die oomblik gebore. Die egte bly vir die nawerk/ nageslag/ nakomenlingskap onverlore." Hy was van mening dat prikkellektuur nie 'n goeie kans op voortbestaan gehad het nie. Volgens hom moet prikkellektuur stilisties volmaak wees (Van Eeden 1971:Radiogesprek).

Dr. Con het onder andere die werk van verskeie Italiaanse skrywers deeglik gelees: Giovanni Boccaccio (1313-1375) wat volgens dr. Con stilisties volmaak was, Matteo

Bandello (1485-1561) wat weer die gebeure van sy tyd goed geskets het, en die satirikus Pietro Aretino (1492-1556) wat in dr. Con se woorde, doodgewoon "'n vuil bek [was] - 'so nice and vulgar': net soos Napels en Los Angeles!" (Van Eeden 1971:Radiogesprek).

Selfs die vermaarde Afrikaanse essayis Audrey Blignault het altyd dr. Con se mening oor haar werk waardeur. Hy het nooit geskroom om kritiek te lewer nie. Van hom het sy geleer om eerlik en raak te skryf. Hy het altyd vir haar gesê dat sy in haar essays haar ma nooit lewensgetrou beskrywe het nie: "Jy het nooit jou ma vasgevat nie" (Blignault 1989:Onderhoud).

Hennie Aucamp het baie advies van dr. Con ontvang. Hy is vandag self skryfinstrukteur en bekend as fiksie-, liriek- en kabaretskrywer. Aucamp het dr. Con in 'n hoë mate as mentor beskou. Volgens Aucamp was die kontak tussen hom en dr. Con meer bepaald vanweë hul liefde vir musiek en hul belangstelling in die skryfkuns. Dié twee rolle kan egter nie geskei word nie, want volgens Aucamp het dr. Con "so volledig op 'n mens ingewerk" (Aucamp 1989:Onderhoud).

Aucamp sê dat dr. Con se handleiding vir 'n skrywer ongeveer een bladsy sal beslaan. Sy belangrikste raad aan 'n skrywer was dat hy moes skryf oor dié dinge waarvan hy iets weet sodat sy werk die waarmerk van egtheid sou hê. Hy het gewaarsku teen mooiskrywery. Dr. Con het gesê dat 'n skrywer wat te min gehad het om te sê of te min van sy onderwerp geweet het, gewoonlik begin "mooi" skryf het. Hy het ook die woord "gesiseleerd/geciseleerd" in verband met styl gebruik. As 'n stuk werk te gepoleerd na sy smaak was, het hy dit as té "geciseleerd" bestempel. Hy het verder gesê dat 'n skrywer vir hom 'n lat sny met die skep van 'n komiese karakter. 'n Komiese karakter neem maklik 'n verhaal oor, het hy gesê, en versteur so die karakterbalans in die storie. Vervolgens het dr. Con 'n onfeilbare toets voorgestel: "Jy moet dit wat jy geskryf het hardop lees: as die woorde nie van die tong af kom nie, dan moet jy weet daar skort iets met jou mededelings. Dit kan selfs wees dat jy oneerlik was. Met hardop lees, kom jy agter of daar nie dalk te veel woorde is nie, of daar nie leesstruikelblokke ingebou is nie en of daar nie leesversperrings in die sin is nie. As jy struikel met hardop lees, gaan iemand met die interpretasie van die reël ook struikel, want soos dr. Con gesê het: "Woorde moet in vrede met hul bure leef - moenie bots met die bure nie. Woorde wat die milieu versteur, moet lief nie gebruik word nie. Die Dietse of Boerewoord moet liewers gebruik word, nie die swierige woord of gebaar nie" (Aucamp 1989:Onderhoud).

Hanner 'n mens in 'n oostelike rigting van die baledonse doop Stanford reis, lyk dit asof die berge die pad^{gaan} versper. Maar daar is 'n ou bergpas, die van Akkedisberg, wat ~~die poort na~~ die Reunis ~~die~~ Omtrent drie myl anderkant Stanford draai daar ~~die~~ regs 'n pad af, daar waar die mooi ou plaas Modderivier teen die duine lê. ~~Die~~ ~~is~~ ^{ongeveer} 1801 aangele deur Matthys Johannes de Villiers, gebore ~~in die Bolandse kerkstreek~~ ^{in die Bolandse kerkstreek} landskroon, Agter-Paarl, ~~waar~~ ^{waars} sy vader Pieter in 1759 een van die allerkonste geskiedkundige Bolandse wonings gebou het. Matthys is in 1764 gebore in op Modderivier in 1834 oorlede. Sy eggenote, Elisabeth Susanna Dijkema, is in 1771 gebore in op Modderivier in 1827 oorlede. Haar moeder Susanna de Villiers (1743) was 'n Bosch-en-Dal-Viljee. Hierdie stigters van Modderivier is in die ou kerkhof op die plaas begrawe, en hulle nageslag stel die allerooudste tak van die familie ^{de Villiers} ~~voor~~.

Oos van Modderivier ~~die~~ ^{van} die horizon. Hier moet die einde van die baledonse Strandveld wees, met sy oostelike grens vandag nog bekend as Klouhoogte omdat in die dae van kar en perde die rekdiese nooit kon besluit of die hoogte uitgestap of uitgedroef ^{moes} ~~word~~ nie. Bo op die bergpassie aangekom, aandon die reisiger een van die skoonste dale van die ou Overbergse wêreld. Dit is eintlik 'n reusekom blykbaar volkome ingesluit deur berge. Maar vammellewe was daar nie minder as vier paaië uit die vallei nie: een oor Klouhoogte, een oor die Kouerivierberg en een lang goedvertraan in Avoca, die gewesde "Hel" van Teunstra se reisverhaal (1825). Die ~~die~~ ^{uierde} bergpad ~~oor die berg~~ ^{het vammellewe} ~~en~~ ^{geloop} by die Akkedisbergpad aange~~sluit~~ ^{sluit}, maar seef in my kindertjare was nog net die moed oor die berg nog sigbaar. Die ~~pad~~ ^{van die skedding} was vammellewe die belangrikste verkeersaar tussen die Strandveld en die Reunis. Dit klim gedurig ⁱⁿ die Sondagshoof tot bo op Die Skedding waarvandaan ^{Schoor} 'n verreklike uitsig oor die ryk baledonse sariwêreld is, wat die Overbergers nie die kienens noem nie maar die Reunis.

In sy eie manuskripte het dr. Con dit wat nie gepas het nie, die oorbodige woorde, baie "pynlik" met Indiese ink deurgehaal (Sien teenblad). Dis moontlik dat hierdie metode van deuring met Indiese ink na die Engelse skrywer Rudyard Kipling (1865-1936) herlei kan word. Dit is net moontlik dat dr. Con hierdie wenk in Kipling se Something about myself gekry het (Aucamp 1989:Onderhoud).

Dr. Con se raad aan 'n voornemende skrywer was dus dat hy uit sy eie ervaringswêreld moes skryf en dat hy sy streek moes verken, want hy het dit só gestel: "Jy kan net die wye wêreld ken as jy begin met die klein stukkie aarde waar jy grootgeword het." Hy het jong skrywers ten slotte aangeraai om altyd weer terug te gaan na die groot leermeesters (Aucamp 1989:Onderhoud).

Hennie Aucamp was redakteur en medeskrywer van Op die Stormberge, 'n boek oor die Noordoos-Kaap. In 1972 het dr. Con hierdie boek geresenseer. Hy noem dit 'n "kleurvolle lappieskombers" en som dit op as 'n "boek vol verlange, vol weemoed oor die verganklikheid van die mens se lewe en strewe" (Tydskrif-Rapport 12.03.1972).

2.7 Wetenskap

2.7.1 Sy wetenskapbeskouing

Dr. Con het erkenning gekry as genealoog, as musiekkenner, as vertaler en as skrywer. Hy was egter in die eerste plek wetenskaplike, soöloog. Daar is op 'n keer aan hom gevra watter werksterrein hom die meeste bevredig het, en hy het geantwoord: "Die wetenskap. Die wetenskap was my eerste liefde. Die wetenskap bly my eerste liefde" (Bylae DB 14.12.1974:5).

Hy was die grondlegger en uitbouer van 'n wêreldberoemde Instituut vir Vergelykende Anatomie en Embriologie aan die Universiteit van Stellenbosch. In 1924, twee jaar ná sy aanstelling as professor op Stellenbosch, het sy eerste wetenskaplike artikel verskyn. Daarna het daar byna elke jaar tot en met 1946 van sy wetenskaplike publikasies die lig gesien. Op daardie tydstip het hy gereeld vir Die Huisgenoot sketse en verhale begin skryf. Dit wil voorkom asof hy daarna opgehou het om soölogiese navorsing te doen. Hy het nogtans 'n totaal van 35 volwaardige wetenskaplike artikels gepubliseer (Sien Bylaag VI). Hy het hom in sy navorsing veral

toegelê op die vergelykende anatomie van die skedel, byvoorbeeld van amfibiërs, reptiele en voëls (De Kock 1992:Onderhoud).

'n Geesteswetenskaplike het by geleentheid vir hom gevra om 'n populêr-wetenskaplike artikel vir 'n tydskrif te skryf. Dr. Con het geantwoord dat hy dit nie sou doen nie en vervolg: "Ek prostitueer nie my vak nie." Hierdie persoon wou toe van hom weet waarom hy dit dan met ander mense se vakke gedoen het (Engelbrecht 1992:Onderhoud).

In 1944 het dr. Con in 'n rede voor die Fakulteit vir Wetenskap en Tegniek van die Suid-Afrikaanse Akademie aan die transformasie- of evolusieleer aandag gegee. Volgens hom het geen bioloog van naam op daardie tydstip meer getwyfel aan die feit dat transformasie plaasvind nie. Oor die manier waarop diere "vervorm" is, kon egter nog baie verskil word (TWK 25.03.1945:126-127).

In hierdie referaat het dr. Con dit baie duidelik gestel hoe hy die Soölogie se taak gesien het: Die soöloog wat aan die onderlinge verwantskappe van diere geglo het, moes "elke dier se anatomie, makro- en mikroskopies in alle besonderhede bestudeer, want elke verteenwoordiger van 'n dierestam is 'n skakel in die filogenetiese [wordingsgeskiedenis van 'n organisme] 'patroon'. Aan die ontsluiting van daardie patroon arbei die soöloog sy lewe lank; kort is daardie lewe, lank die wetenskap. Maar by 'n blote analise mag die anatoom nie bly staan nie. Die sintese moet sy einddoel bly, en daardie einddoel word nie so gou bereik nie" (TWK 25.03.1945:127).

In 1956 was dr. Con 'n referent by die jaarvergadering van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns op Stellenbosch. Sy onderwerp was "Die wetenskap en sy taak". Hierdie lesing kan gesien word as die sleutel tot dr. Con se wese: "die credo van 'n 'universele mens' wat die lewe as 'n boeiende geheel sien" (Aucamp 1976:4).

Vir dr. Con het dit in die wetenskap gegaan om die dinge wat hy weet. As wetenskaplike was sy standpunt Cartesiaans, dit wil sê waarneming deur middel van die sintuie. Dr. Con het hom in sy referaat baie sterk uitgespreek teen wetenskaplikes wat 'n "maklike begryplike stukkie funksieleer" met ingewikkelde taalgebruik moeilik maak. Volgens hom het wetenskaplikes nie meer van die eenvoudige gehou nie en

was die wetenskap vasgevang in sy eie vaktaal wat dit ontoeganklik gemaak en onwetendes beïndruk het (TWK 25.03.1945:126 & 127).

Vir dr. Con was die primêre doel van die wetenskap: "om waar te neem en om na die beste van sy vermoë te konstateer". Ontrafeling was vir hom die belangrikste. Hy het beklemtoon dat dit nie vinnig gaan om die wonder van die wetenskap te openbaar nie, want "die wetenskap is 'n gestrengte meester" en daar is nie 'n maklike metode wat vinnig resultate oplewer nie (TWK 25.03.1945:127 & 130).

Verstand en kennis is "geskenke uit 'n Hoër Hand" en moet nooit as verdienste beskou word nie. Hy het uitgebrei op wat sy siening omtrent kennis was: "Kennis veredel en kennis verryk die lewe van elke sterfling. Kennis stel die mens in staat om hom in sy mikro- en makrokosmos te oriënteer. Kennis maak die meester nederig en stel die 'beter-wetenskap' en grootdoenery aan die kaak. Kennis lei tot werklike perspektief aangaande die imponderabilia [onberekenbare] sowel as die stoflike. Kennis kan nie anders as die mens se humorsin, in die breër betekenis van die woord, te versterk nie, kennis maak kort proses met fieterjasies en aanstellerigheid, want dit gee ons die moed om vir onself te lag" (TWK 25.03 1945:127 & 130). Beterwetenskap is 'n term wat dr. Con by Langenhoven oorgeneem het. Langenhoven het gesê dat Stellenbosch die sentrum van die beterwetenskap is; mense wat altyd dink hulle weet meer as ander (De Kock 1992:Onderhoud).

In sy rede het hy Afrikaners gekritiseer wat op daardie tydstip steeds bang was vir die woord evolusie. In 'n neutedop was evolusie vir hom niks anders as "die verwantskap van alle lewende wesens" nie. Hy het benadruk dat dit onmoontlik was om met 'n leek oor "ingewikkelde biologiese probleme" te praat (TWK 25.03.1945:132).

In 1962 het dr. Con in 'n radiopraatjie sy siening van die evolusieleer breedvoeriger gestel. Hy het gesê dat hy beslis die evolusieleer onderskryf en dat niemand so "kinderagtig" moes wees om vir hom om 'n bewys te vra nie. Hy het verder gegaan: "Vir my is daar 'n sterk teëstelling tussen glo en weet. Maar daar is sekere dinge waaraan ek glo sonder bewys, omdat ek my verlaat op die algemene mense-ondervinding. Vir die sogenaamde feite van die wetenskap wil ek bewys hê, en ek moet die vernuf en eerlikheid van die eksperimenteerder kan aanneem voordat ek sy bevindinge aanvaar. Met die evolusie- of transformasieleer is dit so gesteld dat sekere bevindinge net kan verklaar word indien ons die transformasie aanvaar. Maar die

evolusie is net so onbewysbaar as dit onbewysbaar is dat Tant Alie 'n goeie mens is" (JSG:Dokumente).

Aan 'n bejaarde dr. Con is in die sewentigerjare gevra wat hy van die moderne wetenskap gedink het, veral met betrekking tot die maanlanding en hartoorplantingsoperasies. Hy het geantwoord dat die wetenskap met rasse skrede vooruitgegaan het, maar dat daar 'n kinkel aan die saak was: die mens se verstand het nie vooruitgegaan nie. Hy het Goethe aangehaal wat gesê het: "Jou moeilikheid met die wetenskap is nie die navorsing self nie, maar die beperktheid van die mens se verstand." Dr. Con het die atoomsplyting as 'n wonderlike prestasie van die mens beskou, maar bygevoeg: "Ek sou oneerlik wees as ek nie protesteer teen die ontaarde wetenskap nie, die ontaarde wetenskap wat nuwe metodes uitdink om sy medemens te vernietig. Ek dink nie Amerika sal ooit Hiroshima afleef nie. Ek mag bietjie saampraat, want ek het my hele lewe aan die wetenskap gewy, maar as ek sien wat alles deurgaans vir wetenskap in ons dae, kan ek net omdraai en sê: 'Sies.'" (Van Eeden 1971:Radiogesprek).

Vir dr. Con was die einddoel van alle kennis "om die mens in staat te stel om die natuur rondom hom te verstaan en sy posisie as komponent van die heelal te besef" (Hg 21.03.1930:43).

Daar is by geleentheid aan dr. Con gevra waarom hy die wetenskap as studierigting gekies het. Sy antwoord was: "Nuuskierigheid. Onversadigbare nuuskierigheid. Ek wou weet, altyd wêét. In Zürich het ek kennis gemaak met die klassieke Duitse wetenskap, wat daarin bestaan dat 'n mens klein stukkies eksakte waarneming doen voordat jy met 'n sintese kom. Dit was altyd my instelling as dosent in die soölogie: oppas vir 'n te vinnige sintese. Dis nie belangrik om die feite te ken nie. Dit belangrikste is dat 'n mens moet leer dink" (Bylae DB 14.12.1974:5).

2.7.2 Dosent en promotor

'n Oudstudent van dr. Con het hom as dosent soos volg beskryf: "Die eerste indruk was 'n bietjie oorweldigend [...] Nie een van ons kon eintlik verstaan waaroor hy praat nie. In vloeiende taal en sommer uit die vuur het hy begin filosofeer oor wat die wetenskap is en uit Dante en Goethe aangehaal. Hy het ormoontlike vrae aan ons

gestel en natuurlik nie 'n antwoord gekry nie. Snyderend het hy dan gevra of ons 'dan miskien in 'n glaskas grootgeword het'.

"Soos die ander studente het ek nie eens probeer aantekeninge maak nie, want ek kon geen kop of stert uitmaak van wat hy praat nie. Ek het gewonder of hy ons dan nou probeer imponeer met sy kennis of wat. So het dit 'n tyd lank voortgegaan, maar al gaande het ons hom begin verstaan en besef dat hy probeer om ons te laat dink, om ons matriek-kompleks te verbreek en met skerpsinnigheid ons klein verstand te prikkel" (Hg 19.03.1948:22).

Anna Rothmann, dogter van die bekende skryfster M.E.R., is waarskynlik die oudste lewende oudstudent van dr. Con. Sy het van 1922 tot 1924 by hom klas geloop en in 1931 'n M.Sc. in Soölogie/Entomologie by hom gedoen. Sy sê dat sy "uitnemende" lektore en professore gehad het, maar dat dr. Con se persoonlikheid ver bo almal uitgestaan het. Sy sê verder van hom: "'n Mens kon voel dit is 'n magtige intellek wat die ingewikkeldste soölogiese probleme kon deurgrond [...] Maar hy kon dit in eenvoudige Afrikaans vir ons verduidelik. Hy het altyd vanself die hele klas se volle aandag gehad. En ontspanne in die praktiese klas. Ek onthou toe ons die eerste keer 'n lewende platanna moes dissekteer. Onder diep narkose lê die padda oopgespeld op sy rug, en met die ontleedmes moes 'n mens, al grillende, in die lewende vleis insny. Toevallig staan hy langs my toe ek met verwondering na die lewende, kloppende hart kyk. Ek sê 'wat laat dit klop?' Toe sê hy, 'as ons dit weet, weet ons die geheim van die lewe'" (Rothman 1989: Brief).

Dr. Con het dikwels na Emma de Jager (nou Retief) verwys as die slimste student wat hy ooit gehad het. Emma de Jager het in 1933 op sestienjarige ouderdom op Boshof in die Vrystaat gematrikuleer. Sy was daardie jaar die voorste matrikulant in die Vrystaat (Blignault & J.J. de Villiers 1989: Onderhoude). In 1934 het sy ingeskryf vir die B.Sc.-graad op Stellenbosch. Sy was van voorneme om Wiskunde, Fisika en Chemie in haar kursus in te sluit, maar het nog nie sekerheid oor die vierde vak gehad nie. 'n Medestudent het Soölogie aanbeveel omdat die professor volgens haar so 'n wonderlike man was. Uiteindelik het sy haar doktorsgraad in Soölogie behaal. Daarna het sy medies geloop en tot op sewentig as algernene praktisyn op Lambertsbaai gewerk (Retief 1990: Onderhoud).

Dr. Retief onthou nog dat dr. Con destyds die eerstejaars alfabeties laat sit het en hulle baie gou geken het. Hierdie "massiewe/massale" dosent met die "verskriklike

bry" se eerste verskyning as dosent vir die jong student uit die Vrystaat was 'n "skrikwekkende ondervinding". Hy het die studente nie soos kinders wat pas uit die skool gekom het, behandel nie (Retief 1990:Onderhoud).

Dr. Retief beklemtoon dat dr. Con se manier van klasgee totaal anders as die gewone was. Hy was nooit geregimenteerd nie. Die studente het nie pakke notas gehad nie. Hulle het slegs 'n dun boekie gehad waarin hier en daar 'n woord gestaan het. Hy was nie 'n ortodokse dosent nie. Sy wys ook daarop dat hy "jou gemaak het om te dink. Hy het nie gestaan en 'n lesing gegee nie. Hy het 'n ent vertel en dan rondom die onderwerp gepraat. Hy het goed uit jou uitgerem wat jy nie geweet het dat jy dit weet nie." Alhoewel die studente by hom dus feitlik geen aantekeninge afgeneem het nie, het hy op 'n vreemde manier tog vir hulle Soölogie geleer (Retief 1990:Onderhoud).

Catherine Pentz, die eggenote van dr. Douglas Hey, voormalige Direkteur van Natuurbewaring in Kaapland, was net soos haar man 'n student van dr. Con. Sy het in die veertigerjare by hom klas geloop. Sy wou aanvanklik 'n graad in Huishoudkunde doen, maar dr. Con se lesings het haar só geprikkel dat sy na suiwer B.Sc. oorgeslaan en met Soölogie op nagraadse vlak aangegaan het. Volgens haar het dr. Con die student se gedagtegang "gerek". Hy het ook niks probeer vereenvoudig nie; die student moes net bybly. Sy wye perspektief was volgens haar 'n groot bate, want hy het bekende wetenskaplikes in sy veld oor die hele wêreld geken. Hy kon dan staaltjies omtrent hulle vertel. Sy lesings oor Vergelykende Anatomie was vir haar stimulerend, want dit was soos 'n speurverhaal om te sien hoe hy die verskillende stadia in die ontwikkeling van die diergroepe behandel het. Die student kon die onderlinge verwantskappe insien. Sy is van mening dat dr. Con insig oorgedra het, dat hy veral vir die student insig gegee het "in the chain of being", in die skakels van die lewensketting. Die student wou meer weet en het lus gevoel om te werk. Dr. Con was in haar oë geniaal met 'n buitengewone begrip van sy vak (Pentz 1989:Onderhoud).

'n Eertydse dekaan van die Fakulteit van Tandheelkunde aan die Universiteit van Stellenbosch, prof. F.X. Prins, se siening oor dr. Con stem hiermee ooreen. Prins het aanvanklik tot op M.Sc.-vlak in Soölogie gestudeer voordat hy hom as tandarts gaan bekwaam het. Ook hy beklemtoon dat dr. Con 'n student leer dink het. Hy was volgens hom nie 'n dosent nie, maar 'n leermeester. Dr. Con het nie vir 'n student die antwoord gegee nie. Hy het vrae gevra oor wat hy nog sou sê, en het dus van die

student verwag om dit wat hy reeds gesê het in verband te bring met wat gaan volg. Volgens prof. Prins het dr. Con van die student 'n voller mens gemaak. Hy het nie van hom verwag om veel notas af te neem nie, en die student se belangstelling in die musiek en die letterkunde geprikkel. Verder het hy baie klem gelê op goeie taalgebruik en taal- en spelfoute meedoënloos gekorrigeer. Geen student het dit gewaag om laat by 'n klas van dr. Con aan te kom nie - hy het stiptelikheid vereis en die deur toegemaak sodra die klok wat die begin van die periode aangedui het, gelui het (Prins 1989:Onderhoud).

Dr. D. van Zyl Engelbrecht wat sedert 1956 dosent in Soölogie aan die Universiteit van Stellenbosch is, het reeds in sy skooljare op Kakamas in die Noordwes-Kaap van dr. Con gehoor. Biologie-onderwysers en studente wat op sy tuisdorp kom proeflesse gee het, het dikwels na hom verwys. Hy het dus Stellenbosch toe gegaan om in 'n biologiese rigting te studeer. Volgens hom was 'n lesing by dr. Con net totaal anders as by enige ander dosent. Hy het egter ondervind dat dit wat dr. Con gesê het, in sy kop bly steek het, en dat dr. Con vir die studente geleer het om 'n saak van alle kante te beskou (Engelbrecht 1992:Onderhoud).

Dr. J.M. de Kock wat van 1955 tot 1991 dosent in Soölogie aan die Universiteit van Stellenbosch was, moes op 3 November 1967 tydens 'n huldigingsaand vir dr. Con op Caledon oor hom as akademikus en wetenskaplike praat. Volgens hom was dr. Con iemand wat 'n fyn balans tussen die kunstenaar en die wetenskaplike gehandhaaf het en "juis hierdie kombinasie van romantiek en nugtere aanleg" het van hom 'n uitsonderlike akademiese figuur gemaak (De Kock 1967:Huldigingsrede).

Ook dr. De Kock het dit beklemtoon dat dr. Con die student leer dink het: "Dit klink eenvoudig, maar in werklikheid is dit een van die moeilikste take om iemand anders te leer dink, veral as hy nie wil dink nie. Hoeveel keer het ek nie self in sy lesings gehoor nie: 'Mense, wat ek nou vir julle vra het niks met soölogie te doen nie, ek wil julle leer om te dink!' En as die reaksie op sulke vrae nie baie gunstig was nie, soos meermale die geval was, het hy die klas gou uitgeskel vir intellektuele luiheid. Of hy het gesê: 'Julle wil nie dink nie. Julle sit soos houtpoppe met semelarms! Ek sal aanhou lol met julle totdat julle geleer het om te dink.' Dan probeer jy maar weer hard om sy gedagtegang te volg en na 'n paar pogings kry jy dit nogal reg ook danksy dr. Con se hardnekkige aanhou lol met jou'" (De Kock 1967:Huldigingsrede).

Dr. Con het die vermoë gehad om sy vak interessant aan te bied, want sy besondere persoonlikheid het sy styl en benadering tot die vak oorheers. Dr. De Kock het groot waardering vir die egtheid van dr. Con as vakman gehad. Dr. Con het altyd gesê: "'n Mens kan slegs dit gee wat in jou is en waaraan jy glo." Hy het nooit op loop gesit met nuwe teorieë of hipoteses nie en gewaarsku teen wat hy genoem het "die tirannie van die geskrewe woord" omdat dit wat in druk verskyn, maklik vir die volle waarheid aanvaar word (De Kock 1967:Huldigingsrede).

Dr. Con was 'n suksesvolle dosent omdat hy tot die fundamentele begrippe deurgedring en die eenvoudige beklemtoon het: "Hy het nooit geprobeer om 'n onderwerp ingewikkeld en geleerd te laat klink deur sy studente met hope feite dood te gooi nie. Aan die ander kant het hy ook nooit geprobeer om sy onderwerp te populariseer nie" (De Kock 1967:Huldigingsrede). Dr. Con het dikwels gewaarsku teen die tirannie van die geskrewe woord. Hy het sy studente gemaak om nie as iets swart op wit daar staan, dit vir die waarheid aan te neem nie. Hy het beklemtoon dat die navorsingsvoorwerp nie lyk soos die prentjie in die boek nie, maar soos die materiaal onder die mikroskoop (De Kock 1991: Onderhoud)

Dr. M.H.C. Visser, dosent in Soölogie aan die Universiteit van Stellenbosch sedert 1960, het agting gehad vir dr. Con se integriteit as dosent. Ook hy maak daarvan melding dat die studente feitlik geen aantekeninge gehad het nie, maar dat hulle na afloop van dr. Con se lesings oor die onderwerp geredeneer het of op 'n subtiele manier geforseer was om in die biblioteek daarvoor te gaan nalees. Studente wat by hom klas geloop het, is streng geskool in dié sin dat hulle oëleer het om deeglik navorsing te doen en om nie, soos dr. Con dit gestel het, "slegs die room af te skep nie". Dr. Con se bydrae kan opgesom word in die woorde van die Griekse filosoof Aristoteles: "the primary question was not what do we know, but how do we know it" (Visser 1992:Onderhoud).

By sy aftrede het sy kollega prof. C.A. du Toit (1912-1992) sy bekwaamheid as dosent soos volg opgesom: "sy benydenswaardige sukses as dosent berus nie op welsprekendheid nie, trouens, hy verwys altyd 'n bietjie spottend na dosente, wat soos hy dit uitdruk oor 'n goeie 'bedside manner' beskik. Die geheim van sy sukses lê in 'n wonderlike gawe om sy stof op so 'n manier voor te dra dat die student die indruk kry dat hy self die oplossing tot die bepaalde probleem gevind het. Sy waarde in hierdie verband kan moeilik oorskat word, want deur hierdie onderrigmetode het die potensiële goeie student onmiddellik tot sy reg gekom" (Stell St 1959:9)

Altesaam veertien mense het doktorsgrade met dr. Con as promotor verwerf. Die posisies wat hulle in die lewe bereik het, word tussen hakies aangedui: L.D. Boonstra (hoofpaleontoloog, Suid-Afrikaanse Museum, Kaapstad); A.C. Crompton (professor, Universiteit Harvard, Massachusetts, VSA); E.F.J.(Emma) de Jager (lektrise, Universiteit van Kaapstad, eerste vroulike wenner van die Koningin Victoria-medalje vir die beste finalejaarstudent in medisyne aan dieselfde universiteit en mediese dokter op Lambertsbaai aan die Weskus); S.S. du Plessis (bioloog van Varswatervisserye, Tranvaal); D.van Z Engelbrecht (senior lektor, Universiteit van Stellenbosch); G.H. Frank (professor, Universiteit van Durban-Westville); D. Hey (Direkteur Natuurbewaring, Kaapland); A.C. Hoffman (Direkteur, Nasionale Museum, Bloemfontein); L. (Lulu) Latsky (eertydse lektrise, Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys en kinderboekskryfster wat dierkunde in haar verhale vir kinders verstaanbaar gemaak het); M.E. (Elsabe) Malan (medeprofessor, Universiteit van Stellenbosch); J. Skinner (professor, Universiteit van Wes-Kaapland); R. van Pletzen (professor, Universiteit van die Oranje-Vrystaat); D.E. van Dyk (professor, Universiteit van Natal, Pietermaritzburg) en M. Webb (professor, Universiteit van Stellenbosch).

As promotor en studieleier het dr. Con hom nie veel met sy M.Sc.- en doctorale studente bemoei nie. Hy het hulle eintlik grotendeels aan hulself oorgelaat. Prof. Prins wat sy M.Sc.-graad onder dr. Con gedoen het, het gesê dat hy "jou totaal op jou eie gelos het" (Prins 1989:Onderhoud)

Prof. Crompton het dit aan dr. Con te danke dat hy professor in Soölogie in die VSA geword het. Hy het aanvanklik slegs na die Universiteit van Stellenbosch gekom om Afrikaans te leer sodat hy Matriek-Afrikaans kon slaag, wat hy in daardie stadium nog agterstallig was. Aan die einde van sy eerste jaar het hy na dr. Con gegaan en hom om 'n getuigskrif gevra sodat hy vir toelating tot die kursus in Veeartsenykunde by Onderstepoort aansoek kon doen. Dr. Con het geweier en gesê: "Jy word soöloog!" Ook hy wys daarop dat dr. Con as promotor nie juis baie betrokke was nie. Hy was slegs aanmoedigend en het dikwels by die laboratorium waar sy studente gewerk het, ingeloer (Crompton 1992:Onderhoud).

Dr. Hey stem saam dat dr. Con nie baie ingemeng het nie, maar wys ook daarop dat hy gereeld by die laboratorium aangekom het en veral uiters streng op netheid was. Indien hy byvoorbeeld 'n druppel suur op 'n werkoppervlak gevind het, was hy woedend (Hey 1989:Onderhoud)

Volgens dr. Engelbrecht het dr. Con 'n werkgees onder sy M.Sc.- en doktorale studente laat posvat. Studente het elke dag, behalwe Sondag, van 8:00-12:50 en weer van 14:00-17:30, asook saans, navorsing gedoen. Hy het nie toegelaat dat daar Sondaggaande ligte in die gebou gebrand het nie, aangesien dit in stryd met die amptelike beleid van die Universiteit was. Dr. Engelbrecht maak ook melding daarvan dat dr. Con streng oor die netheid van die laboratorium was. Hy onthou dat hy altyd gekyk het of die wasbakke skoon was en of daar geen was gemors is nie. (Paraffienwas word gebruik in die voorbereiding van navorsingsmateriaal vir mikrotomering.) Dr. Con het presies geweet hoe sy studente gevorder het deurdat hy gereeld by die laboratorium 'n draai gemaak het en tydens teetyd altyd geïnteresserd geluister het wanneer hulle oor hul werk en hul navorsingsprobleme gepraat het (Engelbrecht 1992:Onderhoud).

Dr. Con wou gehad het dat sy studente hulle duidelik moes uitdruk. Hulle moes nie met 'n vooropgestelde idee begin nie. Die jong navorser moes bereid wees om 'n beskeie bydrae te lewer, want nie elke nuwe navorser ontdek 'n nuwe sisteem nie (Engelbrecht 1992:Onderhoud).

Dr. Con het van enige student wat navorsing wou doen, 'n goeie lees kennis van Duits verwag, aangesien die literatuur meestal in Duits was. Elke nagraadse student is ook verplig om in die Departement se museum en biblioteek te gaan werk. Elke nuwe publikasie moes deurgewerk en gekatalogiseer word. Dr. Con het elke nuwe boek of tydskrif wat by die biblioteek aangekom het, eers self onder oë geneem. Vir die studente het dit voorgekom of hy alles onthou het wat daarin gestaan het (Hey, Pentz 1989 & Retief 1990:Onderhoude).

Dr. Con was baie streng oor korrekte taalgebruik in verhandelings en proefskrifte. Alles is met die oog op publikasie in die buiteland in Engels geskryf. 'n Student het ná voltooiing van 'n proefskrif by dr. Con heelwat meer taalkennis en taalaanvoeling gehad as waarmee hy begin het. Dr. De Kock het dit só gestel: "Met sy fenomenale taalkennis en fyn aanvoeling vir die regte taalgebruik is dit geen wonder nie dat dr. Con die mening huldig dat 'n wetenskaplike wat nie sy taal korrek kan hanteer nie, geen goeie wetenskaplike is nie. Vra maar gerus vir enigeen van dr. Con se nagraadse studente hoe dit gegaan het as hy die dag jou tesis begin lees het. Hy het jou sommer maklik teruggestuur om te gaan oorskrywe en as dit nie na sy sin was nie, het jy weer deurgeloop" (De Kock 1967:Huidigingsrede)

2.7.3 Die Soölogiese Instituut, Universiteit van Stellenbosch

Toe dr. Con in 1967 'n eredoktorsgraad van die Universiteit van Stellenbosch ontvang het, is van sy dienstrydperk by die Departement Soölogie gesê: "Deur sy toegewyde werk as leermeester en navorser in sy vak het hy die departement van soölogie oor 'n tydperk van 36 jaar tot 'n sieraad vir die Universiteit van Stellenbosch en vir die land opgebou" (DB 09.11.1967:3)

Dr. Con het die eerste Skool vir Vergelykende Anatomie in Suid-Afrika op Stellenbosch begin. Dit was iets nuuts. Klem is gelê op die evolusionêre en filogenetiese benadering. Dit was iets unieks en is later in 'n mate deur die Witwatersrandse en Potchefstroomse Universiteit nagevolg (Engelbrecht 1992:Onderhoud).

Volgens prof. Crompton was en is dr. Con wêreldbekend vir sy werk as soöloog. Ná voltooiing van sy studie in die buiteland het dr. Con hom toegelê op die bestudering van die skedel. Dit was 'n baie produktiewe tydperk. Soos prof. Crompton dit stel: "Prof. De Villiers did the ground work, and today people are cashing in on it." Daar is vandag min mense in Amerika met hierdie omvattende kennis, en daar is 'n oplewing in die belangstelling in die Vergelykende Anatomie. Sooloë in Amerika weet nog steeds van dr. Con" (Crompton 1992:Onderhoud).

Die Departement Soölogie aan die Universiteit van Stellenbosch, of die Soölogiese Instituut soos dr. Con dit genoem het, het 'n besondere atmosfeer gehad en was sy heiligdom (Hey 1989:Onderhoud).

Oor die jare heen is daar in belangwekkende publikasies oor die Soölogie na hierdie Skool vir Vergelykende Anatomie verwys. Sir Gavin de Beer, professor in Vergelykende Anatomie aan die Universiteit van Cambridge in Engeland, noem reeds in 1937 die werk wat op Stellenbosch oor skedelontwikkeling by gewerwelde diere gedoen is: "the splendid series of studies on the morphology of the skull of numerous adult South African Anura [...] by de Villiers" (De Beer 1985:217).

Karl Schmidt van die Natuurhistoriese Museum in Chicago, VSA, verwys in 1955 soos volg na dié Soölogiese Instituut: "Outside Europe the outstanding example of a special anatomical 'school' is probably the extensive work in South Africa, by various

Dr. Con by die Internasionale Kongres vir
Biologiese Wetenskappe in Rome, 12-16 April 1955

authors, on the cranial anatomy of amphibians studied by means of serial sections. This work, which falls in the second quarter of the twentieth century, is traceable to C.G.S. de Villiers, who was a student of Arnold Lang in Zürich" (Century 1955:621).

Kenneth Porter van die Departement van Biologiese Wetenskappe aan die Universiteit van Denver, VSA, praat met groot waardering van dr. Con: "The South Africans headed by C.G.S.de Villiers, have done extensive research on the cranial morphology of Amphibians" (Porter 1972:12).

A.J. Marshall van die Monash-universiteit in Victoria, Australië, maak in sy werk oor die biologie en vergelykende fisiologie van voëls melding van die werk oor skedelontwikkeling by voëls wat deur studente onder leiding van dr. Con gedoen is, naamlik die doktorsale proefskrifte van Crompton oor die pikkewyn, Frank oor die volstruis en Engelbrecht oor die rooivink en die M.Sc.-verhandelings van De Kock oor die Europese spreeu en S. Fourie (later medeprofessor aan die Universiteit van die Oranje-Vrystaat) oor die naguiltjie (Marshall 1960:284).

Carl Gans van die Universiteit van Michigan, VSA, verwys in sy belangwekkende werk oor reptiele na die Universiteit van Stellenbosch se Departement Soölogie: "One should mention in particular the studies [...] of the Stellenbosch school of cranial morphologists in South-Africa" (Gans 1981:3)

Prof. Dietrich Stark van die Universiteit van Frankfurt-am-Main, een van Europa se bekendste anatome, vermeld in sy gesaghebbende werk oor werweldiere spesiaal die navorsing oor skedelontwikkeling wat deur die soöloë aan die Universiteit van Stellenbosch gedoen is (Starck 1979:292).

'n Vooraanstaande Italiaanse soöloog, prof. Alberto Simonetta, het hoë waardering vir dr. Con as wetenskaplike. Alberto Simonetta (gebore 1930 in Pisa) het in 1952 'n graad in die medisyne summa cum laude behaal en in 1956 'n doktorsgraad in Soölogie gekry. Van 1963 tot 1968 was hy professor in Soölogie aan die Universiteit van Florence en sedert 1969 beklee hy die leerstoel in Soölogie aan die Universiteit van Camerino (Simonetta 1992:Brief). Hy het hom in 1984 soos volg uitgespreek oor die Soölogie-departement op Stellenbosch: "The University of Stellenbosch must consider with pride the high standard of its morphological school, established by the late Prof. De Villiers" (De Kock 1992:Onderhoud).

Dr. Con was tot 'n groot mate verantwoordelik vir Simonetta se ommeswaai na Soölogie. Simonetta het ná voltooiing van sy mediese studies besef dat hy eintlik in die Soölogie geïnteresseerd is. Op aanbeveling van dr. Con het hy vir twee maande gedurende 1952 na Stellenbosch gekom om in die Soölogiese Instituut onder dr. Con te werk. Hy het by geleentheid preparete na dr. Con geneem na aanleiding van 'n morfologiese verskynsel wat vir hom nuut voorgekom het. Dr. Con se kommentaar was dat dit van geen morfologiese betekenis is nie. Simonetta wou vervolgens van hom weet wat hy met *morfologiese betekenis* bedoel het. Dr. Con het geantwoord dat dit hom twee jaar sou neem om hierdie begrip aan hom te verduidelik (Simonetta 1992: Brief).

Simonetta het dit as 'n uitdaging beskou en na dr. Con se gesprekke in die teekamer geluister om sodoende meer van die begrip *morfologiese betekenis* te wete te kom. Hy het teruggekeer na Italië en ses maande later aan dr. Con geskryf dat hy die betekenis begryp het en besluit het om 'n vergelykende anatoom te word. In 1956 het hy vir 'n jaar navorsing onder leiding van dr. Con aan die Universiteit van Stellenbosch gedoen (Simonetta 1992: Brief).

In 1992 skryf prof. Simonetta soos volg oor dr. Con: "First you could not help but to love him even when you had opposite stances on a problem. There was such an incredible amount of sympathy and straightforwardness in him, that, even if he might occasionally say something which you found obnoxious, somehow you felt under the obligation of finding whether he was not right after all.

"Thus, if you were able to stand his overwhelming personality you could not only learn a terrific lot from him, but you had to study and think hard in order to keep your own ideas and just not to be happy with borrowing his (which he did not want)" (Simonetta 1992: Brief).

Dr. Con se grootste bydrae tot die wetenskap was egter die invloed wat hy op sy studente uitgeoefen het (Crompton & De Kock 1992: Onderhoude). Volgens dr. M.H.C. Visser het dr. Con in die jare 1922-1959 toe hy hou van die Soölogie-departement op Stellenbosch was, weens sy sterk persoonlikheid en omvattende kennis die dierkundige toneel in Suid-Afrika oorheers (Visser 1992: Onderhoud).

Dr. Con was egter meer as net 'n suksesvolle akademikus. Dr. De Kock som dit só op: "Hy is 'n volksopvoeder wat 'n vormende invloed op die kulturele lewe van geslagte van studente op Stellenbosch uitgeoefen het. Hy het nie net van hulle goeie vakmanne gemaak nie, maar beter en voller mense" (De Kock 1967:Huldigingsrede).

3. DIE RENAISSANCE-MENS

Dr. Con het by geleentheid self 'n definisie vir 'n Renaissance- of universele mens gegee: "'n Man van die kaliber van Da Vinci en Lorenzo de Medici wie se begaafdheid alle kunste en wetenskap van hul tyd en 'n groot deel van die toekoms beheers het" (TWK 25.03.1945:126). Hy self was so 'n Renaissance-mens.

Toe dr. Con in 1969 erelid van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns geword het, het Audrey Blignault in die huldigingsrede gesê: "Prof. De Villiers het 'n besielende voorbeeld gebly van die egte Renaissance-gees vir wie die hele gebied van die kennis steeds 'n uitdaging bly" (JSG:Dokumente).

Stellenbosch se plaaslike koerant het met dr. Con se tagtigste verjaardag na hom verwys as "die Afrikaanse universele genie" (Eikestadnuus 06.12.1974:3). Die Burger het by sy dood dié opskrif vir 'n huldigingsartikel gekies: "Con de Villiers, die universele mens" (DB 27.11.1978:2). In die studentekoerant is die volgende vraag na aanleiding van dr. Con se veelsydigheid gevra: "Waar moet 'n mens ophou praat oor die man?" (Matieland Des 1974:34). Die digter en literator Joan Hambidge het opgemerk dat dr. Con met reg bestempel word as 'n "homo universalis" (Vaderland 31.06.1980:14). Die kultuurhistorikus prof. Bun Booyens sê dat dr. Con met sy voete in die ganse wêreld van sy tyd gestaan het, en dat hy die kennis van die wêreld van sy tyd beheers het (Booyens 1989:Onderhoud).

In sy antwoord nadat hy in 1967 op Caledon gehuldig is, het dr. Con gesê dat hy weet dat hy talentvol is: "Aan julle en aan my is vanaand vertel dat ek verskeie gawes ontvang het. Dit sou ondankbaar en geveinsd van my wees om dit te ontken, maar ek sou verspot wees indien ek hoogmoedig was op iets wat ek as geskenk van ons Liewenheer ontvang het. Ek kan net dankbaar wees dat ek deur die besit van dié gawes in staat was om my klein-vaderland, my groter vaderland en my volk te dien" (De Villiers 1967:Toespraak).

Volgens dr. Con is die lewe van die veelsydige mens, van die universele mens nie altyd maklik nie: "Ja ... die arme mense met 'n allesomvattende belangstelling leef swaar. Meestal versmaai hulle die burgerlikheid en verkies om avontuurlik te lewe, want die lewe het ook sy menigvuldige fasette en verg gedurige aanpassing" (DB 06.12.1963:22). Om veelsydig te kan wees, moes hy individualisties wees. Op 'n

tydstip toe daar dwarsdeur die wêreld 'n gebrek aan individualiste was, het Suid-Afrika in die persoon van dr. Con 'n begaafde individualis gehad (Eikestadnuus 15.12.1967:8). Dr. Con was daarvan oortuig dat 'n samelewing vol individualiste nooit vervelig sou wees nie (De Villiers Ms/a:56).

Sy ou vriend, oud-senator Willem Dempsey, het gesê dat hy nooit iemand anders teengekom het wat só beïese op só baie gebiede was en wat so 'n hoë intelligensie en verbasende geheue gehad het nie (Dempsey 1989:Onderhoud).

Audrey Blignault het gesê dat hierdie soort universele mens aan die uitsterf is. Sy weet nie of daar nog iemand soos dr. Con is nie (Blignault 1989:Onderhoud). Hennie Aucamp het beklemtoon dat daar amper nie 'n terrein was waarop hy nie inspraak gehad het nie, maar hy het altyd die wonder op die gebied van die wetenskap en die letterkunde erken en respek vir grootsheid gehad. Hy het die juiste woord vir elke geleentheid gehad en "Goethe-waarhede in die proses veroverbergs" (Aucamp 1989:Onderhoud).

Dr. Con het 'n buitengewone aanleg vir tale gehad. Sy moedertaal kon hy besonder goed hanteer. 'n Goeie voorbeeld van dr. Con se taalgebruik word aangetref in sy voorwoord tot Douglas Hey se boek Water is lewe (Hey 1975):

"Glinsterende, bruisende, nimmerrustende water het sy towersang vir elke Afrikaanse geslag gesing, en Goethe het gedig van die ruisende water wat nêrens bly staan nie en dit vergelyk met die ruisende liefde wat verbygaan. So vloei die waters verby, en niks wat gister was, is vandag nog dieselfde nie. In die watersloot het die kind staan en mors en paddas en krappe gevang, en van die soele dag van die grootmenslewe vertel ons spreekwoord so: 'Stille waters diepe grond, onder draai die duiwels rond'. Die water bly 'n medereisiger vir die Afrikaner na die verre verskiet, na daardie onontdekbare land waarvandaan geen wandelaar terugkeer nie. Die boer se taal is deurspek met waterwoorde en waterbeelde. Vader kyk dankbaar omhoog en sê: 'O dis 'n lieflike reën,' en die reëndruppels op die dak sing een van die kind se eerste wiegeliedjies."

Dr. Con het gesê dat eentaligheid die mens afgesonderd maak (De Villiers 1979:55). Hy het doelbewus tale aangeleer. Duits en Noorweegs het hy in sy Pretoria-periode by vriende geleer. Die Switserse dialek van Duits het hy gedurende sy studiejare in

Zürich aangeleer en Italiaans toe hy in die dertigerjare vir negentien maande in Italië was. Hy het elke maand by 'n ander gesin ingewoon en die taal volkome bemeester (Van Eeden 1971:Radiogesprek).

Dr. Con kon ook Frans praat, maar het dit nie graag gedoen nie. Hy het nie van die Franse se mentaliteit gehou nie (J.J. de Villiers 1989:Onderhoud). Hy het dit só gestel: "ek het my nog nooit besonders tot die Franse en die Franse landskap aangetrokke gevoel nie" (Stellenbosse Student 1953:24).

Volgens sy jarelange vriend Frits Stegmann het dr. Con tydens 'n reis deur Spanje ook Spaans leer praat. Stegmann het nog onthou dat Enrique Jorda, die Spaanse dirigent wat vir 'n tyd lank die Kaapstadse Stadsorkes gedirigeer het, baie beïndruk was met dr. Con se kennis van die verskillende Spaanse dialekte. In sy reisskets "Mathrie" skryf dr. Con dat die inwoners van Barcelona Kataloniërs is en nie Spaans nie, maar Catalán praat. Hy het egter bygevoeg dat hy nie Catalán verstaan het nie (Stellenbosse Student 1953:24)

Dr. Con en mnr. Stegmann het in 'n stadium dikwels aan huis van die Tjeggiese konsul-generaal in Suid-Afrika, Jaroslav Patec, gekom. Die destydse Minister van Buitelandse Sake, mnr. Eric Louw, was ten gunste van nouer kulturele bande tussen Suid-Afrika en Tjecho-Slowakye. Daar is gevolglik dikwels kamerkonserste in die konsulaat aangebied. Patec was baie verbaas oor dr. Con, 'n Afrikaner, se Tjeggies (Stegmann 1989:Onderhoud).

'n Voormalige kunsredakteur van Die Burger, Victor Holloway, was op sy beurt beïndruk deur dr. Con se kennis van streekspraak in Italië. Hy en dr. Con was in die vyftigerjare saam in 'n kafee in Rome. Dr. Con het in Italiaans 'n geselsie met die kelnerin aangeknoop. Sy was verbaas toe dr. Con vir haar kon sê waarvandaan sy oorspronklik gekom het (Stegmann 1989:Onderhoud).

Uit sy vertalings van volksliedjies blyk dit dat dr. Con ook 'n redelike kennis van Hongaars en Russies gehad het. Volgens Audrey Blignault het hy die Russiese letterkunde goed geken (Blignault 1989:Onderhoud). Dr. Con het egter dikwels bely dat hy 'n "blind spot" vir die Russiese skrywer Anton Tsjechov (1860-1904) gehad het en hom nie kon lees nie (Aucamp 1989: Onderhoud).

Dr. Con het gesê dat hy 'n vreemde taal graag gepraat het. Soos hy dit gestel het: "Ek word moeg om te luister, maar moeg van praat kan jy nie word nie." Hy het 'n uitsonderlike manier gehad waarop hy 'n vreemde taal aangeleer het "Ek kan nie 'n vreemde taal optel nie, ek moet eers 'n bietjie grammatika leer om eers die skelet te bou en dan moet ek die skelet met vleis klee" (Van Eeden 1971:Radiogesprek).

Die Afrikaanse digter en literator Ernst van Heerden het daarop gewys dat Italiaans dr. Con se "eerste liefde" was: "Hy het nie net standaard-Italiaans vlot gepraat nie, maar ook 'n hele rits Italiaanse dialekte. In die oorlogsjare [Tweede Wêreldoorlog] was daar baie Italiaanse krygsgevangenes op Bolandse plase werksaam; dr. Con moes dikweis as tolk in die hof optree as dié mense in die een of ander moeilikheid beland het. By sulke geleenthede moes hy 'n mengelmoes van dialekte hanteer: van Napolitaans tot Siciliaans!" (Van Heerden 22.02.1989:Brief). Dr. Con het vertel dat hy tydens twee verhore 'n bietjie as tolk gesukkel het: hy kon nie geskikte Italiaanse woorde vir "broeis hoender" en "haelgeweer" vind nie (De Kock 1992:Onderhoud).

Dr. Con het van tyd tot tyd taallesse gegee en selfs 'n Italiaanse taalrubriek in Die Burger behartig (Engelbrecht 1992:Onderhoud). Hy het by geleentheid Italiaanse klasse op Stellenbosch aangebied. Hy het die klas begin deur die leerlinge "Santa Lucia", die Italiaanse volksliedjie, te laat sing. Klasse in Noorweegs het hy begin deur die dramaturg Henrik Ibsen se naam op die bord te skryf en daarop te wys dat sy voornaam sonder 'n "d" gespel word (Aucamp 1989:Onderhoud).

Twee van sy oudstudee in Soölogie het ook informele taallesse by hom geneem. F.X. Prins het heelwat Italiaans by hom geleer, terwyl Emma Retief nogal baie Noorweegs by hom opgetel het. Hy het Hamsun se kortverhale met haar gelees en uit die verhale het sy die taal leer ken (Prins 1989 & Retief 1990:Onderhoude). Deur eers met 'n teks te begin, was dr. Con in sy taalonderrig sy tyd vooruit. Hy het werklik van avant-garde-metodes gebruik gemaak. Daar word tans baie klem op hierdie werkswyse by die aanleer van 'n vreemde taal gelê (Aucamp 1989:Onderhoud).

Behalwe die terreine waarna reeds verwys is en waar hy groot bydraes gelewer het, was dr. Con ook op ander gebiede bedrywig. Sy kennis van fotografie was nie gering nie. Van die artikels wat hy vir Die Huisgenoot geskryf het, is gepubliseer met verduidelikende foto's wat deur hom geneem is. Die foto's by 'n artikel oor Rooms-Katolieke katedrale is byvoorbeeld deur hom geneem (Hg 01.12.1939:27 & 29). 'n Foto van homself as kind het hy van 'n groot gesinsfoto af gefotografeer en laat

Tekening deur dr. Con

vergroot (Hg. 19.03.1948:22). Dis dieselfde kinderfoto wat op die stofomslag van Die sneeu van ander jare gebruik is ((Aucamp 1976).

Toe dr. Con in Pretoria gewoon het, het hy tekenlesse by die kunsskilder Frans Oerder (07.04.1867-15.07.1944) geneem. Hy het beweer dat hy dit slegs gedoen het om beter soölogiese sketse te maak (Aucamp 1989:Onderhoud). Die sketsie deur dr. Con wat op die teenblad afgedruk is, toon dat hy wel kunstig was. Hy het dit moontlik gedurende sy verblyf in Pretoria geteken en later aan sy kollega, prof. Coert Grobbelaar, geskenk. Dis tans in skrywer se besit.

Hy het soms as redenaar opgetree, veral by Geloftedagvieringe. Hy was egter heel beskeie oor sy vermoë om toesprake te hou: "Nou is ek geen volksredenaar nie. My taal is nie elegant genoeg nie en ek is nie op my stukke as ek oor bloed en tranen moet praat nie. Maar ek was desnietemin volksredenaar; dan gee ek maar wat ek binne in my het, want dis al wat ek kan meedeel" (JSG:Dokumente).

By sy dood is dr. Con bestempel as een van die grootste intellekte wat Suid-Afrika nog opgelewer het, en daar is genoem dat sy veelsydigheid uitsonderlik was (DB 27.11.1978:10).

4. ANDER FASETTE VAN SY PERSOONLIKHEID

4.1 Menseverhoudinge

Prof. J.P. Smuts het in sy huldigingsberig na dr. Con se dood gesê dat hy 'n merkwaardige man was en dat elke gebied waarop hy gepresteer het, 'n nuwe kant van sy persoonlikheid getoon het. Hy het verder gesê: "En tog was die ware mens C.G.S. de Villiers veel meer as die somtotaal van al hierdie fasette. As 'n mens die voorreg gehad het om hom persoonlik goed te ken, het jy dit gou agtergekom" (DB 27.11.1978:2).

Mnr. Frits Stegmann het ook gesê dat hy veel meer as 'n deskundige op baie gebiede was. Hy het hom soos volg beskryf: "'n nederige, diepmenslike persoon wat 'n ware kuns van die lewe gemaak het. Hoewel hy gemaklik saam met beroemdhede soos Nobelprysweners, die pous en staatshoofde verkeer het, het hy altyd 'n beskeie Boer uit die Overberg gebly" (Eikestadnuus 01.12.1978:2).

Stegmann is altyd getref deur dr. Con se nederigheid. Volgens hom is Stellenbosch 'n plek waar baie mense nogal gesteld is op hul "akademiese status". Met dr. Con was dit egter nie die geval nie. Hy het baie huisvriende uit nie-akademiese kringe gehad. "Vir hom is dit nie eer, posisie of geleerdheid wat tel nie, maar die mens self" (Eikestadnuus 04.09.1964:4 & 15.12.1967:9).

Ernst van Heerden skryf: "Só was dr. Con: gebore Overberger maar ook bioloog met 'n internasionale reputasie wat ewe ongedwonge met die plaasarbeider, die soekende student of die wêreldberoemde wetenskaplike of skrywer kon omgaan" (Van Heerden 1988:43).

Dr. Con het by sy ma geleer om waarlik nederig te wees: "Ma het my veral geleer dat 'n mens jouself moet wees. Ma het nie aan die hedendaagse siekte, indrukskeppery, gely nie: soos sy was, was sy" (JSG:Dokumente). Hy het nie van gekunsteldheid gehou nie - hy kon dwarsdeur mense sien wat voorgee om iets te wees wat hulle nie regtig was nie (J.J. de Villiers 1989:Onderhoud). Vir aanstellerige mense was hy "Professor Doktor", maar vir sy mense in die Overberg was hy "Cornie" (Coetsee 1989:Onderhoud).

Dr. Con het agting en waardering vir die mens gehad. Hy was werklik lief vir mense. Audrey Blignault wou op 'n keer van hom weet of hy van alle mense gehou het. Sy antwoord was: "Nou ja, ek het ook my blinde kolle. Ek hou nie van drelle nie. En ek kry swaar met 'n opgetakelde tante. 'n Mens moenie probeer wees wat hy nie is nie. Die Bybel en die gesangeboek praat altyd van jou vyand. Maar ek weet nie waar daai vyand is nie" (SM 24.01 1979:120).

Dr. Con het die nederigste mense opgesoek en kon met hulle 'n gesprek voer. Hy het presies geweet hoe om mense te hanteer, veral as hy toegeneë teenoor hulle gevoel het. As hy nie van iemand gehou het nie, het hy dit baie duidelik gewys. Hy kon dit nie verdra dat iemand vir hom iets oor 'n onderwerp vertel waarvan hy eintlik meer geweet het nie. Dan het hy kliphard begin asemhaal om sy afkeer te toon. Indien hy iemand egter uitgevra het, was dit 'n totaal ander saak (J.J. de Villiers 1989:Onderhoud).

Die Italiaanse Soöloog, prof. Alberto Simonetta, het hoë waardering vir dr. Con as mens: "I have always felt him to be basically a passionate and generous soul under a sort of forged tough bark, under which he disguised. He really loved the people in his entourage and was somewhat shy to show how much he loved them.

"His portrait is hanging on the wall at the side of my desk and is looking down while I write. Damned sort of man, I love him after so many years that he died and I feel indebted to him for many things besides what he learned me in comparative anatomy" (Simonetta 1992:Erief).

Prof. Bun Booyens wys daarop dat dr. Con graag die toneel/geselskap oorheers het. Hy het nie van kompetisie gehou waar daar gesels word nie. Hy het sy standpunt gestel en sy mening gegee "op 'n tipies Coniaanse wyse", gewoonlik luidrugtig en geartikuleerd. Hy het nie vir 'n ander mens agting gehad as dit gekom het by sy eie oortuigings nie. Dikwels het hy 'n vloekwoord ingegooi om 'n stelling te beklemtoon. Hy kon domheid en onkunde nie verdra nie en het min geduld met swak ingeligte mense gehad (Booyens 1989:Onderhoud). Hy het geleentheid impulsief opgetree en verkeerde dinge gesê (J.J. de Villiers:Onderhoud).

Dr. Con het dikwels gesê dat hy nie weet wat "degat-mens" is nie. Daar het baie by hom gekom wat die reputasie gehad het dat hulle hardegat is, maar hy het hulle

nooit so ervaar nie. Die waarheid is dat niemand ooit probeer het om dr. Con te beïndruk nie; hy het dwarsdeur mense gekyk (Aucamp 1989: Onderhoud).

Dr. Con het erken dat hy 'n paar "nare maniere" gehad het. Hy kon glad nie mense met uiteenlopende belangstellings in dieselfde geselskap hanteer nie: "Mense wat nie bymekaar pas nie, dit kan my senuwees nie hou om verdeelde belange te hê in 'n sitkamer nie. Dan het ek myself verskoon." Wanneer mense te lank gekuier het, het hy hulle gevra om te loop (Van Eeden 1971: Radiogesprek). Hy het gewoonlik die voordeur van sy woonstel met 'n hoed op die kop oopgemaak. As dit iemand was waarvan hy gehou het, het hy die hoed onmiddellik afgehaal en die persoon ingenooi. Indien die besoeker hom nie aangestaan het nie, het hy gesê dat hy op pad uit was (De Kock 1991 & Pentz 1989: Onderhoude).

In 1941 kort nadat Frits Stegmann, toe nog 'n nagraadse student, dr. Con ontmoet het, het hy by hom gaan besoek aflê. Dr. Con het sy voordeur net op 'n skrefie oopgemaak en gesê dat hy hom nie kon ontvang nie. Dr. Con moes later sleg gevoel het oor sy optrede, want 'n week daarna het hy hom genooi om by hom te kom plate luister. Hy het hom selfs met die motor by sy koshuis, slegs twee blokke van die woonstel af, gaan oplaai (Stegmann 1989: Onderhoud).

In sy studentejare het prof. F.X. Prins aan dr. Con se kantoordeur geklop. Hy het geweet dat dr. Con binne was, maar hy het nie gereageer nie. Hy het nog 'n keer geklop waarop dr. Con van agter die toe deur gebulder het: "As ek nie antwoord nie, is ek nie hier nie" (Prins 1989: Onderhoud).

In sy omgang met mense was dr. Con baie gesteld op die korrekte vorm, op korrekte sosiale gedrag (Blignault 1989: Onderhoud). Hy was erkentlik. Wanneer hy deur 'n gesin waar daar kinders in die huis was, uitgenooi is vir ete, het hy altyd opgedaag met sjokolade vir hulle (Dempsey 1989 & De Kock 1992: Onderhoude). Hy was egter nie lief vir klein kindertjies wat lastig was nie en kon dit nie verdra wanneer kinders tussenin gekom het as hy besig was om te praat nie. Van groter kinders vir wie hy iets kon leer, het hy gehou (J.J. de Villiers 1989: Onderhoud).

'n Dag of wat nadat hy by mense geëet het, het die gasvrou 'n waarderende bedankingsbrief ontvang. Toe hy reeds bejaard was, het hy 'n ete-uitnodiging soveel te meer waardeer. Hy het byvoorbeeld die volgende aan 'n gasvrou geskryf: "Net om

baie dankie te sê vir jou uiters vriendelike uitnodiging van gister. Dit was besonders vriendelik van julle om 'n fossiel soos ek is te nooi. Op my ouderdom kan ek mos feitlik niks meer aan my vriende en medemense skenk nie" (De Villiers 1974:Brief).

Wanneer sy vriende 'n naasbestaande deur die dood verloor het, het hy dadelik 'n brief geskryf om sy simpatie te betuig. Aan die moeder van dr. J M. de Kock het hy, nadat sy haar man verloor het, onder meer die volgende geskryf: "U man het 'n lang, vrugbare lewe gehad, en niemand kan die Laaste Dinge in die lewe ontwyk nie. So is dit en so is dit regverdig en goed beskik" (De Villiers 1971:Brief). Prof. Crompton besit ook nog steeds die besonder mooi brief wat dr. Con by die dood van sy eerste vrou aan hom geskryf het (Crompton 1992:Onderhoud).

Audrey Blignault is van mening dat dr. Con ondanks die baie vriende wat hy gehad het en ten spyte van sy geneëntheid en waardering vir familie van die Overberg, tog 'n stuk eensaamheid in hom omgedra het (Blignault 1989:Onderhoud).

Toe hy reeds bejaard was, is aan dr. Con gevra of hy as alleenloper ooit eensaam was en/of dit nie eentonig geword het nie. Hy het dadelik geantwoord: "Nog nooit: ek is altyd lekker geselskap vir myself. Ek is nooit eensaam nie. Hoe ouer 'n mens word, hoe kleiner word jou vriendekring, maar ek het nog oorgenoeg om te behartig. Ook 'n hele klompie onder die jongmense. Daarvoor is ek dankbaar. Ek weet nie wat hulle in my sien nie, maar dis 'n voorreg" (Van Eeden 1971:Radiogesprek).

Dr. Con het die Italiaanse dramaturg Pirandello as 'n "prikkelnatuur" omskryf. Hierdie term kan net so op dr. Con self toegepas word, mits mooi verstaan word wat hy daarmee bedoel het. 'n "Prikkelnatuur", volgens dr. Con, is iemand wat sy medemens met onkonvensionele menings uitdaag. Hy het dus daarvan gehou om mense te skok. Hy het dit gedoen om reaksie uit te lok. Hy was dus soms bewustelik stroomop met 'n stelling wat hy gemaak het; hy wou altyd 'n ballon prik (Aucamp 1989, De Kock 1992 & Prins 1989:Onderhoude).

Dr. Con was in 'n groot mate selfgesentreerd, maar het tog baie belanggestel in sy medemens. Hy het boonop altyd gesê dat mense hom meer geïnteresseer het as dinge (De Kock 1992:Onderhoud).

Dit is 'n bekende feit dat dr. Con homoseksueel was. (Hy was blykbaar by geleentheid privaat verloof aan 'n meisie in Pretoria, maar dié verhouding is verbreek). Hy was egter baie diskreet daaromtrent. Baie van sy studente het hom lank geken voordat hulle verneem het dat dit die geval was. Hy het heteroseksuele mans se gevoelens gerespekteer, en mense wat dikwels naweke of vakansies saam met hom by sy strandhuis op Hermanus deurgebring het, is nooit deur hom in ongemaklike posisies geplaas nie. Baie van sy beste vriende, tot aan die einde van sy lewe, was heteroseksuele mans wat gelukkig getroud was (Bosman & De Kock 1992:Onderhoude).

4.2 Belangstellings

Daar was verskeie leesgierige mense in dr. Con se familie. Dr. Con se pa was 'n onversadigbare leser. As asma- en bronchitislyer kon hy later geen handearbeid verrig nie en het hy dus baie tyd gehad om te lees, veral die Bybel en geestelike lektuur. Hy was baie lief vir die Engelse Baptiste-predikant Charles Haddon Spurgeon (1834-1892) se preke, asook vir die werk van die geestelike skrywer Andrew Murray (1828-1917). Hy het Paulus as die grootste gees in die geskiedenis beskou. Verder het hy graag boeke oor ontdekkingsreise gelees. Sy nuuskierigheid is geprikkel deur die feit dat op alle nuut ontdekte wêrelddele aanvanklik gekleurde inboorlinge gevind is. Niemand kon dit vir hom verklaar nie. Hy het hoofsaaklik Nederlands gelees, maar kon ook Engels goed verstaan, alhoewel hy dit nie vlot kon praat nie (De Villiers 1954:50, AK 1980:140 & Stein 1967:1379).

Thys de Villiers, die oudste broer van dr. Con se vader, was 'n merkwaardige mens. Hy was lid van die Kaapse Parlement en Donkiespad was, soos reeds genoem, eintlik sy plaas. Hy was 'n individualis en kon onder andere Duits en Frans goed lees. Hy het op Stellenbosch kom aftree en dr. Con het die voorreg gehad om hom redelik goed te leer ken. "Oom Thys was 'n onversadigbare leser, soos die outodidak dit so dikwels is. Die dramas van Shakespeare, die Koran en die apokriewe boeke het hy daaglik gelees. Hy was ook baie geïnteresseerd in farmakologie en het baie daarvoor nagelees (De Villiers 1956:27 & 31).

Lees was dwarsdeur dr. Con se lewe 'n blywende plesier. "Ek was my hele lewe lank 'n onversadigbare leser. Is dit nog. In ons huis was daar Nederlandse boeke. Pa s'n. Daar was een boek wat ek uit die huis uit gesmokkel het. Dit was De Werken van Vader Chiniquy. 'n Regte skokverhaal oor hoe dit in die kloosters toegaan. In

vergelyking daarmee is Lady Chatterly's Lover soos mak fisiologie" (Bylae tot DB 14.12.1974:4).

Tot aan die einde van sy lewe het hy baie gelees. Hy het baie gereeld boeke by die Munisipale Biblioteek in Pleinstraat, Stellenbosch uitgeneem (De Kock 1991:Onderhoud).

Dr. Con het bejaarde mense aangeraai om liever te lees as om musiekkonserte en kunsuitstallings by te woon waarvan hulle in elk geval nie baie sou hou nie: "Bly tuis, lê op julle rug op die diwaan en lees 'n lekker grieselrige speurroman wat in 'n skatryk milieu afspeel [... Lees] julle ou boeke oor en oor, en gee die wat nie werd is om oor en oor te lees nie meedoënloos weg, moenie van julle boekrak 'n stowwerige begraafplaas vir boeke maak nie. As jy 'n nuwe boek lees waarmee almal dweep, maar wat jou verveel, hou reeds by bladsy 23 of selfs 9 op" (JSG:Dokumente).

Hoe ouer dr. Con geword het, hoe aangenamer was dit vir hom om sy ou gunstelingboeke oor en oor te lees. Geen werk kon Goethe se Faust vir hom oortref nie. Later jare het hy Faust se tweede deel ook begin verstaan. Hy het groot dele van die werk uit sy kop geken maar het nie van toneelopvoerings daarvan gehou nie. Hy het Goethe as 'n "ou" skrywer beskou wat gewone mense geleer het sonder dat hulle dit agtergekom het. Hy het die wens uitgespreek dat Faust in Afrikaans vertaal word; die voorwaarde was egter dat dit deur 'n "baie nederige" persoon wat die werk "innig lief het", gedoen moes word (JSG:Dokumente). (Faust is inderdaad in 1966 deur Eitemal (W.J. du P. Erlank) in Afrikaans vertaal en in die H.B. Thom-teater op Stellenbosch opgevoer.) (Goethe 1966).

Seder 1934 het dr. Con oorgeskakel van die Germaanse na die Romaanse letterkunde. Hy het toe werke van groot Italiaanse skrywers begin lees. Hy het ook belanggestel in die geskiedenis van die Romeinse keiserryk, maar die geskiedenis van die tyd toe Rome 'n republiek was, het hom verveel ((De Villiers 1979:52).

Dr. Con was baie lief vir dans. Hy het gespog dat hy baie goed kon dans. Vroue wat in die twintiger- en dertiger-jare op Stellenbosch gestudeer het, het later met trots vertel hoe lekker hulle met dr. Con gedans het. Almal het egter bygevoeg: "Ons koppe was ongeveer gelyk met sy middellyf" (Nel, Schumann & Van Aarde 1989:Onderhoude).

vergelyking daarmee is Lady Chatterly's Lover soos mak fisiologie" (Bylae tot DB 14.12.1974:4).

Tot aan die einde van sy lewe het hy baie gelees. Hy het baie gereeld boeke by die Munisipale Biblioteek in Plcinstraat, Stellenbosch uitgeneem (De Kock 1991:Onderhoud).

Dr. Con het bejaarde mense aangeraai om liever te lees as om musiekkonserte en kunsuitstallings by te woon waarvan hulle in elk geval nie baie sou hou nie: "Bly tuis, lê op julle rug op die diwaan en lees 'n lekker grieselrige speurroman; wat in 'n skatryk milieu afspeel [... Lees] julle ou boeke oor en oor, en gee die wat nie werd is om oor en oor te lees nie meedoënloos weg, moenie van julle boekrak 'n stowwerige begraafplaas vir boeke maak nie. As jy 'n nuwe boek lees waarmee almal dweep, maar wat jou vervêel, hou reeds by bladsy 23 of selfs 9 op" (JSG:Dokumente).

Hoe ouer dr. Con geword het, hoe aangenamer was dit vir hom om sy ou gunstelingboeke oor en oor te lees. Geen werk kon Goethe se Faust vir hom oortref nie. Later jare het hy Faust se tweede deel ook begin verstaan. Hy het groot dele van die werk uit sy kop geken, maar het nie van toneelopvoerings daarvan gehou nie. Hy het Goethe as 'n "slu" skrywer beskou wat gewone mense geleer het sonder dat hulle dit agtergekom het. Hy het die wens uitgespreek dat Faust in Afrikaans vertaal word; die voorwaarde was egter dat dit deur 'n "baie nederige" persoon wat die werk "innig lief het", gedoen moes word (JSG:Dokumente). (Faust is inderdaad in 1966 deur Eitemal (W.J. du P. Erlank) in Afrikaans vertaal en in die H.B. Thom-teater op Stellenbosch opgevoer.) (Goethe 1966).

Sedert 1934 het dr. Con oorgeskakel van die Germaanse na die Romaanse letterkunde. Hy het toe werke van groot Italiaanse skrywers begin lees. Hy het ook belanggestel in die geskiedenis van die Romeinse keiserryk, maar die geskiedenis van die tyd toe Rome 'n republiek was, het hom verveel ((De Villiers 1979:52)

Dr. Con was baie lief vir dans. Hy het gespog dat hy baie goed kon dans. Vroue wat in die twintiger- en dertiger-jare in Stellenbosch gestudeer het, het later met trots vertel hoe lekker hulle met dr. Con gedans het. Almal het egter bygevoeg: "Ons koppe was ongeveer gelyk met sy middellyf" (Nel, Schumann & Van Aarde 1989:Onderhoude).

Dr. Con in die oë van die spotprentkunstenaar

T.O. Honniball (Hg 11.05.1951:63)

As jong dosent in Pretoria het dr. Con ook dikwels gedans. Die jongmense was werklik lief vir dans. 'n Persoon het eers as goeie danser gegeld as hy kon wals. Wals was die gewildste danssoort (De Villiers 1979:41).

Dr. Con het nooit self enige sport beoefen nie. Die rede wat hy daarvoor aangegee het, was dat hy té groot gebou was. Hy was egter baie lief daarvoor om na sport, veral rugby, te gaan kyk (Van Eeden 1971:Radiogesprek).

Dr. Con het sy lewe lank kaart gespeel. Hy was veral lief vir brug en het minstens een keer per week gespeel. Hy het egter nooit daarvan gehou om te verloor nie (Dempsey 1989 & Bosman 1992:Onderhoude).

4.3 Eienaardighede

Dr. Con het ook sy eienaardighede gehad. Hy het byvoorbeeld 'n sigaret op 'n vreemde manier vasgehou, naamlik tussen die middel- en ringvinger. Hy het gesê dat dit gemakliker was aangesien 'n mens dan nie nodig gehad het om die sigaret vas te knyp nie - die sigaret sit sommer vanself (De Kock 1992 & Retief 1989:Onderhoude). Kenmerkend van dr. Con was die ring met die groot turkoois steen wat hy altyd gedra het. Audrey Blignault verwys ook na die groot Italiaanse ringe wat dr. Con so graag aan sy pinkie gedra het (Blignault 1988:86 & Retief 1989:Onderhoude). Hy het graag met sy krag gespog. Hy het sterk hande gehad en dikwels vir studente deur middel van 'n apparaatjie wat handdruk meet, gewys hoe sterk hy nou regtig was (Prins 1989:Onderhoud). Hy het daarop aangedring om as "Viljee", en beslis nie as "De Wil Leers" nie, aangespreek te word. Hy het hom altyd aan Afrikaanssprekendes as "Viljee" bekend gestel. As lid van die Radioraad het hy die Viljee-uitspraak afgedwing op omroepers (TL November 1973:100 & Eikestadnuus 16.10.1964:4).

Toe dr. Con as bejaarde voetprobleme ontwikkel het, het hy opgehou om skoene te dra. Hy het altyd netjiese leersandale met sokkies gedra. Die lang man met die netjiese pak klere en sandale aan die voete, het altyd opgeval. Selfs toe hy die eredoktorsgraad ontvang het, was hy op dié manier geklee. Dr. Con het hom glad nie aan formaliteite gesteur nie. Tydens die plegtigheid waarop hy hierdie graad ontvang het, het die skerp lig in die Stellenbosch stadsaal hom blykbaar gehinder, want dwarsdeur die verrigtinge het hy die gedrukte program as skerm voor sy oë gehou (De Kock 1992:Onderhoud).

Dr. Con het die grootste deel van sy lewe in die woonstelgebou Soete Inval, Victoriastraat 27 op Stellenbosch gewoon. Hy het die langste tydperk op die tweede vloer in nommer vyf gewoon. Toe hy bejaard was en nie meer trappe wou klim nie, het hy na nommer twee op die grondvloer verhuis. Sy sitkamer was gedistingeerd. Dit was "eenvoudig-vernaam". Op die platekas het daar altyd 'n foto gestaan wat hy van week tot week afgewissel het. Soms was dit die foto van die Duitse sangeres Frieda Hempel, dan weer die getekende foto van die Italigianse Fascistiese leier Mussolini en later weer 'n foto van 'n Overbergse familielid. Daar was altyd vars blomme in sy sitkamer. Hy het gesê dat hy weet hoe om blomme te versorg. Blomme is nooit op hom verkwis nie. Die blomme is gereeld van vars water versorg en die stingels afgeknip. Meestal was dit veldblomme uit sy kontrei. "Hy het die veld en omgewing in sy huis ingedra" (Aucamp 1989:Onderhoud).

Die volkse het dwarsdeur sy lewe vir hom 'n werklikheid gebly. Hy het aan die bestaan van spoke geglo en gesê dat hy nie met hulle mors nie, want hy was té bang vir hulle. Daar was 'n soort bygelowigheid in dr. Con, 'n kinderlikheid wat 'n mens nie by so 'n gesofistikeerde intellektueel sou verwag nie (Aucamp & J.J. de Villiers 1989:Onderhoude).

Vuur het 'n magiese aantrekkingskrag vir dr. Con gehad. Hy het baie van vuurmaak gehou (De Villiers 1964:69). By sy strandhuis op Hermanus het hy droë seebamboes bymekaargemaak, 'n mied daarmee gebou en dit aan die brand gestee. Hy het dan op sy hurke gaan sit en in die vuur gestaar (Stegmann 1989:Onderhoud). Wanneer hy 'n sigaret aangesteek het, het hy die vuurhoutjies in die asbakkie laat uitbrand, en toe hy bejaard was, het hy elke nag 'n kers langs sy bed laat brand (Hg 19.03.1948:67 & J.J de Villiers 1989:Onderhoud).

Dr. Con het dwarsdeur sy lewe groot plesier aan kos en lekker eet gehad. Selfs toe dr. Con al bejaard was het hy nog lekker geëet. Hy was veral baie lief vir patats in die skil gaargemaak. Hy het verder nooit sous oor sy rys gegooi nie (Dempsey 1989:Onderhoud).

4.4   Karaktereienskappe

Dr. Con was baie lief vir die natuur. Wanneer hy die natuurskoon van die Overberg aanskou het, het hy altyd 'n sinsnede uit die proloog tot Goethe se Faust aangehaal.

Dr. Con in ligte luim (omstreek 1936)

"Und alle deine hohen Werke/Sind herrlich wie am ersten Tag" (En al U hoë skeppingswerke/Is heerlik soos op die eerste dag"). Hy was lief vir diere, veral honde en perde. Hy het graag aan perde gevat, maar blykbaar nooit self gery nie (J.J. de Villiers 1989:Onderhoud & Goethe 1966:23).

Hy was ook deernisvol. Sy broerskind Jan de Villiers het hom by geleentheid vir genealogiese navorsing na die begraafplaas op Bethulie in die Vrystaat geneem. Dit was in die middel van 'n koue winter. Dr. Con het met sy dik jas stil gestaan in die kinderkerkhof. By aanskoue van al die grafte van kinders wat in die konsentrasiekamp tydens die Tweede Vryheidsoorlog gesterf het, het hy al rooier en rooier geword en gesê: "Sulke donnerse, donnerse Engelse. O, Liewe Here, hulle het darem baie om te verantwoord." Daarna was hy vir 'n lang tyd gedurende die res van die reis doodstil (J.J. de Villiers 1989:Onderhoud).

Gedurende die Tweede Wêreldoorlog (1939-1945) is 'n aantal Italiaanse krygsgevangenes na Suid-Afrika gestuur. In die Wes-Kaap het 'n groot getal gehelp met die bou van die Du Toitskloofpas tussen Worcester en die Paarl. Ander het weer op die Bolandse wyn- en vrugteplase gewerk. Hierdie Italianers het soms na Stellenbosch gekom sodat dr. Con vir hulle Italiaanse operamusiek kon voorspeel. Hulle het dan op die gras onder die plataanbome voor sy woonstel in Victoriastraat gesit en luister na opera-arias wat kliphard van sy balkon af weerklink het (Aucamp 1989:Onderhoud).

Wêreldsgoed het nie vir dr. Con veel beteken nie. Hy het geen begrip van geld gehad nie en gereeld 'n groot som renteloos in 'n lopende rekening gelaat. Sy maandelikse salaristjek het hy nie eens altyd gaan inbetaal nie (Dempsey & J.J. de Villiers 1989:Onderhoude).

Audrey Blignault het dr. Con se lewensblyheid sterk beklemtoon. Aan haar het hy gesê: "Natuurlik is dit lekker om te lewe, en die een wat vir jou sê dis nie lekker nie, hy lieg laat hy bags." Volgens haar was hierdie uitspraak deel van sy "vatbaarheid vir die vrolikheid". Die Kerskaartjie wat hy uitgestuur het pas nadat hy tagtig geword het, getuig ook van hierdie lewensvreugde:

Kom vriende wees blymoedig
In voorspoed en in nood.

Wie goed is, vind die goeie
In die lewe en in dood.

(SM 24.01.1979:120)

Dr. Con was dus 'n vrolike mens. Hy was aards en boers en het somtyds stellings gemaak of dinge kwytygeraak bloot om mense te skok. Hy kon lekker lag, maar was nie iemand wat gedurig grappe vertel het nie. (De Kock 1992: Onderhoud).

Baie humoristiese stories en episodes word aan dr. Con gekoppel. Die opmerking dat al sy grappe nie oorvertel kan word nie, word dikwels gemaak. Daar word ook beweer dat hy nie omgee het wat hy in 'n voorlesing gesê het nie. Daar word dikwels vertel dat dr. Con in een van sy lesings verwys het na 'n sekere groep mans in Noord-Afrika met besonder groot geslagsdele. Volgens die verhaal het 'n meisie uit verontwaardiging opgestaan en die klas verlaat. Terwyl sy uitgestap het, het dr. Con opgemerk dat sy verniet haastig was, aangesien die volgende bus na daardie gebied eers die volgende oggend sou vertrek. Sy oud-studente ontken dié bewerings. Volgens hulle is baie anekdotes, afkomstig van ou Europese universiteite, met dr. Con verbind. Wat wel waar is, is dat dr. Con na voltooiing van sy doktorsgraad in Switserland die wetenskap met 'n oopheid begin doseer het. Die konserwatiewe Afrikaner van die jare dertig en veertig het dit vreemd gevind dat anatomiese terme voor die voet by die naam genoem is (De Kock & Engelbrecht 1992: Onderhoud).

Daar word vertel dat dr. Con tydens 'n uitvoering deur 'n buitelandse sangeres heel voor in die saal gesit het. Toe die begeleier en sangeres wou begin, het dr. Con opgespring en kliphard gesê: "Nee, hemel! Wag man! Wag! Laat hulle eers daardie gordyne op die verhoog ordentlik toetrek!" (Onderwysblad, Julie 1975:9)

Daar word ook vertel dat dr. Con kliphard in 'n stampvol bioskoopteater aan een van die ouers van 'n pas getroude paartjie gevra het: "Broei die tweetjes al?" (Crompton 1992:Onderhoud).

Volgens die befaamde toneelspeler André Huguenet het dr. Con by geleentheid vir sy toneelgeselskap 'n waatlemoenfees aangebied. Dr. Con was blykbaar baie uitgesproke tydens die geselligheid. Hy het glo hul fyn toneelspel bewonder, maar was van mening dat een van die speelsters darem bietjies té vooroor geloop het, waarop hy bygevoeg het: "Haar pensvel is te kort" (Huguenet 1950: 40).

Dr. Karl Bremer, Minister van Gesondheid (1951-1953) in die Nasionale Party-kabinet van dr. D.F. Malan, het hom beywer vir verrykte voedselsoorte, veral brood. Die brood was blykbaar nie baie smaaklik nie, wat dr. Con laat opmerk het: "Ek is 'n goeie Nasionalis, maar ek eet wragtag nie Bremer-brood nie" (De Kock 1992: Onderhoud).

4.5 Afrikanerskap

Die Afrikaanse skryfster Audrey Blignault het by geleentheid aan dr. Con gevra hoe dit dan gebeur het dat hy tot bewuswording van sy Afrikaanswees gekom het. Sy antwoord was: "Dit het in Pretoria gebeur. In die loop van 1915 is ek soontoe om soölogie as vak aan die destydse Transvaalse Universiteitskollege te begin doseer. Daar in Pretoria het ek kennis gemaak met die ou Republikeinse families van Transvaal: die Elofs, die Jacobse, ou ta' Hannie Joubert, generaal Piet Joubert se vrou, die Van der Byls, oom Tielman Viljee. En daar het ek met 'n duiselige vaart tot die ontwaking gekom van wat ek was en is: 'n Afrikaner" (Bylae tot D.B. 14.12.1974:5).

Niemand weet egter presies hoe die groeiende bewuswording van Afrikanerwees plaasvind nie: "ons verander saam met die tye, maar ons is so skielik uit ons patriargale middeleeu geruk en gepluk dat ons as't ware geen kans gehad het vir selfontleding, vir 'n sintese nie. En voordat ons dit besef het, was ons wat ons was en is: Afrikaners. Nie in vyandskap nie, senza rancore, sonder verwyte, sonder uittarting, maar deur vanselfsprekend te wees wat ons is" (De Villiers 1961a:47).

Dr. Con het die Tweede Vryheidsoorlog goed onthou. Hy kon hom herinner dat hul perde en esels opgekommandeer is. Hy het dit egter nie met 'n gevoel van haat onthou nie, maar bloot omdat hy voor die oorlog gebore is. Die terugbring van Paul Kruger se stoflike oorskot na Suid-Afrika ná sy Europese ballingskap was volgens hom vir alle Afrikaners 'n baie ontroerende gebeurtenis. Hy self het tct in 1960 die spesiale uitgawe van Ons Land wat met Oom Paul se begrafnis verskyn het, veilig bewaar (De Villiers 1961a:43 & 45).

Volgens dr. Con het die neerlaag wat die Boere in die Tweede Vryheidsoorlog gely het, die groeiende volksbewussyn onder Caedonners geknou en dit amper laat sterf (De Villiers 1961b:17). Caedonners is soms daarvan beskuldig dat hulle dan

Engelsgesind sou wees. Dr. Con het dit as 'n "infame leuer" verwerp. Hulle was bewus van hul afkoms en hul Afrikaansheid. Die probleem was egter dat sommige mede-Afrikaners nie kon onderskei "tussen politieke gesindheid en volksbewussyn nie" (De Villiers 1961a:46).

Hy het die tyd van die Tweede Wêreldoorlog (1939-1945) beskou as ongelukkige jare van tweespalt onder die Afrikaner. "Die oorlog was een van die vele woestyne waarlangs die pad van Suid-Afrika gegaan het, en dat ons ooit weer bymekaar uitgekom het, het nie uit eie krag geskied nie, maar as genadegawe van die Goeie Gewer wat op Sy eie tyd die leiers gestuur het om daardie wonder aan ons te volbreng. Ek steur my nie die minste daaraan as iemand die preektoon ouderwets vind nie: dit is my credo" (De Villiers 1979:57).

In 1936 het dr. Con as Afrikaner sterk standpunt teen die verhoogde immigrasie van Jode na Suid-Afrika ingeneem. Gedurende Oktober van daardie jaar is protesvergaderings op Stellenbosch en in die Paarl teen die onbeperkte instroming van Jode gehou. By hierdie vergaderings het professore en studente van die Universiteit van Stellenbosch 'n prominente rol gespeel. Die aandeel van die professore het skerp kritiek van die Engelse Pers uitgelok. Op 7 November was dr. Con een van die sprekers op 'n soortgelyke vergadering op sy tuisdorp, Caledon (DB 09.11.1936).

In 'n sterk bewoorde en emosioneel gelaaide toespraak het dr. Con hom teen die koms van groot getalle Jode na Suid-Afrika uitgespreek. Hy het hoofsaaklik gekonsentreer op die bedreiging wat Joodse immigrasie vir die Afrikanerkultuur sou inhou. Hy het onder meer gesê: "Die Jode [...] word almal Engelssprekendes en 'n bedreiging dus vir die Afrikaanse kultuur en taal. Jode is histories internasionaal en oral waar hulle hulle bevind, trag hulle die internasionale stempel af te druk.

"Dit is 'n sorgwekkende en verregaande toestand van sake [...] dat ons as Afrikaners met die hoed in die hand na die Regering moet loop en met mooi woorde soebaat dat ons beskerm word" (DB 09.11.1936:2).

Dr. Con het die aanwesiges gemaan om "die saak nie op sensasionele wyse aan te pak [nie], maar besadigd en doelbewus te werk te gaan" (DB 09.11.1936:2).

Uit die koerantberig blyk dit dat die professore wat aan die versetveldtog deelgeneem het, nie die regerende Verenigde Party ondersteun het nie, maar wel dr. D.F. Malan se Nasionale Party. Die Regering se steun aan Joodse immigrasie was moontlik die aanleiding tot hierdie anti-semitiese gevoel.

Dis bekend dat dr. Con goed bevriend was met dr. D.F. Malan, Eerste Minister van Suid-Afrika van 1948 tot 1954. By sy strandhuis op Hermanus was die Malans sy bure. Daar het hy die Premier as mens leer ken - 'n mens wat lief was vir diere: honde, katte, papegaaie en skilpaaie, wat 'n "skalkse humor en mensekennis" gehad het en wat netjies in 'n tuin kon skoffel. Toe die Nasionale Party in 1948 die verkiesing gewen het, was dr. Con die oggend by die Malans in hul huis op Stellenbosch: "Dáárdie oggend in 1948 in Doktor se studeerkamer. Mevrou staan daar in haar kamerjas. Doktor onderbreek sy boodskap aan die volk. Ek soek woorde en sê net: 'Doktor, vandag skyn Afrikaanse son weer op die Afrikaanse aarde'. Ons drie huil onbeskaamd en huil lekker" (Die Matie 22.05.1974:7).

Dr. Con het in die ouer geslagte Afrikaners 'n klassieke skoonheid bemerk: "Die stille, nooit uitgesproke of selfs besepte vertrouwe in dié dinge wat 'n mens nie sien nie. Hulle lewensrigting het die grondslag vir die Afrikaanse volk gelê" (De Villiers 1961(b):99).

Hy het woedend geword indien mense van die Afrikanervolk as "ons ou volkie" gepraat het. Vir hom was die Afrikanervolk mondig soos enige ander Westerse volk (Aucamp 1976:15). In 'n radiopraatjie het hy hom baie sterk oor dié saak uitgespreek: "Ek stem ook glad nie met daardie jammerhandjies saam dat ons volk 'n 'ou volkie' is nie. Eerstens die adjektief ou. In hierdie verband word dit as iets pseudo-intiems gebruik, iets wat ruik na ontaarde kleinburgerlikheid. Dit het 'n sweem van minderwaardigheidsbesef wat die Afrikaner lank reeds moes vergroei en ontgroei het. Die woordjie ou word só gebruik asof die skrywer wil hê dat sy ou volkie moet bejammer word, daarby vergeet hy dat jy op jou medemens wat jy bejammer, neersien. As dit riep die bedoeling met die woord ou is nie, kom die gebruik van die adjektief ná aan babataal, of lievers die taal waarin sommige ouers met wederstrewende baba's praat" (JSG:Dokumente).

Wanneer die uitdrukking "ou volkie" gebruik word, word die Afrikanervolk beskou as "wordend, vormsoekend, onvolwasse". Volgens Con is die volk nie so onvolwasse as wat die "ou volkie-praters" wil voorgee nie. Intendeel: op stoflike gebied bewoon die mense goeie huise wat goed ingerig is. Motors het die algemene vervoermiddel

geword en die jeug se kleredrag stem goed ooreen met dié van Amerikaanse sangers en filmsterre. Kultureel gaan dit ook goed. Die digkuns het reeds internasionale status, die prosa kan nog verbeter: "eers Petrarca dan Galilei, eers Homerus dan Herodotus". Op die gebied van die wetenskap het die Afrikaner hom reeds bewys met instellings soos die Wetenskaplike en Nywerheidsnavorsingsraad (WNNR) en veeartsenykundige navorsing by Onderstepoort. Die taal laat hom op alle gebiede geld. Dus is die Afrikanervolk 'n volk en nie "ou volkie" nie (JSG:Dokumente).

Dr. Con het nie van skyn of vertoon gehou nie. Hy het maklik deur 'n pose gesien, maar egte boereadel het hom altyd beïndruk - eenvoud en nie eenvoudigheid nie. Ook die volk moes hom weerhou van materialisme en uiterlike vertoon. Nadat die vroue van Ministers vir die eerste keer baie deftig vir die Parlementsopening aangetrek het, het hy die koerantfoto's bekyk en opgemerk: "Hoe kommon met 'n k het die Afrikaner nie geword nie" (J.J. De Villiers 1989 & De Kock 1991:Onderhoude).

Die "nuwe Afrikaner" van die sewentigerjare het dr. Con soos volg gedefinieer: "jonger Afrikaners wat stedelinge geword het, sosiale aansien verkry het en, veral finansiële seggenskap geniet". Hy het 'n aksie gehad teen die Afrikaner se na-apery van alles wat in die buiteland gebeur het. Hy het nie van hulle "toon" gehou nie. Volgens hom was die ouer Afrikaners gedistingeerd, het hulle 'n gevoel gehad vir wat reg was en was nie "behep met vulgêre praalsug" nie. Die materialisme wat by die Afrikaner posgevat het, het dr. Con veral grensloos gegrief, byvoorbeeld die deftige motors waarmee die mense rondgery het. Dit was so erg dat 'n begrafnis na 'n "motorskou" gelyk het (Huisgenoot 12.06.1970:42).

Dr. Con het 'n groot liefde vir Afrikaans gehad. Volgens hom was daar gedurende sy kinderjare nie eintlik sprake van 'n taalontwaking in die Overberg nie. Engels was die amptelike taal: die taal van die hof, die poskantoor en die stasie, maar niemand kon dit praat nie. Hulle het "maar net die een taal geken, en die betersweters het maar altyd vir ons ingeprent: 'my liewe mense julle praat Hollands en julle praat dit verkeerd'". Die sogenaamde "regte" Hollands is slegs in die kerk gehoor. Dr. Con se pa het nooit in Engels oor tafel gebed en gedank nie (De Villiers 1961a:43, 44-45).

Terwyl dr. Con student op Stellenbosch was, moes hy na twee huise en twee "ma's" skryf. Aan sy ma op Caledon het hy in Nederlands geskryf en aan sy suster Hannie (Tietie) op Donkiespad in Engels (De Villiers 1979:17). Dit was toenans algemene

gebruik om korespondensie in Engels te voer. Baie jare later kon sy suster skaars glo dat hy op 'n tyd briewe in Engels aan haar geskryf het (De Villiers 1961a:46).

Dis interessant dat dr. Con in 1916 as jong dosent in Pretoria 'n kerskaartjie met Afrikaanse bewoording laat druk en aan vriende en familie in die Boland gestuur het. Dit was op 'n tydstip toe die meeste Afrikaners nog dié tipe groetekaartjies in Engels verkies het. Die bewoording was die volgende:

Mij wens vir die verwijderde vrinne
in die Boland is 'n jollie Krismis
en 'n baaing voorspoedige Nieuwe
Jaar. Pretoria Desember 1916.

(Bylae tot DB 14.12.1974:5)

Dr. Con het in sy leeftyd gesien hoe Afrikaans 'n mondige taal geword het. Afrikaans het doseertaal geword en dit geld ook vir die natuurwetenskappe. Wetenskaplike bydraes is met gemak in Afrikaans gelewer. Afrikaans het hom ook verstaanbaar gemaak in soölogiese vaktaal (JSG:Dokumente).

Volgens dr. Con het Engelssprekendes in die sestigerjare begin vrees dat hul taal sal verdwyn of verbied sal word. Hy is egter oortuig daarvan dat twee tale wat in kompetisie is, self die stryd uitstry. Wetgewing hoef nie 'n rol te speel nie. Die een wat die meeste gepraat word, sal die oorwinning behaal (JSG:Dokumente).

Dr. Con en die volksdigter C.J. Langenhoven (1873-1932) het mekaar goed geken. In die tydperk toe dr. Con baie geïnteresseerd was in die Noorweegse letterkunde, het Langenhoven grappenderwys na hom verwys as "die Skandinawiese sap". Dit is 'n variasie van die spotnaam "Dietse sap" wat gebruik is vir diegene met sterk Nederlandse bande. Langenhoven het 'n groot bydrae gelewer tot die erkenning van Afrikaans as amptelike taal in 1925. Dr. Con het op 7 Desember 1973 by geleentheid van die herdenking van Langenhoven se geboortedag 'n radiopraatjie oor hom gelewer: "Op die podium was hy die ewigsprankelende, die edelsteen met steeds wisselende strale. Langenhoven was die egte invalskunstenaar wat soms 'n sypad ingeslaan het, een wat vir hom op die moment interessanter voorgekom het. Hoe eenmalig sy begaafdheid ook was: die blombosse van sy towertuin was diep in Afrikaanse bodem geworteld" (JSG:Dokumente).

Dr. Con het in hierdie praatjie gesê dat Langenhoven beslis nie gestry het vir 'n omgangstaal waarin alle sinne met "wel" begin en met "en so aan" eindig nie (JSG:Dokumente).

Dr. Con het gehoop dat die volk nooit vir Langenhoven sou misken nie: "En wanneer die minsame ou sinikus se gees nie meer vaardig onder ons is nie, sal Suid-Afrika nie meer die oue, die egte boereland wees nie, want dan het ons ons hart prys gegee vir die prag en praal waaraan 'n volk se siel te gronde gaan" (TL Februarie 1979:40).

4.6 Godsdienksbeskouing

Dr. Con is nie as 'n godsdienstige mens beskou nie. Hy was nie 'n kerkman nie, trouens hy het selde in die kerk gekom. Hy het egter altyd gesê: "Ek is godsdienstig, maar nie vroom nie" (Van Eeden 1971:Onderhoud). Hy het die Bybel goed geken en in sy testament geld aan die Nederduitse Gereformeerde gemeente op Stanford, die gemeente waar hy belydenis van geloof afgelê het, bemaak (J.J.de Villiers 1989:Onderhoud).

In 'n handgeskrewe dokument het dr. Con sy beskouing oor die godsdienks duidelik uiteengesit. Hy verwys daarin ook na die stryd tussen die teologie en die wetenskap: "Dikwels stel die leek 'n slagyster vir die wetenskaplike, veral vir die bioloog: hy wil weet wat die verhouding van godsdienks en wetenskap is. My antwoord was nog altyd dat ek nie geweet het dat dié verhouding bestaan nie. Die wese van die twee is 'n antitese want in die godsdienks vra die mens - ook die wetenskaplike - nie na bewyse nie. As iemand vir my kom sê dat dit nou bewys is dat God bestaan, sou ek sonder my skuldig te maak aan oneerbiedigheid vir hom antwoord: 'Daardie god kan jy maar vir jou vat. Ek spel hom met 'n klein g, en hy is nie myne nie.' Ek weet van die teologie niks af nie, ek praat maar volgens die lig wat ek as eenvoudige, alledaagse mens ontvang het, en ek is nie verspot om vir my bewyse vir die goddelike misterie te probeer soek nie. Ek is 'n probleemlose mens, en wat die godsdienks betref, is ek volkome ortodoks. Maar moenie glo dat alle nie-wetenskaplikes my credo en bona fides aanvaar nie: wat ek weet, weet hulle beter en op my ouderdom het ek geen begeerte om die wêreld te hervorm nie. Dis maar al" (JSG:Dokumente).

'n Onderhoud wat met dr. Con gevoer is toe hy sewentig jaar oud was, bevestig dat sy godsdienksbeskouing onproblematies was: "Ek weet die Here het my gemaak. Ek

dink, ek hoop so, dat hy nie te streng teen my sal optree wanneer ek eendag daarbo by die poort kom nie. Ek hoop maar so. Ek sien nie vir watter rede dit anders sal wees nie. Ek is tog nie 'n mens wat my bekommer oor dinge waarvan ek niks weet nie. Ek is nie 'n teoloog nie. Ek is seker die swakste teoloog op aarde, maar ek het 'n klein bietjie geloof. Nie goed nie, hoor. Ek kan baie beter, baie sterker geloof hê as ek wil. Ek is godsdienstig, ek is religieus, maar ek is nie vroom nie. Ek dink my beste vriende, ook dié onder die teoloë en predikante, weet dit. Ek wil nie sê dat hulle weet ek is godsdienstig nie, maar hulle weet ek is nie vroom nie" (Var: Eeden 1971:Radiogesprek).

4.7 Dr. Con en die ouderdom

Oor die ouderdom het dr. Con 'n eie mening gehuldig. Volgens hom het die mens op veertigjarige ouderdom reeds die berg bestyg en daarna kyk hy af in die dal. Hy het ook daarop gewys dat ouderdom die mens isoleer en dat geen mens ooit moet dink dat die wêreld sal vergaan wanneer hy aftree of te sterwe kom nie (Van Eeden 1971:Radiogesprek). Sy nugterheid blyk uit sy advies aan bejaarde mense: "Aanvaar die onvermydelike swakhede van die ouderdom sonder om dit in 'n gedig te wil sublimeer, gedagtig aan die feit dat almal oud word as hulle nie voor die ouderdomsjare doodgaan nie. Probeer die wêreld van ons tyd verstaan, maar moenie maak asof julle lelke nuwe dinge mooi vind net om in die mode te wees nie. As moderne musiek en moderne skilderkuns vir julle lekker is, bly weg van die konsertsaal en die uitstallings: niemand sal julle daar mis nie. Bly tuis, lê op julle rug op die diwaan en lees 'n lekker grieselige speurroman wat in 'n skatryk milieu afspeel. Dan slaap jy reeds wanneer die konsertgangers wat tot die bittereinde gebly het, nog na die nimmereindigende nommers sit en luister." Dr. Con het veral beklemtoon dat die ouderdom ho alles nugterheid moes bring, want soos hy dit gestel het: "Die nugtere is, soos die politiek, die leer van die moontlike, die beperkingsbesef wat volgens Goethe die tjaap is wat die genie dra" (JSG:Dokumente).

Toe hy reeds bejaard was, het dr. Con hom baie sterk oor die ouderdom uitgespreek. Hy het dikwels opgemerk: "Die ouderdom het sy matesis, al skyt jy ook in jou broek." Hy het waarskynlik bedoei dat die ouderdom onvermydelik is (Aucamp 1989: Onderhoud).

Dr. Con het gesê: "Die natuur steur hom nie aan die nietige mens nie; hy het sy rolletjie op aarde gespeel, en die aarde neem hom weer op en die nageslag bloei op sy graf. So is dit, en so het ons liewe Heer dit wyslik beskik. In daardie tydjie wat ons op aarde mag vertoef, is Hy baie goed vir ons. Hy skenk ons familie en vriende, Hy stuur ons liefde en leed en Hy gee ons die moederaarde waarop ons voete kan wandel en waarvan ons kan sê: aan my behoort jy, en geen mag ter wêreld kan ons van mekaar vervreem nie" (Aucamp 1976:57).

Dr. Con was besonder lief vir sy suster Hannie. Wanneer hy met nostalgie aan haar gedink het, was dit duidelik dat hy bewus was van die verganklikheid van alles: "Vir my as ek in die maan kyk, dan sien ek nie die maan nie, maar ek sien my suster Hannie met 'n groot wit kappie, sy staan by 'n tafel en voor haar lê 'n groot bondel wasgoed wat sy nat spat. Dit het hulle gedoen voordat hulle begin stryk. En om te dink as ek eendag my oë toemaak, dan sien niemand meer vir Tietie daarbo in die maan, besig om met haar wit kappie op haar kop en met haar eie hande die wasgoed nat spat nie. Is dit nie naer nie?" (Van Eeden 1971:Radiogesprek).

Toe hy tagtig was, is aan dr. Con gevra hoe hy wou hê dat mense hom moes onthou. Sy antwoord was: "Graag as iemand wat 'n diensie bewys het aan my klein Vaderland, dit is die Overberg. Maar ek is jammer om te sê, ek het nooit die kans gehad om 'n groot diens in die oë van die Overbergers vir die Overberg te lewer nie" (Radioportret 14.12.1974).

Dr. Con het geskryf oor die tweede dood wat elke mens tref: "die dood wat vir ons almal wag, wanneer geen sterfling ons meer onthou nie" (De Villiers 1961b:109). Dit was sy vervorming van 'n Italiaanse wysheid: "Non son morti ai veramente vivi - vir dié wat werklik lewend is, is hulle mos nie dood nie" (De Villiers 1961a:36). Dit kan ook so gestel word: "So lank as 'n mens nog deur iemand onthou word, is jy nie werklik dood nie" (De Villiers 1956:64).

**DEEL II: DIE STOFLIKE KULTUUR
VAN DIE OVERBERG**

5. DIE OVERBERG

Die Overberg was die wêreld van Con de Villiers, dit was sy "Klein-Vaderland" (De Villiers 1964:10). Hy het 'n baie groot bydrae gelewer om die kultuur van die Overberg vas te lê, om die hele bewustheid daarvan te verwoord. Die Overberg was 'n afgesonderde landstreek. Dit was 'n uithoek van die destydse Kaapkolonie met 'n eie streektaal, 'n eie spreekwyse en uitspraak (Blignault 1989:Onderhoud).

"Over't Berg" is dié deel van die ou distrik Stellenbosch aan die anderkant van die Hottentots-Hollandberge (De Villiers 1961a:1). Swellendam het sedert sy afstigting in 1798 die hoofdorp van die Overberg geword, maar na die stigting van Caledon (1810/1811) en Bredasdorp (1839) beskou die inwoners van dié twee dorpe hulle as die ware Overbergers (De Villiers 1969:103).

Wanneer 'n mens ooswaarts by Somerset-Wes verbyry, gaan die pad later teen die Hottentots-Hollandberge uit. Bo-op die pas is die oostelike grens van die Boland. Die gesteldheid van die land anderkant die berg is anders en die mense praat met 'n ander aksent. Die bergwêreld hou by Botrivier op en dan begin die Rûens wat amper tot by Mosselbaai strek. Caledon, Bredasdorp, Swellendam, Heidelberg en Riversdal is die vernaamste dorpe in die Overberg (De Villiers 1964:10 & 1967:40-41). "Wat nie Reuens is nie, is die Strandveld (Hermanus, Stanford en Gansbaai), die 'Heigronde' (Eselsjag, Swartrivier, Sersjantrivier, Genadendal en Greyton) en Villiersdorp se wêreld wat van Franschhoek afgesny en nog half-Bolands is" (De Villiers 1969:103).

Dr. Con het met sy sketse en verhale die Overbergse plaaskultuur van 'n driekwart eeu gelede geskets (Blignault 16.12.1974:Radiogesprek).

5.1 Opstalle

Reeds in die eerste skets "'n Ouderwetse plaashuis" in sy eerste bundel Snel dan jare het dr. Con gesê dat hy 'n stuk ou Overbergse kultuur wou weergee. Hy wou vertel hoe die mense in die Overberg gelewe het sodat kennis van die kultuur van daardie streek behoue sou bly. "Ek wil ons plaashuis probeer beskryf, sodat die jong geslag, selfs in my eie familie, kan weet hoe die boermense 'n sestig of sewentig jaar gelede geleef het. Ook daardie stukkies verlede behoort aan ons kultuur, en ons moenie skaam wees vir die nederige, aartsvaderlike gewoontes en sedes van ons

eenvoudige voorouers nie, anders verdien ons dit nie dat hulle deur hul toewyding aan hul daaglikse taak die Suid-Afrika van die hede moontlik gemaak het nie" (De Villiers 1954:8).

Sy geboorteplaas was vir dr. Con besonder mooi. Hy het dit soos volg beskryf: "Donkiespad is 'n lieflike plaas, amper so groot soos 'n dorpie, dit lê aan 'n rivier wat 'n tamaai siekgat het waarop daar sulke plate wateruintjies drywe. Die vlei langs die rivier is die ene boskasie." Die werf is altyd netjies gehou. Die buitegeboue is dwarsdeur die jaar van binne en buite in stand gehou. Daar was 'n groot aantal buitegeboue op die plaas: 'n koringskuur en nog twee ander skure, 'n waenhuis, 'n smidswinkel, 'n gereedskapskamer, 'n kamer vir die plaaswerkers, perde-, koei- en eselstalle, asook 'n paar krale (De Villiers 1961a:2 & 37).

Die destydse huise in die Overberg was maar klein en ongerieflik. Die woonhuis op Donkiespad was 'n lang, maer gebou met 'n aantal vertrekke en 'n kombuis wat agter aangebou was. Die leiklipstoep was net voor 'n deel van die huis geleë. Die drie buitekamers links van die stoep is deur trappies van die grond af bereik. Drie buitedeure het vanaf die stoep toegang tot die huis verleen. Die voordeur het direk na die voorhuis gelei. 'n Ander deur het oopgemaak op die sitkamer (voorkamer) wat altyd in donker gehul was en 'n derde deur het die vrykamer (die sogenaamde spookkamer waar sy suster by geleentheid 'n spookvroutjie opgemerk het) ontsluit. Rondom die stoep was blikke waarin malvas geplant is, maar die plante het swaar gekry as gevolg van die son en die hoenders wat gedurig daar wou lê. Daar was nie 'n veranda nie en dus het die stoep eers laatmiddag wanneer die huis se skaduwee daaroor geval het, leefbaar geword (De Villiers 1954:8 & 1961a:6).

Die voorhuis was eetkamer en woonkamer tegelyk. Die middeldeur met 'n eenvoudige knip het tot die kombuis met sy groot vuurherd gelei, "sodat die voorhuis en die kombuis maar min geheime vir mekaar gehad het of kon hê" (De Villiers 1954:9). Die kombuis se oond was uitgebou. Eers in 1904 het dr. Con se ma 'n ysterstoof gekry (De Villiers 1961a:26). Daar was geen spens of pakkamer en ook geen bediendekamer nie (De Villiers 1954:9).

Die mees luukse vertrek in die huis was die voorkamer. Dr. Con wys daarop dat elke geslag ander gewoontes, ander kunsideale en ander kunsvorms het. Vir hulle gesin was hul voorkamer 'n stukkie huisromantiek, "die cachet" van hul gesinslewe. Hy verwys ook na die voorkamer as die "sitvoorhuis" (De Villiers Ms/a:8 & 1954:9-11).

Die voorkamer en vrykamer het plankvloere gehad. Die res van die huis het misvloere gehad waaroor 'n groenbruin politoer gesmeer is. Die mure was met plakpapier bedek behalwe die kombuismure wat met 'n skaapvelletjie en rooiklei "uitgewit" is (De Villiers 1954:14 & De Villiers 1961a:9).

In sy ongepubliseerde manuskrip Nontjie se Perdeberg vertel dr. Con van die pionierslewe in die Overberg: "My grootvader, Jan Jeremias de Villiers 1801-1974 [...] het sy plaas Pêreberg na die hoë berg genoem. Die opstal is pragtig geleë op 'n heuwel langs die rivier. Voordat Oupa Jan Perdeberg gestig het, was dit kaal veld; sy oudste dogter is nog op die wa gebore. Oupa en Ouma Viljee het eers in 'n kleistruis gewoon en daarna in 'n uiters beskeie huisie wat in my kinderdae nog as kafhok gebruik is. Wanneer die woonhuis gebou is, weet ek nie, maar niemand hoef te dink dat die woning 'n Overbergse Landskroon [bekende De Villiers-plaas in die Paarl-distrik] is nie, want Oupa Jan en grootjie Thys was ware Overbergse voortrekkers, en hulle was in die begin arm. Die huis, wat nog staan, het maar drie slaapkamers gehad, een waarvan 'n vrykamer was, sodat die ag kinders in 'n buitegebou moes geslaap het. In 'n pionierswêreld was die woonhuis 'n luukse gebou en het selfs 'n voorkamer besit." (Ms/a:2).

Oor die algemeen was daar in die Overberg nie sulke deftige woonhuise soos in die Boland nie. "Die baanbrekerslewe van die Overbergers van die agtiende eeu het hulle nie in staat gestel om die chateau-agtige wonings wat 'n mens in Drakenstein sien te bou nie. Die pioniers op hul wildskutplase was ver van die Bolandse beskawing en moes eers vir die materiële dinge sorg" (De Villiers 1964:10). Dr. Con het gesê dat sy voorgeslagte arm mense was en dat hulle beskeie maar tog in baie gevalle deftig geleef het. Die Overbergers kan met reg trots wees "op die ou Boerekultuur wat hulle van hulle beskeie voorvaders geërf het" (Aucamp 1976:59).

Dr. Con was baie lief daarvoor om vir vriende en kennisse die Overbergse sendingdorpie Elim te gaan wys. Die Morawiese Sendinggenootskap het in 1824 die plaas Vogelstruiskraal in die Bredasdorpse Strandveld aangekoop en Elim daarop aangelê (Rothman & Warner:32). In een van sy sketse het dr. Con vertel hoe dié sendingdorpie aan die begin van die twintigste eeu gelyk het. In sy kinderjare moes die plek 'n besondere indruk op hom maak het. Sy pleegmoeder, Jacoba Hendriks, het ook later jare in Elim gewoon (De Villiers 1964:25).

Die inwoners is meestal bruin mense. Die kerk, die administrasiegeboue en die pastorie vorm die middelpunt van die dorp. Die ou hoofstraat met sy vaalblou gewitte huisies gee die indruk van 'n stukkie ou Duitsland weer. Die huisies is voorbeelde van die tipiese Strandveldse boustyl: rietdakke met ronde gewels. Die vensters was nie skuiframe nie, maar swaairame wat na buite oopgemaak het. Die voordeur het meestal uit 'n bo- en onderdeur bestaan en het onmiddellik na die voorhuisie gelei. Die vloere was van mis of perskepit. Die huisies was binne en buite met rooi klei uitgeverf of soms met nuwerwetse kalk afgewit (De Villiers 1964:22-24).

Langs die dorpsplein staan die koringmeul wat deur water uit die Nuwejaarsrivier aangedryf is. Dit was die laaste meul in die Overberg wat nog met stene koring gemaal het. Die winkel was die spil waarom alles gedraai het. Dit was ook die bymekaarkomplek vir wit en swart. Die winkel was oral bekend vir Duitse sis en kombessies en die mense was ook bewus van die duursaamheid van die Duitse porselein (De Villiers 1964:22-25 & Rothman & Warner s.j.:32-35).

Dr. Con het dit jammer gevind dat Suid-Afrikaners na Europa gaan om plekke soos Brugge in België en Gandia in Spanje te sien, terwyl hulle net sowel Elim kon besoek het (De Villiers 1964:23).

5.2 Huisinrigting

Die mure in die Overbergse plaashuise is versier met familieportrette en ander geraamde prente. Die bekende "De breede en die naauwe weg" het vanmelewe in geen plaasvoorhuis ontbreek nie. (Dit is die skets van die sondige pad vol aardse plesier wat na die verdoemenis lei, en daarteenoor die nou pad, volgens Bybelse voorskrifte, na die hemel.) Die woonhuis op Donkiespad se mure was vol familieportrette met swaar, goue rame. 'n Foto van dr. Con se oupa en ouma De Villiers het bo die klavier gehang. Aangesien sy ouma Swart op vroeë ouderdom oorlede is, kon van haar geen afbeelding teen die mure gevind word nie. Van die res van die familie was daar baie portrette. Tussen al die familieportrette was daar ook 'n foto van die "Hollandse koningin" (vermoedelik Wilhelmina), terwyl die kaal kolle tussen die familiefoto's met Japanese palmwaaiers bedek is (De Villiers 1954:10-11 & 1964:86).

In baie huise in die Caledon-distrik het daar ook 'n geslagsregister teen die muur gehang. Die meeste van hierdie geslagsregisters is deur die Hollander Hermanus Pieters, na wie Hermanus vernoem is, gemaak. Dikwels was dit versier met pers fuchsias, blou viooltjies en rooi tulpe (De Villiers 1956:8).

Die Overbergers was ook lief daarvoor om geraamde Bybeltekste teen die muur te hang. In al die vertrekke van die huis van dr. Con se suster Hannie op Bredasdorp, was tekste teen die muur. Hy was van mening dat sommige van dié tekste in Duitsland gedruk is, aangesien die vorm van die werkwoord vreemd voorgekom het: "Jagd de liefde na". Die teks "God ziet U" is versier met rooi rose soos dr. Con nooit in die werklike lewe gesien het nie. Sy suster het ook lewenswaarhede in Engels teen die muur gehad. Sy het dit by vriende present gekry. Dit was geborduurd en agter glas geraam. Die woorde van hierdie sedeprekies was byvoorbeeld: "Only one life, it will soon be past, only what's done for Jesus will last". En ook: "I shall pass through this life once only; any good deed that I can do, let me do it now, for I shall not pass this way again". In haar spens het die volgende woorde teen die muur gepryk: "Christ is the head of the house ... the silent listener to every conversation". Hiervan het sy twee gehad en een aan 'n Joodse vriendin geskenk. Laasgenoemde moes heelwat kritiek daaroor verduur, maar het geantwoord dat sy "Christ" met "Jehovah" vervang het wanneer sy die besondere teks gelees het (De Villiers 1961b:52-54).

In Donkiespad se voorkamer is al die mooi goed in die familie se besit as't ware uitgestal. Die klavier was oorlaai met portretjies en porselein- en glasornamentjies. Wanneer iemand klavier gespeel het, het die voorwerpe behoorlik teen mekaar geratel. Dié uitstal van ornamente was 'n erfenis uit Victoriaanse Engeland (Lindsay & Washington 1952:55). Bo-op 'n ronde tafel het die voorkamerlamp gestaan. "Sy glasskerm was met te-te rooi rose beskilder, wat 'n skone lentebeeld selfs op die koudste winteraand, voorgegogel het, maar juis om dié rede nie baie lig versprei het nie." Deftige kussings het die sofa versier (De Villiers 1954:10).

Ook die eenvoudige huisies in die sendingdorp Elim is met ornamentjies versier. Dr. Con het vertel van die tafel in die voorhuisie wat oorlaai was met "voorbeelde van waardevolle koperglasuur en geel kameeglas" (De Villiers 1964:23).

5.3 Meubels

Volgens dr. Con het die wisselvalligheid van die mode baie "eerwaardige" meubels laat verdwyn. Hy voeg by: "En as die nageslag so 'n oudheid kan terugkoop, bly dit museumstuk, en die skone, die oue, is nie meer in daaglikse gebruik soos in die dae van ons voorouers nie" (De Villiers 1954:16).

Die meubels waarmee hy op Donkiespad grootgeword het, kon hy goed onthou. Hy beskryf dit as "oeroud" en grotendeels gemaak van stinkhout, geelhout of "koejatenhout" (kiaat/djati) (De Villiers 1961a:9). Die eettafel en stoele op Donkiespad was van stinkhout. Die tafel was so groot dat dit 'n groot deel van die vloerruimte van die voorkamer (eetkamer) in beslag geneem het. Verder was daar net plek vir 'n mahoniebuffet wat naby die middel deur gestaan het en twee klein tafeltjies naby die voordeur - een van geelhout en die ander 'n waardevolle "Louis Quinze" (De Villiers 1954:9-10). "Louis Quinze" is 'n tipiese Lodewyk XV-tafeltjie in die versierde 18de eeuse Rococo-kunsstyl met kabrioelpote en 'n blad met vergulde, asimmetriese hoeke (Le Roux 1993:Onderhoud).

Die ereplek in die Victoriaanse voorkamer is deur die klavier ingeneem. In die middel van die vloer het 'n ronde tafel met leeucloupote gestaan. Die mahoniehoutsofa was met 'n glyerige perdehaarstof oorgetrek en het gekraak met 'n "tjoi...i..."-geluid wanneer 'n mens daarop gaan sit het (De Villiers 1954:10).

Dr. Con se ouers het op 'n stinkhouthemelbed geslaap. In 'n tuisgemaakte geelhoutkas het sy ma daaglik haar klere gebêre, en dit het vir haar nageslag bewaar gebly. Die hemelbed met geblomde hemel wat in die vrykamer gestaan het, het aan sy koppenent en voetenent geelkopertraliewerk gehad en op die vier hoeke blink koperballe wat kon uitskroef. Hierdie bed is later jare met 'n meer moderne katel vervang. Dan was daar nog twee mahoniehouthangkaste wat "gelukkig" nie met nuwerwetse kaste vervang is nie (De Villiers 1954:11-12).

In die kombuis was daar, behalwe die oop vuurherd wat later met 'n ysterstoof vervang is, 'n rak vir potte, panne en wateremmers. Oorkant die stoof was die geelhoutbakkis waarin elke dag brood geknie is. Die greinhoutkombuistafel en lamlendige kombuiskas was die enigste ander kombuismeubels (De Villiers 1954:9).

In die eenvoudige huisies op Elim het dr. Con dikwels geelhouttafels en stinkhoutstoel opgemerk, maar hy was later van mening dat dit seker ook al "koers gekry het na een of ander handelaar in antieke ware" (De Villiers 1964:23).

Dr. Con het met verlange die meubels waarmee hy grootgeword het, onthou: "As ek so terugdink aan ons ouderwetse meublement, dan verbaas ek my dat daar nog so baie stukke in die familie is. Was dit nie die onverwoesbaarheid van die ou meubels nie, sou hulle al lankal in vreemde besit beland het" (De Villiers 1954:12).

5.4 Bedlinne

Dr. Con het die bedlinne waarmee hy grootgeword het, beskryf: "Die stof waarvan ons huisgoed gemaak was, is ook van kultuurhistoriese belang. Linne was in die ou dae linne en nie katoen wat nou ook linne genoem word nie. Die weefstoel waarop daardie ou volkslinne geweef was, was blykbaar taamlik smal, sodat die dubbellakens almal 'n naat in die middel gehad het. Die Overbergse vrouens het die gebruik gehad om lakens wat in die middel begin skif het, deur te knip en die kante aanmekaar te naai sodat dit nog lank gebruik kon word (De Villiers 1954:12).

Dit was gebruiklik om komberse oor te trek. Nuwe komberse is gewoonlik eers met komberssis met 'n bloedrooi paisley-ontwerp oorgetrek voordat hulle gebruik is. Dis deurgestik en hoe ingewikkelder die stiksels, hoe hoër die aansien van die naaldwerkster. Laslappiekomberse was gewild. Die kussingslope het gehekelde valle gehad. Die opgemaakte bed is met die veel geroemde naghempsak versier. Die naghempsak was die "kroon en sieraad" op elke bed in die huis. Die doel was om as bêreplek vir nagklere te dien, maar dié funksionele sak is gewoonlik pragtig geborduur. Dit was 'n pronkstuk en 'n toonbeeld van die borduurvernuf van die maakster. Bo-op so 'n sak was een of ander spreuk geborduur. Die lengte van die spreuke is bepaal deur die grootte van die sak. Gewoonlik is die woorde "Sleep well" daarop geborduur, maar wanneer dit 'n dubbele sak was wat vir twee mense se nagklere voorsiening moes maak, was die spreuk langer. So byvoorbeeld is "Love one another" dikwels gebruik (De Villiers 1954:13).

5.5 Breekgoed en messegoed

Dr. Con sê dat die Overbergers in eenvoud geleef het, maar dat hulle nooit "eenvoudig" was nie. Die lepels en vurke wat hulle gebruik het, was swaar Kaapse silwer, dit is silwerware wat deur ambagsmanne gedurende die 17de en 18de eeu aan die Kaap gemaak is. Die eetservies wat hul daaglik gebruik het, was van goeie gehalte porselein (De Villiers 1961a:9).

As jong kind het dr. Con op Elim met die Duitse kultuur in aanraking gekom. Daar het hy hom verwonder aan die ryklik versierde en geblomde porselein wat die sendelingvrou gebruik het. Hierdie porselein was meer versier as die porselein wat die boermense gebruik het. Dit was ook vir hom interessant dat die Duitsers koek op 'n lang porseleinskinkbord bedien het (De Villiers 1964:26).

5.6 Huis- en plaasbedrywighede

Die Overbergse huisvrou kon nie wegstap van die daaglikse sleurwerk nie. 'n Groot taak was om die huis skoon te hou. Op die solders is die graansakke gebêre en stof het voortdurend deurgesif. Somervlieë was die huisvrou se kruis en dus is vertrekke donker gehou om vlieë uit te hou (De Villiers 1954:14-15). Die Overbergse huisvrou moes met min geriewe klaarkom. Daar was aanvanklik geen stoof of aluminiumkastrolle nie. 'n Oop vuur is op die vuurherd gemaak en saans voor slaaptyd is die kole met as bedek sodat dit die volgende dag vinnig vir die kook van koffiewater gereed sou wees. Vir die kook van kos is van driepootpotte, of potte wat aan kettings oor die vuur gehang het, gebruik gemaak. Dr. Con se ma het altyd wanneer sy gekook het, gesê dat sy "kos oorhang". Die oond met sy vierkantige ysterdeurtjie, was aan die linkerkant van die oop vuurherd en na buite uitgebou. Hierdie uitgeboude oonde van die ou plaashuise het vir dr. Con presies soos grafkelders gelyk (De Villiers 1954:113).

Een maal per jaar is die huis van hoek tot kant skoongemaak. Op 'n spesifieke dag is al die meubels na buite gedra en soms moes dr. Con ook help meute's opvryf. 'n Flennielap en roulynolie is gebruik. Ook die stoof is skoon gemaak. Die manlike plaaswerkers is van buitewerk verskoon om in die huis te kom hand bysit. Al die breekgoed is van die rakke afgepak sodat daar goed skoongemaak kon word. Een van die bediendes is afgesonder om wasgoed te was (De Villiers Ms/a:57).

5.6.1 Broodbak

Op Donkiespad was broodbak 'n daaglikse bedryf en die vrouens het vroeg opgestaan om te bak. Die brood moes vroegtydig opgemaak word. Dr. Con se ma het slegs met "suur suurdeeg" gebak. (Suur suurdeeg verskil van soetsuurdeeg. Eersgenoemde is 'n droë giskoek, gemaak van suurdeeg en meliemeel, wat lank hou en eers begin gis wanneer water en warmte by die suurdeegplantjie gevoeg word. Soetsuurdeeg, daarenteen, is 'n mengsel van meel, sout en water wat oornag by 'n egalige temperatuur gehou word om die volgende dag te gebruik) (De Villiers S.J.A. 1968:81-82). Wanneer die brood gerys ("opgekom") het, was dit gereed om oond toe te gaan. Die oond is tot 'n gloeiende hitte gestook en die kole is na die kante gevee sodat die vloer skoon was. Voor die brood in die oond geplaas is, is vasgestel of die oondtemperatuur reg was. 'n Droë renosterbostakkie is in die oond gegooi en indien die takkie onmiddellik aan die brand geslaan het, het die oond die korrekte temperatuur bereik (De Villiers 1954:113; 1961a:26).

Broodpanne was beskikbaar, maar die De Villiers's het gedink dat die lekkerste brood dié was wat in die as op die oondvloer gebak is. Die bruin vroue moes taamlik behendig wees om hierdie soort brood met 'n lang skop netjies in die oond te kon plaas (De Villiers 1961a:26).

5.6.2 Slag

Dr. Con het die slagproses op die Overbergse plase volledig beskryf. Op Donkiespad was die mans verantwoordelik vir die afslag van die diere. Die vrouens se werk het eers begin nadat die skaap en vark reeds aan die haak gehang het om af te koel (De Villiers 1961a:16).

Op die De Villiers's se plaas is byna daagliks geslag. Varke is gedurende die winter en somer geslag, maar verkieslik nie op 'n stil, warm somersdag nie, want varkvleis het maklik bederf. Varke is so dikwels geslag omdat die huisvrou varkvet daagliks benodig het om op die brood te smeer. Aangesien wors slegs van skaap- en varkvleis gemaak is en nooit van beesvleis nie, moes daar altyd 'n skaap saam met 'n vark geslag word. Soms is twee skape op 'n keer geslag, byvoorbeeld 'n ou ooi en 'n vet hamel (SM 19.07.1950:37, JSG:Dokumente & De Villiers 1961a:18).

Varke is op hok gehou, en indien 'n vark gekreun het, was die boervrou van mening dat die vark masels gehad het. Houtstompe en renosterbossies is gebruik vir die maak van 'n groot vuur. Intussen was 'n plaasarbeider by die slypsteen besig om die messe te slyp. Die vark wat geslag moes word, is met 'n skottel skille van die varkhok na die slagplek gelok. Die vark is met 'n vyl in die hart doodgesteek. 'n Tamaai groot seeppot water was reeds aan die kook. Die karkas is op 'n greinhouttafel getel en dan is daar voortdurend blikke kookwater daaroor gegooi. Blink saknesse en skeermesse is gebruik om die hare te verwyder. Varkslag was 'n byna feestelike geleentheid, want die werkers het vrolik gestaan en skerts (SM 19.07.1950:37, JSG:Dokumente & De Villiers 1961a:16).

Vir die maak van wors is die varkderms in 'n blikskottel versamel. Een van die vroue moes dit krap en by die pompie gaan was en het met die spierwit gewaste derms teruggekeer. Vir die kinders was dit lekker om die derms op te blaas. Die vleis is in die "vleismesientjie" gemaal, die kruie is gestamp en dan kon die wors gemaak word (SM 19.07.1950:39 & De Villiers 1961a:17).

Die bloed van 'n jong varkie is in 'n erdebakkie opgevang en ononderbroke met asyn geklits vir die maak van swartsuursop. Varkingewande en -longe is nie geëet nie. Ook nie skaaplonge en -milt nie. Hierdie organe is meestal gekook en vir die honde gegee. Die skaaplewer, -nier en -hart is gebruik vir harslagsop of dit het as haksel ('n vleisgereg van gemaalde harslag en skaaplewer met uie en asyn of suurlemoensap as geurmiddels) saam met droë rys op die tafel gekom (SM 19.07.1950:39, JSG:Dokumente & De Villiers 1961a:17).

Almal in die De Villiers-gesin was lief vir afval. Daar was geen tekort aan krappers nie. Een van die bruin vroue het gewoonlik bekend gestaan as baasafvalkrapper. Die kop is saam met die afval gekook. Dr. Con se pa was lief vir die tong. Die harsings is in die blaarpensie toegebind en was dan deel van die afval. Sy ma het nooit afval gekerrie nie. Die nersderm (rektum) is eenkant gehou en op die rooster gebraai. Vir dr. Con was afval die koning van alle kossoorte. "Hoe meer dit opgewarm word, hoe lymeriger en lekkerder word dit" (JSG:Dokumente & De Villiers 1961a:16-17).

Ham is nie op alle Overbergse plase gemaak nie, want die uitsny van die boudbeen was redelik ingewikkeld. Dr. Con se suster Hannie was egter knap daarmee. Op Donkiespad is vleis nooit berook nie (De Villiers 1961a:17).

Tersalle was 'n lekkerny wat van die sagte rugspiere van die vark gemaak is. Dis copgevlak, goed gesout en gepeper en met koljander bestrooi. Die vleis is dan in seigaring ingeryg en opgehang om iets meer as winddroog te word. Heelwat later is dit dan op die rooster of in die oond gebraai, of in 'n pot gekook. Tersalle is dikwels as padkos saamgeneem op die gesin se jaarlikse vakansiereis na Hermanus (SM 19.07.1950:39).

Daar is soms beweer dat die Overbergse vrou hoofsaaklik geslag het sodat hulle karmenaadjies kon weggee. "'n Kirnaatjie is - of was - nie 'n bepaalde stuk vleis nie, maar so 'n versameling, 'n krestomatie, van uitgesogte stukkies vark wat aan jou vriende persent gestuur is. Gewoonlik was daar tersal by" (SM 19.07.1950:39).

5.6.3 Kos vir die dag

Volgens dr. Con het 'n Duitse fisioloog gesê dat die mens is wat hy eet. Dr. Con het daarby gevoeg dat die Overberg is wat hy geëet het. Die vroue was volgens hom behoudend in hulle kookkuns. Hulle het hulle ou resepte oor en oor gebruik. Soms het hulle resepte uitgeknipt net om dit later te verlê (JSG:Dokumente & De Villiers 1961a:113).

Aan die einde van die 19de eeu en die begin van die 20ste eeu moes die Overbergse vrou kos voorberei vir 'n groot gesin, die werksmense en ook moontlike besoekers wat onverwags kon opdaag. Dit het dus voorgekom asof die mense oordadig met voedsel gewerk het (De Villiers 1961a:18).

In die Overberg het ontbyt bekend gestaan as agtuur. Daar is behoorlik aan tafel gesit en warm disse is bedien, byvoorbeeld: vis, vleis, lewer, tersalle of eiers (De Villiers 1961a:15-16 & JSG:Dokumente)

Die pap waarmee hul grootgeword het, het bekend gestaan as "stadige intrap". Dis gemaak van growwemeel en vet met geelsuiker bo-oor (De Villiers 1961a:16). Eers heelwat later het hulle hawermeel as ontbytkos leer ken. Volgens dr. Con is hawermeel uit Skotland ingevoer. Dit was verpak in 'n groen pakkie met 'n prentjie en die volgende woorde daarop: "Oliver asks for more" (JSG:Dokumente). Die vervaardiger van die pap het waarskynlik dié slagspreuk uit die verhaal Oliver Twist van die Engelse skrywer Charles Dickens (1812-1870) gekry. Oliver, die hawelose

seun, het die ongehoorde gedoen in die inrigting waar hy opgeneem is, toe hy 'n tweede bord pap gevra het: "Please, sir, I want some more" (Dickens 1974:57-58).

Brood met smeer en konfyt of heuning was altyd byderhand. Botter is as 'n luukse beskou. Die smeer was gewoonlik een of ander vet. Dan is daar koffie of Chinese tee gedrink. Die handelsmerk van die tee was "Gilman's Special Mixture". Koffiepitte is in 'n platpot met botter en suiker gebrand en dan in 'n meul gemaal. Soms is ertjiepitte of droë vye bygevoeg (JSG:Dokumente & De Villiers 1961a:16).

Die Overbergers het dikwels sop geëet. "Oom en Tante" was 'n spesifieke soort sop. Dr. Con het dit die "kroon van alle sop" genoem. Dit is gemaak van gebreekte mielies en rooi "Engelse" boontjies. Daarmee saam is geurige, sout varkvelletjie gekook. Dit was 'n dik sop. Ander sopsoorte waarna hy verwys, is: gort-, rys-, lensie-, aartappel- en ertjiesop. Die aartappels wat in sop gebruik is, is in skyfies gesny en moes heel bly, so ook die boontjies. Sop is nooit van ertjiemeel gemaak nie, want dit het 'n mens se keel, volgens dr. Con, gekielie. Die groentesop waarmee hy grootgeword het, het nooit "nare flenters wortels en tamaties" bevat nie. Die De Villiers-gesin het ook swartsuursop (gewoonlik hoenderbloed gemeng met asyn) geëet, maar dr. Con se ma het altyd varkbloed vir die maak daarvan gebruik en baie selde hoenderbloed. Dr. Con verwys ook na sop gemaak van kerwel ('n pietersielieagtige kruid). Dit is 'n sopsoort wat egter heeltemal uitgestorwe het (De Villiers 1979:64). Dr. Con se familie het die interessante gewoonte gehad om sop ná die vaste spyse te geniet, want soos sy ouma Viljee gesê het: "dan loop die leë gaatjies vol" (De Villiers 1961a:13).

Die vleisdis was die hoofgereg van die middagmaal. Gedurende die week was dit 'n bredie met baie groente of fynvleis (gemaalde vleis). Die fynvleis is spesiaal gekrui. Die pan is altyd met soetlemoenblare uitgevoer en "knoflok" (knoffel) is ook oor die vleis gesmeer. Sondaie is braaivleisgeregte bedien. 'n Lekkerter was rugstring wat in 'n platpot gebraai is. Die ou Caledonners was skaapvleisetters. Bees is vir die werksmense geslag (JSG:Dokumente en De Villiers 1961a:14).

Pluimvee is selde geëet. Daar was hoenders op die werf, maar hulle is min geslag. Meestal is eende geslag. Gans-, makou- of kalkoenvleis het nooit op die De Villiers's se tafel verskyn nie (De Villiers 1961a:18).

Die Caledonse vroue was bekend vir hul visgeregte. Die goue reël wat gegeld het, was: "Soutvis moet vars wees, en vars vis moet sout wees." Vissop was baie gewild, maar dr. Con het altyd gegril vir die koppe, grate, visoë en viskuite in die sop van 'n vrou wat juis bekend was vir haar vissop (De Villiers 1968:44 & 1961a:14).

Die verskillende vissoorte het elk 'n eie, spesifieke gaarmaakmetode vereis. Doppies is gebruik vir die maak van visfrikadel. Wanneer visfrikadel met gaar rys gemeng is, was dit blykbaar losser as wanneer dit met fyn aartappels gemeng is. Geelbek is as 'n lekker vissoort beskou. Jong kabeljou was volgens die kenners te waterig en ou kabeljou weer te tranerig. Hotnotsvis, harders en galjoen is gebraai. Roman is as kookvis gebruik. "Arrekrukke" (arikreukel) is eers in hul eie sappe gestowe en dan gemaal. Perlemoen is in 'n pan gebak (De Villiers 1961a:14-15 & Ms/a:59).

Die bykosse is toekos genoem. 'n Groot verskeidenheid groente is voorberei. Die huisvrou het nie net by geelwortels, kool en aartappels bly vassteek nie. Sy was lief daarvoor om baie suiker te gebruik, veral by die gaarmaak van geelwortels, witwortels, ertjies en groenboontjies. Daar was verskillende boontjiesoorte beskikbaar: boerboontjies, goeweneursboontjies en hereboontjies. Pampoensoorte was ook volop: kromnek-, vaal- en vroeëpampoen. Vroeëpampoen of fynpampoen is as groente bedien en gekook met botter, kaneel en "mesiena" (Maizena of mielieblom). Skorsies is nooit voorgesit nie. Die hele uifamilie is dikwels gaargemaak: preie, salotte en groenuie. 'n Seldsame Overbergse groentesoort is "koolrawie" wat in bredies gebruik is en wat tans bykans onverkrygbaar is. (Koolraap is 'n koolsoort met 'n groot geel knol en is eintlik as veevoer gebruik.) Koring en gebreekte mielies was ander toekosse (JSG:Dokumente, De Villiers 1961a:14 & 1979:64).

Nageregte was eintlik Sondagskos. Meestal was dit rosyntjipoeding met kaneelsous daaroor. Soms het sy ma 'n groot rolpoeding ("rouliepoulie") met 'n dadelvulsel gemaak. Wanneer sy die doek van die rolpoeding afgehaal het, het hy daar gelê "soos die groot vet rusper, wat ons kabeelslang genoem het". Ryskluitjies en souskluitjies was ook gewild. Souskluitjies is saam met stowe vleis gaargemaak en met geelsuiker geëet. Asynpoeding is bruinbul of bruinos genoem en was sy skoonsuster Nontjie se gunstelingnagereg. Oor nagereg het die Overbergers altyd gesê "Jy kan eet wat jy wil en ly wat daarop volg. Elkeen eet na sy smaak" (De Villiers Ms/a:59; 1961a:15 & JSG:Dokumente).

Die kruie wat die huisvrou meestal gebruik het, was: foelie, mostert, neut, koeksaad, gemengde speserye, borrie, rooipeper, lourierblare, kerrie, tiemie en peper. Kerwel is in stowewleis, aartapelsop, kluitjies en 'n geurige tert gebruik (De Villiers 1979:64).

Ontbyt is agtuur in die oggend genuttig, maar die ander etenstye is hoofsaaklik deur die seisoen of daaglikse gebeurlikhede op die plaas bepaal. Aandete is baie laat genuttig, soms eers tienuur. Waaruit die aandetes gewoonlik bestaan het, het dr. Con egter nie vermeld nie (De Villiers 1961a:16).

Die huisvrou van die ou dae het gesorg dat sy altyd een of ander snoepery in haar huis gehad het. Rosynebrood en verskeidenheid droë koekies is gewoonlik tydens besoeke van die bure bedien (De Villiers 1954:105).

Die Overbergse boere was lief daarvoor om ryk karringmelk te drink. Veral wanneer twee boere heerlik op die stoep gesit en gesels het, het hulle graag glase karringmelk waarin stukkies botter gedryf het, gedrink (De Villiers 1954:39).

Koffiedrinktyd in die middag is 'n "vieruurtjie" genoem en daarvoor is die tafel in sommige gevalle belaaie met karingbrood met vars botter, kareebeskuit (karringmelkbeskuit) en selfs doppies('n vissoort), bokkoms en tersalle (De Villiers 1954:40).

Pampoenkoekies en pannekoek is as verversing saam met koffie bedien. Dit is nooit as nagereg beskou nie. Pampoenkoekies met stukkies gemmer daarin was volgens dr. Con "koningskos". Die melktert se vulsel is met meel, nie met mielieblom nie, gemaak en gegeur met lemoenolie en heel stukke kaneel (JSG:Dokumente & De Villiers 1961a:15).

5.6.4 Handwerk

Die Overbergse boervrouens het tussen hulle daaglikse bedrywighede tyd ingeruim vir naaldwerk. Dr. Con se ma was knap met die naald. Die dogters se huisdrarokke het sy self gemaak. Die stof wat gebruik is, was altyd Duitse sis wat op Elim gekoop is. Die agtergrond van die materiaal was blou of blouvaal, maar daar was darem 'n groot verskeidenheid van ontwerpe op die materiaal waaruit gekies kon word. Sy ma

het selfs die mans se netjiese snyerspakke gemaak, maar uitgaanrokke vir die meisies is by die modemaakster op die dorp bestel (De Villiers 1964:25).

Gedurende die lang winteraande het sy ma en susters om die eettafel aan 'n laslapkometers gesit en werk. Die hele tafel was toegegooi onder lappies wat tot die verlangde grootte geknip, geryg en aan die kometers vasgewerk is. Dr. Con was van mening dat die Afrikaner teen die middel van die 20ste eeu nie genoeg respek vir handgemaakte artikels aangeleer het nie. In Amerika, daarenteen, het hy gesien dat laslapkomberse as gesogte oudhede beskou word. Hy het dan ook die lappieskometers wat sy ma en susters gemaak het aan die Africana-museum in Johannesburg geskenk (De Villiers 1954:12-13 & 1961a:38).

Dr. Con se ouma Swart was 'n knap vrou. Haar stokperdjie was die maak van pragtige juwele uit spanspekpitte, saadjies en gevlegde perde- of menshare (De Villiers 1954:75).

5.6.5 Boerderybedrywighede

Die eerste reël van Gesang 189:1, naamlik "zoo blij de landman moe van 't ploegen", wat impliseer dat die boer voortdurend slegs geploeg het, het dr. Con nooit verstaan nie. Aangesien daar op die plaas waar hy grootgeword het, 'n tyd vir elke besonderse bedrywigheid was: dan was dit lamtyd en dan was dit weer ploegtyd (De Villiers 1961b:14).

In die Overberg het die mense naby die grond gelewe en hulle was fyn beskaaf. Dr. Con het nie soos 'n rykmanseun grootgeword nie, want sy pa was nie die plaaseienaar nie. Op Donkiespad het hulle 'n gemengde boerdery gehad: skape en graan. Die landerye was ver van die plaaswerf en dus moes die boer vroeg opstaan. Sy oudste broer het ongeveer drie-uur in die oggend opgestaan en die arbeiders gaan wakker maak. Koffie is gemaak en brood gesny, want die werksmense het ook uit die plaaskombuis geëet (FW 25.05.1966:36).

Die boerdery was aanvanklik nie gemeganiseerd nie en gevolglik moes alles deur mensehande gedoen word. Die werf moes netjies wees. Die stalle, krale, varkhok en trapvloer moes in orde gebring word. Die De Villiers's het met muile gewerk, waarna

hulle as esels verwys het. Koeie is gemelk, maar beeste is nie vir slagdoeleindes aangehou nie (De Villiers 1961a:37 & FW 25.05.1966:36).

Die plaasmense het net twee jaargetye geken: somer en winter en nie herfs of lente nie, en van wat in die wêreld daarbuite aangegaan het, het niemand op Donkiespad veel geweet nie: "Somer-winter, winter-somer: dit was die jaarlikse ritme op die plaas, en die drama van die veranderde tye was vir ons genoeg. Die groot drama van dorp- en stadslewe en die nóg groter drama van wêreldgebeure: daarvan het die koerant vertel, maar dit was vir ons almal sprokies" (De Villiers 1954:121).

Rondom Nuwejaar het die graanboerdery baie aandag vereis. Teen Maart/April het die Overbergse boere by die see gaan vakansie hou. Wanneer hulle teruggekom het, moes die lande gereedgemaak word vir die ploeg- en saai tyd. Lamtyd het ook op dié tydstip plaasgevind, asook net voor die lente. Middel Oktober was skeertyd en gedurende die laaste maande van die jaar is ge-oes (De Villiers 1954:122-123 & 1961b:29).

Die graanboerdery het eintlik dwarsdeur die jaar die boer se tyd en aandag in beslag geneem. Sodra die gesin van die jaarlikse strandvakansie teruggekeer het, moes die grond bewerk word. Die veld is eers kaal gebrand: renosterbossies, disteldorings en klaaslouw is afgebrand. Hawer moes na die eerste reën gesaai word. Dit was gewoonlik reeds in April. Wintertyd was die eintlike ploegtyd, en volgens dr. Con die "lui"-tyd. As dit te veel gereën het om te ploeg, moes almal in die waenhuis aan die perdetuie gaan werk (De Villiers 1954:121).

Die ploë wat aanvanklik gebruik is, was van Duitse oorsprong, vervaardig onder die naam Rudolph Sachs. Na die ploegtyd is die implemente behoorlik gehries om dit teen winterroes te beskerm. Implemente is nooit op die lande gelaat nie, maar onder afdakke getrek. Die herstelwerk aan implemente is deur die boer self gedoen (FW 25.05.1966:36 & De Villiers 1961a:28-29).

Na die lande geploeg is, moes dit 'n tydjie lê en daarna is gesaai. Aanvanklik is met die hand gesaai. Saaisakke is in die waenhuis gebêre en moes deeglik deursoek word vir skilpaaie wat hulle graag daarin tuis gemaak het en dalk sedert die vorige saai tyd deur iemand daarin vergeet is (FW 25.05.1966:36 & De Villiers 1961a:29).

Aanvanklik is koring met sekels gesny, maar later jare is sekels slegs gebruik vir die sny van groenvoer. Toe dr. Con 'n tienerseun was, is snymasjiene gebruik. 'n Ligte snymasjien met die handelsnaam Deering, asook 'n swaarder Massey Harris-masjien is gebruik. Hierdie masjiene kon die graan ook in gerwe bind. Daarna is die gerwe op so 'n manier op hope gepak dat water maklik daarvan kon afloop indien dit sou reën (FW 25.05.1966:36-37 & De Villiers 1961a:28).

Dorstyd was volgens dr. Con baie belangrik: "Die grootste ritueel van die boerdery was die jaarlikse trap (ons het nooit dors gesê nie). Die groot dorsmesien moes op 'n naburige plaas gehaal word, en die bak en sy alter ego, die enjin, het die gevaarlike Reuenspaai op en af gery, en staan eindelik veilig langs die mied, so hoog soos Babelstoring" (De Villiers 1961b:15).

Dr. Con het nog self gesien hoe graan op 'n ronde dorsvloer deur perde of muile getrap is en dus het hulle altyd van "trapyd en 'n trapmesien" gepraat. Hy kon ook goed onthou hoe die graan "deur 'n ligte windjie gewan is" (De Villiers 1961a:28-29).

Die dorsmasjiene wat later jare deur die Overbergse boere gebruik is, was 'n bekende rooi Malcomess wat die sakke outomaties met graan gevul het (FW 25.05.1966:36-37).

Hooibale is op waens gelaai en op die werf op mekaar gestapel. 'n Arbeider wat dié werk goed kon doen, was 'n bate. Daar is ook sommer dadelik versekering teen brand uitgeneem (FW 25.05.1966:35-37).

Kafbêre was die laaste werk van die oesseisoen en volgens dr. Con ook die verveligste. Dit het vir die kinders te lank geduur, aangesien hulle nie met vakansie kon gaan voor dié taak afgehandel was nie. Die kafsolders moes vóór gemaak word. Die kafsakke is een vir een teen die steil trap opgedra en dan in die "stikkende" hitte op die soldervloer van die woonhuis uitgeskud. Soms is die vakansie uitgestel sodat die graan eers na Onderkloof/Sir Lowryspas vervoer kon word. Hierdie togte het dae in beslag geneem. Nadat die treinspoor tot by Caledon voltooi is, was hierdie togte gelukkig nie langer nodig nie. Dr. Con het onthou dat sy pa altyd na dorstyd gesê het: "Kinders, God is goed, want Hy het die werk van ons hande geseën" (De Villiers 1961b:16).

Lamtyd en skeertyd was ander bedrywige tye op die plaas. Die skaapboer moes ook na die gesondheid van die diere omsien en dus is die skape van tyd tot tyd gedip. Vir die boer was dit byna 'n meganiese werk. Op Donkiespad het die diep sementtrog as 'n "dipmesien" bekend gestaan. Die inspekteurs wat die skape vir brandsiekte moes kom ondersoek, is deur die boere met minagting bejeën, maar het desondanks gehelp om hierdie siekte uitgeroei te kry (De Villiers 1961a:28).

Wanneer dit lamtyd was, moes die boer vroeg opstaan en saans laat gaan slaap. Nie almal op die plaas was egter daarby betrokke nie. Weggooilammers is hans grootgemaak. Wanneer 'n ooi se lam dood is, is soms van 'n interessante metode gebruik gemaak om haar daartoe te beweeg om 'n weeslam aan te neem. Die afgeslagte velletjie van haar eie lam is om haar "stiefkind" gebind, en dan het sy die wesie toegelaat om aan haar te drink (De Villiers 1954:123).

Teen die middel van Oktober moes die skape geskeer word. Dit was 'n groot geleentheid. "Die plaas het dan gewemel van vreemde mense, blank en gekleurd, in die omgang 'witmans en hotnos' genoem. Laasgenoemde was 'n vaste koterie of gilde, die meeste uit Elim afkomstig en het van plaas tot plaas in die skeertyd getrek" (De Villiers 1954:123).

In die skeerhok het die skeerders in twee rye gehurk gestaan. Skeerders is byna nooit teen 'n spesifieke dagloon in diens geneem nie. Sy tegniek (vlugheid en vaaglikheid) het bepaal wat sy betaling sou wees. Elke skeerder het 'n kommetjie by hom gehad, en vir elke skaap wat hy klaar geskeer het, het hy 'n boontjie ontvang wat hy in die kommetjie gegooi het. Die aantal boontjies in 'n kommetjie het knap, gemiddelde en onhandige skeerders van mekaar onderskei. Elke skeerder moes die skaap wat hy wou skeer self in die vanghok gaan vang (De Villiers 1954:123-124 & 1961a:27-28).

By die waenhuisdeur het die man gestaan wat die skêre moes slyp, en in die agterste deel van die skeerhok het die wolsorteerders hul taak verrig. Volgens dr. Con het daar 'n gemoedelike atmosfeer in die skeerhok geheers: "Die jong volk het maar selde hul stem laat hoor, maar die oueres het die sê-reg gehad en die sê-goed daarby. Grappe het gevlieg, en as die een 'kaartman' iets snaak sê, moes sy erkende mededinger iets beters gereed hê as hy nie sy status as skeerhokgrapmaker wou verloor nie." Dr. Con se pa was ook gewoonlik in die skeerhok teenwoordig. Hy was te sieklik om self te werk, maar het tussendeur grappe gemaak, aangemoedig en

sels berispe wanneer 'n skaap raakgeknip is. Tussen die blanke en bruin skeerders het 'n besondere goeie verhouding geheers. Alhoewel die skape voor hulle geskeer is latere jare nie meer gewas is nie, was daar wel op Donkiespad 'n "siekgat" waar skape gewas is (De Villiers 1954:124 & 1961a:28).

Die laaste skeerdag is afgesluit met 'n ware feesmaal waaraan almal deel gehad het. Dié maaltyd is altyd met 'n heerlike, groot rosynepoeding afgesluit (De Villiers 1954:125).

Teen die middel van die 20ste eeu het die boer se plaasbedrywighede ingrypend verander. Elektriese skeermasjiene het skeerspanne verplaas en so het die grappies en kompetisies in die skeerhok iets van die verlede geword. Weggooilammers is dikwels nie meer hans grootgemaak nie, maar sommer keelaf gesny (FW 25.05.1966:37).

5.7 Vervoer

In die begin van die 19de eeu was die afstand tussen Caledon en Kaapstad "nog baie ver". Reeds in 1825 het 'n Kaapse handelaar, Michiel van Breda, met waens en osse vervoer tussen die Moederstad en die Overberg verskaf. Landbouprodukte, maar soms ook mense, is met dié waens vervoer. Die reis na Caledon oor die Ghantou-pas in die Hottentots-Hollandberge was geensins maklik nie (De Villiers 1964:15).

Van dr. Con se vroegste herinneringe sentreer om hul ou kapkar. As laatlam het hy dikwels saam met sy ouers gereis. Hulle was beide groot gebou en net wanneer die kapkar geskud het, kon hy van sy agterste bankie af 'n stukkie van die Overbergse landskap te siene kry (De Villiers 1964:22).

Die perdekar of kapkar was die algemene vervoermiddel. Die lang en vermoeiende reis (40 myl/61 km) tussen Caledon en Bredasdorp is op een of ander plaas onderbreek. Geen boervrou het egter betaling gevra vir die herberg wat sy gegee het nie (De Villiers 1954:7).

Toe dr. Con 'n kind was, het hulle vir hul jaarlikse vakansie met die perdewa Hermanus toe gereis. As sewentienjarige het hy in 1911 saam met sy familie van die

plaas Perdeberg na De Kelders met 'n swaargelaaide ossewa gereis (De Villiers 1954:56 & 1979:65).

Deesdae word afstand in kilometer bereken, vroeër jare is dit in myl gedoen, maar toe dr. Con klein was, is dit geskat as "soveel tyd met kar en perde" (De Villiers 1967:42-43).

In 1905 is die spoorlyn tot by Caledon voltooi. Tot op daardie tydstop was die mense taamlik afgesonder. Passasiers wat verder tot by Bredasdorp wou reis, het per huurkar gery (De Villiers 1961a:7; 1961b:12 & 1967:44).

**DEEL III: DIE GEESTELIKE KULTUUR
VAN DIE OVERBERG**

6. TAAL EN WOORDKUNS

Die Overberg van die 18de en 19de eeu was verafgeleë. Hierdie distrik anderkant die Hottentots-Hollandberge was vir Kapenaars moeilik om te bereik. Die mense het gevolglik in afsondering gelewe en spoedig het 'n eiesoortige mensegemeenskap ontstaan. Onder hierdie omstandighede het 'n kenmerkende Overbergse taal ontwikkel. Dr. Con het daarop gewys dat die ouer geslagte tipiese gesegdes en spreekwoorde in hul omgangstaal gehad het (Aucamp 1977:55 & 60).

6.1 Volksetimologie

Dr. Con het volksetimologie "'n onlogiese kreatuur" genoem. Hy is letterlik gebore en het grootgeword met volksetimologie. Dunghye Park is die naam wat tot vandag toe pryk op die bordjie wat die afdraaipad na dr. Con se geboortegrond aandui. Hy verwys egter altyd na sy geboorteplaas as Donkiespad, en hy het gesê dat hy altyd "Donkiespatter" gebly het. Ene dr. Hutcheson het hierdie Indiese naam aan die plaas gegee (De Villiers 1961a:1). Dr. Con het daarop gewys dat "die Afrikaanse tong" 'n plan gemaak het en die Indiese plaasnaam Dunghye Park "sonder blikke of blose Donkiespat" uitgespreek het (De Villiers Ms/a:54).

"Hoe minder bekend 'n woord is, hoe slegter word dit onthou, en hoe makliker word dit dan deur meer bekende woorde beïnvloed." Volksetimologie kan dus beskryf word as die vervorming of verbinding van vreemde woorde en minder bekende inheemse woorde met meer gewone/bekende woorde (Smith 1962:223). 'n Mens sou kon sê dat volksetimologie voorkom wanneer die volksmens 'n sekere woord nie begryp nie en dit dan vervorm tot 'n woord wat vir hom bekend klink.

As kind het dr. Con die volwassenes dikwels hoor praat van die plaas Perske Toe. In sy verbeelding het hy perskes en perskelanings gesien. In werklikheid was die plaas se naam Presque Tout, die Frans vir "amper alles". Perske Toe is dus 'n uitstekende voorbeeld van volksetimologie (De Villiers 1956:71).

Die bekende Overbergse plaas Fairfield, wat tot vandag toe aan die Van der Bijl-familie behoort, het in die volksmond doodgewoon Vêrviel geword (De Villiers

1961b:107). Die plaat by Hermanus, New Beach, is Njoe Bietsj genoem (De Villiers 1958:102). Sunday's Glen is verander na Sendiesglen (De Villiers Ms/a:10 & 11).

Die deftige voornaam Violet het by die Caledonners doodgewoon Waailit geword (De Villiers 1968:36).

Ook in die Overberg is ("Martial Law") tydens die Anglo-Boereoorlog vervorm tot Martjie Louw (De Villiers 1961a:40). Skoddelmot het verwys na "codlin moth", 'n insek waarvan die larvale stadium vrugte soos appels, kwepers en pere besmet (De Villiers 1979:64). 'n Deftige man met 'n snor het 'n mestasie ("moustache") gehad (De Villiers Ms:45).

Die Overbergse jongmense het ook die speletjie "All the Roses" gespeel en daarna verwys as ollerous (De Villiers 1956:16).

Die Overbergers het net soos ander Afrikaanssprekendes die woord plousibel deurgaans as sinoniem vir geloofwaardig gebruik. Dit is afgelei van die Engelse woord "plausible": "As sy êrens wou gaan kuier, het sy die telefoondrade kruis en dwars vuurwarm gesels, dan met die plousibelste storie voor die dag gekom en haar sin gekry" (De Villiers 1961b:41); "'n ekskusie kon hy blitsvinnig uitdink en wonderlik plousibel beplooi" (De Villiers 1954:78).

6.2 Uitspraak

"Een van die kenmerkendste Overbergse erfenisse is die Overbergse taal. Wanneer 'n Overberger praat, maak sy spraak hom openbaar, soos eenmaal met Paulus gebeur het. Vreemdelinge kan nie onderskei tussen die Swartlandse en Overbergse bry nie" (Aucamp 1973:60). Volgens dr. Con is die Malmesburyse bry vir die Overberger net so eksoties soos dié van die Transvaalse Hoëveld (De Villiers 1964:27). Die Overbergse bry was 'n soort Duitse bry wat moontlik van die Herrnhuter-sendelinge van Elim afkomstig was (De Villiers 1967:41). Volgens hom is daar ook 'n verskil in spraak tussen die mense van die Strandveld en die mense van die Rûens. Dis egter slegs gebore Caledonners wat dit kan agterkom (De Villiers Ms/a:55).

Dr. Con het self gebry: "ons bry ook onbeskaamd en ons bry lat dit bags, soos die onnosel Franse, Duitsers, Noord-Italiane en Suid-Swede" (De Villiers 1961a:1). Die Overbergse bry kom duidelik na vore in die uitspraak van onder andere: moutig (motor), kinnigs (kinders), saaitbogat (buffet) (De Villiers 1954:9 & 10 & De Villiers 1964:50 & 70).

Daardie deel van die Overberg met sy "nimmereindigende koppe of rue" word deur die bewoners Reuens genoem en dis nie korrek om daarna as Rûens te verwys nie. (De Villiers 1961a:1).

Die uitspraak van dorp- en plaasname is na willekeur gewysig: Fil-liersdorp (Villiersdorp), Kalliedon (Caledon), Nepieg (Napier), Bedlaarsdorp (Bredasdorp), Stêenfogt (Stanford) en Pêreberg (Perdeberg) (De Villiers 1969:114 & De Villiers Ms/a:2).

Familienam is op eg Overbergse wyse uitgespreek: Viljee (de Villiers), Groemald (Groenewald), Hawelgaar (Havenga), Bedaar (van Breda) en Baatnis (Badenhorst) (De Villiers 1961a:12).

Ook eienam is vervorm: Soesen (Susan), Mêgie (Maggie) en Eerk (Erik), Migtiens (Martiens) en Ingelsman (Engelsman) (De Villiers 1961a:36 & 38, 1964:91 & 1967:41).

Op Donkiespad is iemand wat 'n algemene stuurjonge ("stuurdingetjie") was, as Kabous aangespreek (De Villiers 1964:29).

Dis egter in die daaglikse omgangstaal waar die meeste afwykings voorgekom het:

besallems	(psalms)	(De Villiers, 1961 a:33)
besinte	(presente)	(De Villiers, 1961 a:22)
beslein	(porselein)	(De Villiers, 1964:26)
betat	(patat)	(De Villiers, 1964:86)
blo	(belowe)	(De Villiers, 1961 a:1)
bloukcp-klipse manner	(klipsalmander)	(De Villiers, 1964:86)
ferennas	(verandas)	(De Villiers, 1954:41)
kernaatjies	(karmenadjes)	(De Villiers, 1961 a:22)
koejatenhout	(kiaathout)	(De Villiers, 1961 a:9)
kwekstertjies	(kwikstertjies)	(De Villiers, 1954:50)
kyntjie	(kindjie)	(De Villiers, 1967:41)
langtêring	(lantern)	(De Villiers, 1961b:124)
molik	(moeilik)	(De Villiers, 1961a:1)
omtrint	(omtrent)	(De Villiers, Ms:62)
resoen	(rantsoen)	(De Villiers 1954:103)
rinte	(rente)	(De Villiers, 1961a:1)

skap	(skaap)	(De Villiers, 1961a:1)
sluitel	(sleutel)	(De Villiers, 1954:56)
tinte	(tente)	(De Villiers, 1961a:1)
vinnemense	(vreemde mense)	(De Villiers, 1961a:7)

6.3 Aanspreekvorme

Teen die middel van die 20ste eeu het dr. Con geskryf dat die verhouding tussen ouers en kinders verander het. "Vyftig jaar gelede was dit ondenkbaar dat kinders hul ouers op hul name noem en 'jy' en 'jou' aanspreek. Die nuwe bedeling maak ruimskoots voorsiening vir die 'regte' van kinders - asof 'n onvolwasse mens volkome bewus is van sy regte en dié regte op verstandige, lewensondervindelike wyse kan handhaaf" (De Villiers 1961b:19).

Aan die begin van die eeu is alle oumense as "oom" en "tante" aangespreek. Wanneer 'n mens onseker was oor 'n vrou se ouderdom is sy as "ant" aangespreek. "En as jy eers 'n vrou ge-'ant' het, dan het jy in jou later lewe wanneer jy self die oom-, tante- of ant-ouderdom bereik het, ook nie meer ant deur tante vervang nie; jou tantes het al hoe minder geword, terwyl die anties jou langer op jou lewensweg vergesel het" (De Villiers 1956:76).

Daar is reeds daarop gewys dat dr. Con se ouma Swart sy ma se stiefmoeder en sy pa se "eie bloedsuster" was. Sy pa het dus nie sy weg oopgesien om sy "skoonmoeder" ma te noem nie en het dus volstaan met "sus Sannie" (De Villiers 1956:76).

Die Overbergers het na bekendes en familieleden verwys as: "nig Chrissie, ant Baba en kassin ('cousin') Jônne" (De Villiers 1961b:21).

6.4 Plekname

Overberg was nooit die amptelike naam van hierdie streek nie. Die woord moes egter reeds vroeg in die agtiende eeu ontstaan het, want in 1745 met die stigting van die distrik Swellendam was dit al algemeen in gebruik (Prins 1983:3).

Die geografiese naam Overberg het in onbruik geraak, maar Con de Villiers het dit weer in die volkstaal laat herleef (J.J. de Villiers 1989:Onderhoud). Dit is dus aan hom

te danke dat "die Overberg" vandag amptelik in die weervoorspellings gebruik word wanneer daar na 'n spesifieke geografiese streek verwys word.

Overbergse plek- en plaasname kom deurgaans in die skryfwerk van Con de Villiers voor. Hy verwys na Sir Lowryspas. Volgens hom het die negentiende eeuse Overbergers dié pas Onderkloof genoem (De Villiers 1956:55 & 1961a:29). Dr. P.E. Raper, hoof van die Naamkundesentrum van die RGN, bevestig dat hierdie pas, tussen Somerset-Wes en Grabouw, as Hottentots-Hollandkloof of Onderkloof bekend gestaan het. In 1830 is dit herbou en vernoem na Sir Galbraith Lowry Cole, goewerneur aan die Kaap van 1828-1833. (Raper 1987:117 & 295).

Dr. Con onderskei baie definitief tussen Sir Lowryspas en Gantouwpas: "As ek oor Sir Lowryspas ry, dwaal my oë altyd na die ou Ghantoupas wat nog steeds nie as nasionale monument verklaar is nie [...] Oor daardie trekpad het die Overbergers, die eerste Voortrekkers, gegaan om die woesteny te tem en daardie uithoek vir hulle en vir ons tot tuiste te maak" (Aucamp 1976:58-59). Raper verklaar egter dat Gantouw die oorspronklike naam van Sir Lowryspas was. Wanneer hy egter die naam Gantouw as sodanig bespreek, wys hy daarop dat die Gantouwpas slegs 'n kortpad na die bopunt van Sir Lowryspas was. Volgens hom is Gantouw die Khoiwoord vir "elandpad", 'n naam wat waarskynlik ontstaan het omdat die diere hierdie pad gevolg het (Raper 1987:117 & 295).

Nog 'n bekende pas wat teen die Overbergse berghange uitkronkel waarna dr. Con verwys, is die Houwhoekpas. Volgens hom was die pas se oorspronklike naam Houk, 'n Khoiwoord wat "beboste plek" beteken (De Villiers 1961b:90 & Scholtz 1969:109). Volgens Raper is die naam egter afgelei van "houhoek". Charles Pettman, Metodiste-predikant en skrywer oor plekname, beweer dat die naam na die steil opdraand deur die skeur verwys: "Houwhoek is the name borne by a gorge in the Caledon district [...] Houwhoek implying 'Hewing-corner, Houdhoek, Holdfastcorner or Houthoek/wood corner'" (Pettman 1931:71).

Tussen Caledon en Hermanus op pad na Hemel-en-Aarde, is "Shaw's Pass". Volgens dr. Con het dit vroeër bekend gestaan as Sannie Louw se Berg. Hy maak heftig beswaar teen hierdie naamsverandering en vra wie "die danige Shaw" was. Hemel-en-Aarde was 'n nedersetting vir melaatses. Die landmeter wat destyds hierdie gebied opgemeet het se handlanger se naam was Engel. Hy het blykbaar jare daarna tot vervelens toe vertel hoe "'n engel" hom met sy werk gehelp het (De Villiers

1956:12). (Geraadpleegde pleknaamwoordeboeke verwys nie na "Shaw's Pass" en Hemel-en-Aarde nie.)

Kouerivierspas in die Bredasdorpse Sandveld is die naam vir 'n steilte teen die berg (De Villiers 1954:29).

Die Overbergse kUSDorp Hermanus se eertydse naam was Hermanuspetrusfontein. Die dorp is vernoem na 'n Hollander, Hermanus Pieters. (Volgens dr. Con het "beterwetendes" verkeerdelik die van Pieters na die naam Petrus verander). Hermanus Pieters was by geleentheid teen die berghang op soek na weiveld toe hy op 'n fonteintjie afgekom het. Daarna is daar na die fonteintjie verwys as "Hermanus Pieters se fontein". Met verloop van tyd is die dorpsnaam daarvan afgelei wat in die volksmond Hermaanspietersfontein geword het (De Villiers 1954:55 & 1969:109). Hierdie verklaring vir die herkoms van die pleknaam Hermanus, is volgens Raper heeltemal korrek. Hermanus Pieters was volgens hom 'n Hollandse onderwyser (Raper 1987:145).

Herriesbaai was vroeër die naam van die latere strandgebied Hawston naby Hermanus (De Villiers 1961b:97). Volgens Raper is Hawston vernoem na ene Haw, 'n siviele kommissaris van Caledon (Raper 1987:140)

Overbergse plaasname leef voort in dr. Con se sketse. Die name illustreer die uitdrukkingsvermoë van die volkstaal.

Die plaas Perdeberg in die Caledonse Strandveld was en is tot vandag die familieplaas van dr. Con se familie (De Villiers 1954:25). Die plase Onrusrivier, Modderrivier en Uilkraal in die Caledondistrik het ook aan De Villiers's behoort (De Villiers 1956:11).

In die Bredasdorp-distrik was sy ma se mense, die Swarts, se familieplaas Elandsdrif (De Villiers 1954:25). Ander familieplase van die Swarts in dieselfde distrik was Soetendalsvlei en Melkbosch, die plaas wat sy naam aan die groot getal melkhoutbome wat daar groei, te danke het. Die verskillende Swart-gesinne is van mekaar onderskei deur die naam van die plaas aan die gesin se van te koppel, byvoorbeeld: die Melkbosch-Swarts of die Soetendalsvlei-Swarts. Melkbosch en Modderrivier (die De Villiers-plaas) is reeds vroeg in die agtiende eeu aangelê.

Heuningrug in die Bredasdorp-distrik en Hartbeesrivier in die Caledon-distrik is eweneens deur pioniers in die vroeë 18de eeu aangelê (De Villiers 1956:69 & Scholtz 1969:103 & 109).

Die appelpaas Knoflokskraal is volgens dr. Con die oudste Overbergse plaas. Daar was vroeër jare 'n uitspanning. Die plaas het waarskynlik sy naam te danke aan die wildeknoflok wat daar gegroei het (Aucamp 1977:59, Scholtz 1974:20 & Scholtz 1969:109). Die woord "kraal" wat ook eie gebied kan beteken, het dikwels as laaste gedeelte van 'n plaasnaam voorgekom, byvoorbeeld Prinskraal, Boontjieskraal, Ganskraal en Mierkraal (Scholtz 1969:106 & 109-110 & HAT 1981:612).

Sommige plase het bekendheid verwerf omdat dit daar sou gespook het. Die name van sodanige plase weerspieël die onheil wat daar sou skuil: Dooiemanskloof en Dwaalhoek. Op Fonteinbosch, Modderrivier, Speelmansrivier en Wiebrandsrivier het dit volgens oorlewing ook gespook (De Villiers 1956:20, 99 & Scholtz 1969:110).

Wanneer 'n rivier deur 'n plaas gevloei het, het die woord rivier die laaste gedeelte van die plaasnaam uitgemaak. Karmelksrivier, Bietourivier, Harwiesrivier, en Botrivier (Botterrivier) is plase wat naby standhoudende riviere geleë was. Op hierdie plase was die inheemse plantegroei dan ook baie welig. Die Rûensplaas Kleibank was geleë op die oewer van 'n pragtige, breë rivier. 'n Trekskuit moes die bewoners van hierdie plaas oor die rivier vervoer (De Villiers 1954:59, 96, 1956:85 & Scholtz 1969:103).

Dr. Con se pa het die grond in die distrikte Caledon en Bredasdorp baie goed geken. Oor die plaas Potkleikloof het hy hom sterk uitgelaat: "Daar het die heerlijkheid 'n end geneem!", bedoelende dat die spesifieke plaas geen potensiaal gehad het nie. Sy voorspelling dat geen boer op Slangnes 'n bestaan sou kon maak nie, het waar geword toe die eienaar na ses jaar sy plaas en spoggerige woonhuis aan die verlatenheid oorgelaat het (De Villiers 1954:49).

Gedurende die wintermaande wanneer die vleie gereën het, het vleie ontstaan waar vroeër geen vleie was nie. Vandaa... soos Voëlvlei, Papiessvlei en Ondervlei (De Villiers 1954:29 & 1969:110-11).

Die term "gat" kom ook soms as slotgedeelte van plaasname voor, waarskynlik wanneer daar 'n diep duik of vallei in die plaaslandskap voorgekom het. Die klein Con de Villiers het dikwels 'n lang ent gestap om by 'n bejaarde egpaar op die plaas Skilpadsgat te gaan kuier. Hulle het hom baie bederf. Hermaans Pieters het op die plaas Linkerhandsgat gebou. Hierdie plaas was teen die middel van die 20ste eeu nog in die Pieters-familie se besit (De Villiers 1956:9 & 100).

Die plaas met die mooi naam Helderfontein het dr. Con se verbeelding aangegryp. Van 'n eertydse spogwoning het slegs murasies oorgebly en die plaas was verlate. Hy was verder daarvan oortuig dat dit daar gespook het. Hy kon deur sy genealogiese navorsing niks oor sy voorsate Hendrik en Hendrina Swart wat in die agtiende eeu op Helderfontein gewoon het, uitvind nie (De Villiers 1956:51 & 57).

6.5 Naamgewing aan plante

Dr. Con was baie lief vir die natuur en het die grootste respek vir blomme gehad. Reeds as kind het hy 'n liefde vir die Overbergse veldblomme ontwikkel. Sy pa het die belangstelling by hom gekweek. Wanneer hulle op reis was, het sy pa dikwels stilgehou en afgeklim om 'n plaat veldblomme van naby te beskou. Hyself het ompaaie gery om die Overbergse blommeprag te kon sien. By sulke geleenthede het dr. Con hom met die woorde van die Duitse digter Gottfried Keller (1819-1890) gemaan om dit wat die natuur in oorfloed bied, in te drink: "Trinkt, o Augen, was die Wimper hält, Von dem goldenen Ueberflusz der Welt" (Aucamp 1976:58).

In sy werk het dr. Con baie na die natuurlike plantegroei van die Overberg verwys; dikwels het hy die volksname gebruik: "Met die eerste reëntjie ondergaan die werf sy gedaantewisseling. Na 'n paar dae reeds steek die kweek, die tulpe, die turksnaels, misbredie en kiesieblaar hul jong spruitjies uit na die Overbergse lug" (De Villiers 1961a:29-30).

Turksnaels waarna hier verwys word, is die volksnaam vir 'n weidingsgewas Erodium praecox. Die plant se vrugte lyk soos swaardpunte en herinner blykbaar aan die naels van 'n Turk (Smith 1966:472).

Misbredie is 'n naam wat aan baie van die Amaranthus- en Chenopodium-spesies gekoppel word. Dié plante word gewoonlik in veekrale waar die saad in die dieremis

ontkiem, aangetref. Die blare van byna al die soorte word vir die maak van bredies gebruik (Smith 1966:339).

Kiesieblaar (Malva parviflora) is 'n voorbeeld van 'n plantnaam wat uit Nederlands oorgeërf is. Die blare is in kooksels/aftreksels vir senuweepeyne en keelseer gebruik. In die Overbergse dorp Bredasdorp is die blare algemeen as trekpleisters op absesse gebruik. Die volksnaam is 'n vervorming van die Nederlandse naam "kaasjesblaar" wat "keesjesblaar" of "kiesieblaar" geword het. (Smith 1966:290 & Scholtz 1974:98).

Die veldblomme wat dr.Con as kind daagliks op pad plaasskool toe gesien het, het hy goed onthou: suurkanol, amarillislelies, suikerkanstruik, kapokblomme, sewejaartjies, biesieroeibloem en tjiengerientjies (De Villiers 1974:40).

Sommige Afrikaanse plante het hul naam te danke aan die produk wat dikwels eetbaar is. Die "suurkanol" of suurknol (Watsonia) verwys na die suur smaak van die knolle (Scholtz 1974:85). Die stingels van die suurkanol kan tot twee meter hoog word en die blom wat die plant dra, is ligpienk of rooi (Smith 1966:447).

Die volksnaam amarillis is blykbaar in die verlede verkeerdelik aan verskeie blomsoorte gegee. Die generiese naam word tans beperk tot die Kaapse Amaryllis belladonna of maartlelie, die blom wat slegs in Maart oopgaan (Smith 1966:61 & 328).

Die kapokblom (Lanaria lanata) het sy naam daaraan te danke dat dit soos kapok lyk (Smith 1966:278).

Die reisiger Thunberg het in die agtiende eeu die naam tinkerintees aan die spesie Ornithogalum thyrsoides gegee. Die volksnaam verteenwoordig 'n baie interessante verskynsel. Dis naamlik 'n klanknabootsende naam, genoem na die geluid wat die blomstingels maak wanneer hulle teen mekaar gevryf word (Smith 1966:462).

Sewejaartjie is die algemene naam vir bykans al die Helichrysum- en Helipterum-spesies, 'n geharde struik wat tot een meter hoog groei en pragtige pienk-pers blommetjies dra (Smith 1966:415).

Biesieroei is die volksnaam vir Bopartia gladiata en Bopartia spathacea 'n biesieagtige plant wat vir die vleg van mandjies gebruik word en wat in die Caledon- en Bredasdorp-omgewing voorkom (Smith 1966:101).

Dr. Con het die blomtuin van tant Kootjie Pieterse, bywonersvrou op Perdeberg, met piëteit onthou: "Die struik was tamarisk, bebroeide-eier, hanekam en roosstruik met geurige pienk rosies. Die blomme was rooi salie, narsings, hoe rooier - hoe - mooier en malvas. Die narsings en sneeuklokkies het lank reeds tot in die groentetuin gesprei. Tant Kootjie se hele tuin was later toegerank met kamferfoelie" (De Villiers 1979:62). Sommige van hierdie plante waarna hy verwys, verteenwoordig interessante taalverskynsels wat naamgewing betref.

Tamarisk (Tamarix usneoides) is 'n tipe geelhout wat uit Europa ingevoer is en op sommige plekke deur die vee gevreet word (Smith 1966:456).

Bebroeide eiers (Abutilon darwini) is 'n ornamentele struik wat uit Suid-Amerika ingevoer is. Die naam is 'n voorbeeld van die oorspronklikheid van die volksmens. Die plant se geel blomme met rooi are op die blomblare vertoon 'n duidelike ooreenkoms met halfbebroeide eiers (Smith 1966:78).

Hanekam (Amaranthus thunbergii) is 'n naam wat gebruik word vir plante waarvan die bloeiwyse met 'n haan se kam ooreenstem (Smith 1966:242).

Salie is die versamelnaam vir verskeie Salvia-spesies. Dis die ekwivalent vir die Engelse kruie-naam, "sage". Om te onderskei tussen die verskillende soort salies word kleur, blaareienskap of habitat as voorvoegsel gebruik. Dr. Con verwys na die rooisalie (Smith 1966:406-407).

Die melva (Pelargonium) is die alombekende potplant. Dr. Con het in sy beskrywing van die plaashuis waarin hy grootgeword het, ook verwys na die ry malvablikke op die stoep wat gekwyn het onder die aanslag van die son en die hoenders wat daarin wou lê (De Villiers 1954:8 & Smith 1966:331).

Kamferfoelie of kanferfoelie (Lonicera periclymenum) is die Europese "honey-suckle". Die naam is 'n vervorming van "kamperfoelie" onder invloed van woord "kanfer". Die volksnaam is ontleen van die Latynse woord "Caprifolium" (Smith 1966:273 & 275).

Dr. Con het sy geboorteplaas, Donkiespad, altyd as een van die mooiste Overbergse plase beskou. Die plaas is aan 'n rivier geleë en gevolglik het die inheemse struik welig gegroei. Hy verwys na paddabos, kooigoed, slang- en renosterbos, klossies, kalkoentjies, tjiengerientjies, rooipype en aandblomme (De Villiers 1979:9).

Paddabos (*Cliffortia polygonifolia*) is 'n bosagtige struikgewas. Die volksnaam het ontstaan vanweë die feit dat paddas in groot getalle onder hierdie plant wat in klam dele groei, skuil (Smith 1966:361).

Kooigoed (*Helichrysum*) groei aan rivieroewers. Die halms word afgesny en winddroog gemaak. Dit word dan as beddegoed vir perde en mulle gebruik. Vandaar die volksnaam kooigoed (Smith 1966:306).

Slangbos (*Crassula anguina*) het sy naam te danke aan die ooreenkoms wat die dun takkies met klein slangetjies vertoon (Smith 1966:422).

Dr. Con het dikwels in sy sketse na "renosterbossies" verwys (De Villiers 1979:31). Soms het hy dit op Overbergs "anosterbosies" genoem (De Villiers 1961a:29). Renosterbos(sie) (*Elytropappus rhinocerotis*) is 'n bosagtige struik wat tot 'n meter hoog groei. Die blare het 'n grys tot blougroen kleur en is naby mekaar gegroepeer. Dit groei in kleiagtige grond en is onder andere kenmerkend van die Rûensveld (Smith 1966:387). "Renosterbos" is een van die oudste oorspronklike plantname in Afrikaans. Simon van der Stel, kommandeur en later goewerneur aan die Kaap van 1679 tot 1699, het in 1685 op sy reis na Namakwaland renosterbos teengekom. "Renosterbos" is moontlik só genoem omdat renosters graag daarin lê of daaraan vreet (Scholtz 1974:33).

Klossie (*Ixia*) is afgelei van "kalossie" of "kalotjie", 'n volksnaam wat oorspronklik slegs verwys het na 'n sekere spesie van *Ixia* waarvan die blomdeel soos 'n hoofbedekking gelyk het; veral dié soort hoofbedekkings wat deur die Kaapse Maleiers gedra word (Smith 1966:271 & 300).

Kalkoentjie (*Tritonia Lylalina*, *T. deusta* en *T. crocata*) behoort tot die familie *Iridaceae* en die volksnaam verwys na die kleur van die blomme wat ooreenkom met die skarlakenrooi van die kaiken se belle (Smith 1966:270).

Die volksnaam "aandblom" (*Pelargonium triste*) word algemeen gebruik vir 'n groot aantal inheemse plante waarvan die blomme meestal groot is en in die aand oopgaan (Smith 1966:54).

Dr. Con verwys na werfuintjies wat welig op 'n Overbergse plaas gegroei het (De Villiers 1964:89). Die "uintjie" (*Moraea*) is een van die oudste plantname in Suid-Afrika. Dis afgelei van die Nederlandse woord "uien" wat reeds in die sewentiende eeu hier gebruik is (Scholtz 1974:20).

Volgens dr. Con was die rivierloep in die Overbergse Rûenswêreld in die somer droog, maar oortrek met groenigheid, onder andere snyruigte en truintjeroemenie (De Villiers 1968:83). Snyruigte (*Scirpus maritimus*) kom in vleie of riviere voor en die skerp blare sny die hande (Smith 1966:426). Die truitjie-roer-my-nie/kruidjie-roer-my-nie (*Melianthus major*) is 'n volksnaam wat waarskynlik ontleen is aan die onaangename reuk wat fyngemaakte blare of gebreekte takke afgee. "Truitjie" is die verkleiningsvorm van "Gertruida" en 'n verbale vervorming van "kruidjie" (Smith 1966:313 & 469).

Oom Michiel du Toit, goeie vriend van dr. Con en vader van Nontjie, 'n skoonsuster, het 'n waatlemoen 'n blou os genoem. Hy het dikwels gevra: "Sal ons nie 'n blou os slag nie?" (De Villiers 1979:18). Daar is geen verklaring waarom hy na dié vrug met ligrooi vleis as blou os verwys het nie.

Dr. Con het ook verwys na die oorfloed vrugte wat op die Overbergse plase geproduseer is. Interessante naamgewing in hierdie verband is die volgende: nôiensborspere, oumenspere (bon chrétien) en Ketriena-perskes (De Villiers 1979:63-64). Nôiensborspere herinner waarskynlik aan die borsies van jong meisies. Dis egter nie duidelik waaraan oumenspere en Ketreina-perskes hul naam te danke het nie.

6.6 Overbergse sêgoed

Volgens dr. Con het die oue geslagte tipiese gesegdes en spreekwoorde in hul omgangstaal gebruik. Dr. Con se ouma aan vaderskant het snaakse gesegdes en uitdrukkings wat die kinders nie altyd begryp het nie, gebruik: "Ek sal lankal dood

wees, dan sal my woorde nog in julle ore tuit" (De Villiers 1954:18). Haar taalgebruik het hy goed onthou: "Ek eet nie vir die honger wat ek het nie, maar vir die honger wat kom" (De Villiers 1954:18 & 1979:19). Ook: "Die Here het baie dinge gemaak, maar niks so goed as dat die een mens nie die ander se gedagtes weet nie." Sy het selfs in sommige gevalle 'n bietjie oneerlikheid toegelaat: "'n Leuen in nood is net so goed soos 'n stuk brood" (De Villiers 1954:18-19 & Aucamp 1977:55&60).

Die aanleer van ander tale was vir dr. Con se pa baie belangrik. Hy het dikwels die algemeen bekende gesegde, "Soveel tale as ek kan: soveel male is ek man" gebruik (De Villiers 1954:51).

Sy pa was kinderlik gelowig en het geglo dat die mens hom nie oor "môre" moes bekommer nie, want: "God sal sorge" (De Villiers 1954:52). Andries de Villiers was ook die vredemaker van die omgewing. Rusies onder bure is besweer deur 'n beroep op hulle redelikheid te doen: "Verstaan rede, dan bly daar vrede" (De Villiers 1954:47). Wat betref strydende huweliksmaats was sy eenvoudige raad aan die man om niks te doen as sy vrou kwaad word nie, want: "Die grootste straf vir 'n kwaai mens is dat hy vanself weer goed moet word" (De Villiers 1954:48-49).

Dr. Con se ma was lief om te sê: "Elkeen moet sy eie pakkie na die mark dra", bedoelende daarmee dat elke mens sy eie verantwoordelikheid het (JSG:Dokumente).

Die Bybel en die Hollandse gesangeboek was in die begin van die 20ste eeu baie mense se belangrikste verwysingsraamwerk. Sy ma het die ou Gesangboek baie goed geken: "En omdat haar taal ryklik deurspek was met gesangwendings, het haar kinders se omgangstaal ook gewemel van onbewuste gesang-sitate". Dele uit die Hollandse gesange het dus vaste uitdrukkings in die gewone spreektaal geword. 'n Broer van dr. Con het by 'n mediese dokter in Kaapstad verneem dat hy aan 'n ongeneeslike siekte ly. By sy aankoms op die plaas het hy uit Gesang 188:5 aangehaal: "Dink ik, wat ramp my hier nog wacht, wat smart in verre dagen" (De Villiers 1956:59-60).

Dr. Con het dikwels gehoor dat 'n gasvrou die oomblik wanneer onverwagte besoekers by die voordeur inkom, sou opmerk: "mij naar alles stil te voegen"

(Gesang 67:1). Dis baie moontlik dat die gaste met 'n ander aanhaling uit die gesangboek sou antwoord (De Villiers 1956:60).

Dr. Con se ma Nelie was altyd bedrywig en nooit ledig nie. Sy was werklik getrou aan die woorde van Gesang 62:3: "Steeds arbeidsaam, vol van zorgen" (De Villiers 1956:60).

By geleentheid het 'n varksog in die spens ingekom en groot wanorde veroorsaak. Toe tant Nelie dit sien, het haar woordeskat "gewemel van gesangbrokkies" uit Gesang 120:1: "Dierbre Vader! Vader onder al mijn noden! Trooster van't ontrust gemoed!" Gelukkig het die vark nie haar deegbolletjies bygekom nie en kon sy afsluit met Gesang 180:3: "Dank, Vader dank voor die genade" (De Villiers 1956:61).

Ook sy ouma De Villiers het gesangboektaal in die alledaagse lewe gebruik. Wanneer sy bedroef was, sou sy uit Gesang 188:5 aanhaal: "Denk ik wat ramp mij hier nog wacht, wat smart in verre dagen." Om uitdrukking aan haar verbasing te gee, sou sy uitroep: "Hygend hert!" (Psalm 42) en wanneer sy iets nie verstaan het nie of wanneer iets onverwags gebeur het, was haar woorde dikwels die eerste reël van Gesang 67:1: "My naar alles stil te voegen!" (De Villiers 1954:20).

Die oumense het beslis nie hierdie uitdrukkings uit die gesangboek op oneerbiedige wyse aangewend nie. Inteendeel, "hulle is in tye van spanning gebruik, wanneer die dramatiese krag van die gewone omgangstaal nie as voldoende geag is nie" (De Villiers 1956:61). Volgens Dr. Con was hierdie gewoonte om gesangsite in die omgangstaal aan te haal ook 'n kenmerk van sy eie taalgebruik en bewys dit dat hy tot 'n vorige geslag behoort (De Villiers 1954:20).

Dr. Con se oom Thys de Villiers het by geleentheid 'n vermaning uit die Koran vir hom aangehaal: "as jy jou eie trompet blaas, sal jy vind dat jou bure baie doof is" (De Villiers 1956:31).

Bekende Overbergse uitdrukkings kom deurgaans in De Villiers se sketse voor. Toe hy kind was, is die uitdrukking "pense_dik eet" nog algemeen gebruik (De Villiers 1954:103). Alhoewel die huisvrouens op die plase baie las van vlieë gehad het, het hul troos gevind in die wete: "waar baie vlieë is, is ook baie kos" (De Villiers 1954:15).

Die oormatige gebruik van wyn of sterk drank het bygedra tot die ontstaan van 'n vaste uitdrukking: "Aan die wynges verslaaf" (De Villiers 1956:45-46). Die woord smolletjie is gebruik wanneer na 'n drankie verwys is. "Julle wil nie miskien 'n smolletjie met my drink nie." En ook: "Oom Piet moes vroeg daardie oggend 'n smolletjie raakgeloop het" (De Villiers 1964:94 & 96).

Ander algemeen bekende uitdrukkinge in Afrikaans is ook in die Overberg gebruik:

"Ek het eerder die dood verwag as vir jou" (De Villiers 1964:71): Wanneer iemand onverwags by jou opdaag.

"Ons sit nou met ons vier" (De Villiers 1964:71): Vier mense bymekaar.

"'n Slaaibek van sy amp wees" (De Villiers 1964:71): Glad met die mond wees.

"Daar is so baie stof 'n mens kon pittersieliesaad daarop saai" (De Villiers 1964:54): As daar baie stof op voorwerpe gelê het.

"Fontejintjie, van jou gaan ek nooit weer drink nie! daarom kan ek jou maar besoedel en my rug vir altyd op jou draai" (De Villiers 1964:66).

"Sy is my boonskraapsel" (De Villiers 1964:29): Laatlam.

"Gaan perd wegsleep" (De Villiers 1964:107): Gaan dans.

Die bekende uitdrukking, "So waar as padda broek en baadjie dra" is ook gereeld in die Overberg gebruik (De Villiers 1964:110); Dr. Con het ook 'n uitbreiding daarvan aangeteken; "So waar as parra keil en menel [manel] dra" (De Villiers Ms/a:45): Inderdaad.

"Om jouself oor die perd te lig" (De Villiers Ms/a:48): Om te vergroot.

"Hy is darem 'n doring om te verstoring". Of: "Hy is klein, maar venyn" (De Villiers Ms/a:49): Wanneer 'n iemand iets buitengewoons regkry.

"Weet jy dan glad van niks nie?" (De Villiers 1961b:36): Stel jy dan glad nie belang in daardie opspraakwekkende gebeurtenis nie?

"Ek wens dat ek met soveel oulappe [pennies/muntstukke] besit as wat ek dié ding al gedoen het." Die afleiding "Dan was ek ryk", is altyd verswyg (De Villiers 1958:106).

"Tentpale uitgeruk" (De Villiers 1956:49): Verhuis.

"Hom uitgeïrek voordat hy gaan slaap het" (De Villiers 1956:73): Dit is gesê van die skoonpa wat voor sy dood die plaas aan die skoonseuns gegee het.

Jong seuns is op hul "rooiskeen"-leeftyd [puberteit wanneer hulle in meisies begin belang stel] nooit "gekonterfeit" nie (De Villiers 1954:70): Tienerseuns is nie afgebeeld of geskilder nie, die dogters wel.

"Na sy vadere in Abrahams skoot verhuis" - in dié geval gesê van 'n Joodse smous wat oorlede is (De Villiers 1954:85).

"Iets sonder blikke of blose doen" (De Villiers 1958:96): Skaamteloos handel.

"'n Swalletjie trek". Dit was eg Caledons om van 'n vuurhoutjie as 'n "swalletjie" te praat (De Villiers 1968:94).

"'n Spieël is groen van snare - Soos die oog kan 'n spieël vol draaie en nukke wees" (De Villiers 1968:39).

"Jy voel soos 'n hotnotsgot op 'n tak" (JSG:Dokumente): Wanneer 'n mens nie presies weet wat van jou verwag word nie.

In die Overberg is "'n dam soggens oopgesteek en saans toegesteek". Dr. Con kon nooit agterkom waarom die werkwoord "steek" in verband met damme gebruik is nie. "Ooptrek" sou meer gepas gewees het (De Villiers 1979:62 & 1964:62).

6.7 Ryme

Tot laat in Con de Villiers se lewe het die rympies waarmee hy grootgeword het, beelde in sy "geheue en fantasie" opgeroep. Sy ouma het baie rympies geken, maar niemand het die volkskundige waarde daarvan besef en dit opgeteken nie. Gelukkig kon hy sommige onthou (De Villiers 1954:19).

In die volgende rympie van sy ouma is volgens dr. Con 'n groot waarheid opgesluit:

'n Vryery onder een dak
Is 'n grote gemak:
Dit kos min skoene,
Maar baie soene! (De Villiers 1956:78)

Dr. Con het as kind met 'n knieruiterrympie kennis gemaak. Dit is 'n rympie wat 'n volwassene opsê terwyl die kind op sy knie perdjery. Hy kon twee reëls onthou:

Toe kom die skone vroue
Met hulle bonte moue (De Villiers 1954:19).

Hierdie twee reëls is waarskynlik afkomstig uit die volgende ou kniedeuntjie:

Ziet zoo rijen de heeren
Met 'er bonte kleeren,
Ziet zoo rijen de vrouwen
Met 'er wijde mouwen,
Ziet zoo rijd de akkerman
Met zijn paardje achteraan
(Du Toit 1924:10)

Een van dr. Con se pa se susters, sy tant Betta, het baie graag gerym. Ook sy het dikwels die rympie oor die vryery in een huis aangehaal. Wanneer iemand volgens haar oordeel onaansienlik was, het sy teenoor haarself opgemerk:

O Here aller ligte,
Watter aaklige gesigte (De Villiers 1956:78)

Dr. Con was self nie oortuig daarvan dat al haar rympies oorspronklik was nie. Volgens hom was baie van hulle moontlik uit Nederlands afkomstig (De Villiers 1956:78-79).

Party van tant Betta se rympies was baie aandoenlik. Dr. Con onthou nog die sterfbedopdrag van 'n moeder wat haar jong dogtertjie moes agterlaat:

Voed haar op, tog voor die Heere,
zet geene modes aan haar klere! (De Villiers 1956:79)

Soms het die tante se rym haar in die steek gelaat en dan het sy sommer van die "vrye versvorm" gebruik gemaak:

O, had ik die vleugelen van een arend,
Dan vloog ik na Dunghe Park! (De Villiers 1956:79).

In De Goede Hoop het daar soms rympies verskyn. Con de Villiers het baie graag hierdie uitgawes skool toe geneem en dit pouses gesit en lees totdat hy dit deels van buite geken het. Hy het 'n spesifieke aanhef van een van die ryme onthou:

Toe Oupa getrou het - dis dikwels vertel -
Toe was dit in Afrika anders gestel:
Hul praat van vooruitgang, die jonge geslag,
Maar dis agteruitgang as jy dit betrag!
(De Villiers 1954:34)

Dr. Con haal hier aan uit M.H. Naser (1874-1932) se gedig "Foor honderd jaar en nou" (Nienaber 1942:128-130).

'n Prominente figuur in die verenigingslewe van Caledon was ene Magghie Theron. Sy "was 'n wonderbaarlike digteres of rymelaar met 'n ongeëwenaarde vindingrykheid in haar rymwoorde". Dr. Con kon twee reëls van een van haar ryme "van die slagoffers van die 'Martjie Louw' onthou":

Pety van ons was op parool,
Daar op die plaas by mistig Poole.

[Hierdie Martjie Louw, die volksetimologiese vervorming van "Martial Law", het waarskynlik op die Anglo-Boereoorlog betrekking toe dit algemeen in gebruik was.]

Haar dorp, Caledon, het sy so besing:

Voorheen was jy so stil en klein,
En nou het jy al reeds 'n trein.

Net een ding sil ons nog om lol,
 Raai wat is dit? 'n Groot toun hol.
 (De Villiers 1961a:40)

Die bruin mense op die Overbergse plase het graag 'n paar reëls uit F.W.Reitz se gedig "Klaas Geswind en zyn perd" aangehaal:

Al is 'n Hotnot nóg so olik,
 'n sopie maak hom sommer vrolik
 (De Villiers 1964:130 & Opperman 1980:2).

Merwe Scholtz was die samesteller van Wynland, 'n bundel sketse oor die wynstreke van Suid-Afrika. Dr. Con het daarin 'n bydrae gelewer oor die Overberg en self nostalgies oor sy geboortestreek gerym:

Julle is altyd ryk,
 En ons soms arm.
 Maar hoe dit ook mag lyk,
 Ons is eers rêrig ryk,
 Want in die Overberg
 Klop harte warm.
 (Scholtz, 1969:103).

6.8 Raaisels

Dit wil voorkom asof die vra van raaisels dr. Con nie eintlik geïnteresseer het nie. Hy verwys slegs op een plek na 'n ou Caledonse raaisel: "Hoeveel nawels [naels] het 'n mens?" Die antwoord: een-en-twintig (De Villiers 1968:100).

6.9 Grappige anekdotes

Dr. Con het by geleentheid geskryf: "verrassing is die wese van die ingebore humorsin" (De Villiers Ms/a:51). In die ou dae waaroor hy skryf, het die mense op die plase baie hard gewerk. Soms was daar tog tyd vir 'n geselsie en dan "het die boerehumor kans gekry om te ontluik" (De Villiers 1956:62).

'n Paar grappige episodes word deur hom geskets. Hy vertel van die Jood wat vir hom 'n kussing vir sy karbankie wou koop. Hy het 'n mengsel van Russies, Jiddisj, Duits, Afrikaans en Engels gepraat en het die winkelklerk om 'n "kiesin" gevra. Sy het gemeen dat hy haar wou soen ("kiss") en haar mond uitgehou. Die klant was baie ontsteld, maar op die ou einde het hulle mekaar blykbaar begryp (De Villiers 1954:86-87).

Dr. Con vertel van die omie wat baie oorgewig was en oral in die distrik vrou gesoek het. Hy het vervolgens by 'n deftige weduwee besoek afgelê en voorgestel dat hulle gerus maar kon trou. Haar antwoord was kort en saaklik: "'Voorstel', sê sy. 'Voorstel? Jy kom met 'n voorstel na my en jy kan skaars jou vet agterstel uit jou blikwa lig. Vat jou voorstel en jou agterstel en pak hulle in jou moutig en trap!' (De Villiers 1964:50).

Nog 'n lagwekkende gebeurtenis hou verband met 'n telegram waarvan die bewoording foutief was. Na afloop van 'n vader se besoek aan sy dogter in Johannesburg, het sy aan die familie op die plaas laat weet dat hul pa op pad terug was. Die telegrafiste moes die telegram sommer oor die telefoon aan die plaasmense voorlees. Dit het gelui: "Vader vanoggend gevrek". Na oorlegpleging met die posmeester het sy toe liever voorgelees: "Vader vanoggend oorlede". Toe die pa op die plaas aankom, was die konsternasie groot. Werksmense en huisgenote het gillend van hom af weggehardloop. In hulle oë was dit die verskyning van 'n spook. Die probleem is opgelos toe hulle uitgevind het dat die telegram eintlik moes lees: "Vader vanoggend vertrek" (By 12.01.1957:5).

Dr. Con het die humoristiese ook in die goeie of ernstige bedoeling raakgesien. In 'n skets vertel hy van die groot aantal Bybeltekste wat teen die mure van sy suster Hannie se huis in Bredasdorp gehang het. Hy bereik 'n hoogtepunt in die vertelling wanneer hy verwys na die teks wat agter die deur in die toilet gehang het. Die toiletgebruiker kon daarop lees: "God ziet u" (De Villiers 1961b:53).

7. VOLKSGELOOF

Hoewel 'n vooraanstaande natuurwetenskaplike, het dr. Con groot ontsag vir die bonatuurlike gehad. By geleentheid het hy geskrik vir 'n wit hemp wat pas na hy dit uitgetrek het op die stoel rondbeweeg en op die vloer geval het. Geeneen van sy kollegas kon hom die volgende dag daarvan oortuig dat statiese elektrisiteit in die kunsvesel vir die hemp se bewegings verantwoordelik was nie. Hy het hulle ernstig verkwalik dat hulle sy "spookstorie" nie wou glo nie (De Kock 1991:Onderhoud). Hy het 'n onderskeid gemaak tussen gewone boerespoke en "dan die res" (By 16.11.1968:10).

7.1 Die tokkelossie

Dr. Con het in die Overberg van die tokkelossie gehoor. Hy het geweier om tokkelossie op hierdie manier te spel. Volgens hom is dit beslis "tokkelôsie" en word dit met 'n lang o uitgespreek. "Daardie ô is vir my die tokkelôsie se oog en hy sit op sy linkergroottoon. As 'n mens hom wil ontvlug of ontwyk, moet jy net op los grond, sand of deurslag padgee. As die tokkelôsie jou daar wil agtervolg, word sy linkervoet begrawe met oog en al en jy kan ontsnap." Hy het dus mense wat die tokkelossie gevrees het, aangeraai om altyd 'n sakkie sand saam te dra om op sy oog te gooi (De Villiers, 1964:120).

Die tokkelossie waarvan dr. Con gehoor het, het op 'n spesifieke plek op die dorp (waarskynlik Caledon) gebly. Later jare is daar 'n garage gebou en moes hy seker nuwe blyplek gaan soek. Dr. Con was van mening dat daar in die lewe van die tokkelossie ook "'n tyd van kom en gaan, van bestaan en vergaan" is (De Villiers 1964:121).

Dr. Con se beskrywing van tokkelossie toon 'n vermenging met 'n tema wat wyd in die wêreld voorkom en in Afrikaans onder meer as Ou Voetoog bekend staan. Ou Voetoog het 'n oog onder elke voet gehad en het 'n meisie agtervolg. Die meisie het 'n duifie teengekorn wat aan haar drie botteltjies gegee het waarmee sy Ou Voetoog kon ontvlug. Die eerste botteltjie het duwweltjies bevat wat sy moes uitstrooi. Dit het 'n duwweltjieberg geword wat die pad versper het. Die water van die tweede botteltjie het 'n waterkuil geword en in die vuur van die derde botteltjie het Ou Voetoog uiteindelik verbrand (Grobbelaar 1981:672). Die eintlike tokkelossie het die Afrikaanse

volksgeloof vanuit die swart mense se geloofswêreld binnegekom. Volgens die mees algemene beskouing is tokkelossie: "'n kort gesette, dwergagtige swart mannetjie en sy lengte wissel af tussen twee en drie voet". Hy is harig of gedeeltelik harig. Hy kan 'n lang wit of grys baard hê en sy gesig kan soos die van 'n mens, hond of bobbejaan lyk. Hy kan ook die kop van 'n hond met buitengewoon groot ore hê. (Coetsee 1941:7, 13 & 46). Soms neem hy die gedaante van 'n jakkals aan (Coetsee 1941:31-32).

Dr. Con het twee mense geken wie se beskrywing van die "onding" by laasgenoemde siening aansluit. Hulle het hom soos volg beskryf: "Hy lyk soos 'n jakkals en hy maak tande sy slagoffers en gebruik sy voorpoot - glo die regter - om vir die ongelukkige te wink en hom na die limbo, die nirwana, die buitenste duisternis te lok. As jy jou weer kom kry, sit hy miskien hoog in die boom of bo-op 'n bergkrans, drie uur te perd weg van die plek waar jy die jakkalsgedoente met sy jakkalsgevrete teëgekom het" (De Villiers 1964:120 & 121). Ook sy skets oor die dogtertjie wat weggeraak het, stem met bogenoemde ooreen. Toe sy die volgende oggend, na 'n naglange soektog gevind is, was sy kalm. Sy het 'n vreemde ding gesien: hy het baie soos 'n hond gelyk, mensehande met groot oë daarop gehad, met 'n wye bek vir haar geglimlag en met die regterpoot gewink (De Villiers 1956:43)

Dit toon ook invloed van die nadroejakkals, 'n kinderskrik uit die diereryk (Grobelaar 1977:71). Volgens dr. Con kan die nadroejakkals teruggevoer word na die Europese sage van die vampier of weerwolf. Dr. Con-hulle was as kinders die bangste vir die nadroejakkals. Hy het 'n jakkalsgestalte gehad, maar kon vlieg. Die ou bruin vrou op die plaas het vertel dat hy snags by oop vensters kon invlieg en die mense se bloed uitsuig (De Villiers 1964:121 & 122).

7.2 Kinderskrikke of paaiboelies

Die Afrikaanse volksmens was goed bekend met kinderskrikke of paaiboelies. 'n Stout kind is met 'n kinderskrik of paaiboelie bang gemaak om hom daarvan te weerhou om verkeerde dinge te doen en/of om van lewensgevaarlike plekke weg te bly (Grobelaar 1977:68).

Con de Villiers het as kind in die Overberg met die bekende Antjie Somers se kinderskrik kennis gemaak. Hy het haar soos volg beskryf: "Antjie Somers was die

nare vrou, 'n soort voëlverskrikker waarmee stout kinders bang gemaak is in daardie onverligte tye toe kinders nog aan Vader Krismis geglo het en aan die verduideliking dat 'n nuwe baba in die gesin 'n bojaan was wat Pa in die berg gaan vang en presentabel gemaak het deur hom haar-af te maak." Volgens dr. Con het daar oor die geslag van Antjie Somers baie meningsverskille bestaan. Sommige "kenners" was oortuig daarvan dat sy 'n bruin man was wat vroueklere gedra het. 'n Ander groep was van mening dat sy haar geslag na willekeur kon verander, en 'n derde groep wou Antjie se geslag met behulp van die Griekse en Romeinse mitologie verklaar (De Villiers 1964:121-122).

In die Afrikaanse volksgeloof word Antjie Somers gewoonlik beskryf as 'n bruin of swart man wat vroueklere dra en rondgaan om te moor of te roof. Antjie Somers het in 'n groot mate 'n paaiboelie geword wat rondgaan om kinders wat saans buite rondloep, te vang en in 'n groot sak oor sy skouer weg te voer (Grobbelaar 1977:63).

7.3 Spoke

Vanmelewe se spookstories het altyd Con de Villiers se belangstelling en fantasie beetgepak (De Villiers 1954:40). Die Afrikaanse letterkundige en skrywer Hennie Aucamp sê: "Die spookverhaal, 'n oerbestanddeel van streekkuns, speel 'n sterk rol in C.G.S. de Villiers se werk; sy spoke is Overbergs, soos dit hoort. En tog is 'n geslaagde spookstorie, by De Villiers nes by ander skrywers, 'n skaars ding; want ook 'n spookstorie moet struktureel versorg wees, met stemming volgehou tot die slotsin toe. Dis juis waar die knoop lê: die spookstorie dwing terug aarde toe, en eindig dikwels op 'n nie-beplande antiklimaks. Die skrywer is hom deeglik bewus van die tegniese strukke van dié genre, soos uit die formulering in 'Groen van snare' blyk:

'Selfs 'n spookstorie moet vorm hê, maar iets wat werklik gebeur het, steur hom bloedweinig aan vorm: dit het nou maar sommer gebeur, en wanneer 'n mens dit návertel en iets daar aanlas, kan jy die nate nie mooi platstryk nie'" (Aucamp 1976:3).

Dr. Con het sy belangstelling in spookstories soos volg verklaar: "As ek so terugkyk op my kinderdae, besef ek dat die plaasvolk met hul spookstories my soms te weelderige fantasie moes laat ontstaan het. Maar nie hulle alleen nie. Daar was nog Ma se broer, arme oom Gert 'Doekvoet', wat volgeprop was van ons folklore en die oorgelewerde uit sy ryke fantasie gedurig aangevul het." Hierdie oom Gert was egter

bewus daarvan dat sy suster hom sou verkwalik omdat hy spookstories aan haar seun vertel het (De Villiers 1961b:108 & 1965:125).

Con de Villiers het tussen oumense grootgeword en hy het hul gesprekke oopmond aangehoor (J.J. de Villiers 1989:Onderhoud). Dit het waarskynlik daartoe bygedra dat hy werklik aan spoke geglo het. Hy het onomwonde verklaar: "Ek weet nie of ek aan Antjie Somers, die tokkel `sie, die naderoejakkals en die doodsvœl glo nie, maar ek glo wél aan spoke en aan wat vanmelewe se Overbergers voorbodems genoem het" (De Villiers 1964:120). Hy het gesê dat daar dinge is wat jy kan glo sonder om te bewys dat dit bestaan. Hy het self nooit 'n spook gesien nie, maar hy kon hulle glo "voel" (Hg 19.03.1948:67). In sy strandhuis op Hermanus staan 'n groot aantal boeke met die wêreld se bekendste spookstories. Sy belangstelling in spoke illustreer die kinderlike eenvoud in dr. Con (J.J. de Villiers 1989:Onderhoud & Dempsey 1989:Onderhoud).

Van die spookstories waarmee hy grootgeword het, het hy in sy sketse oorvertel. Reeds in sy eerste bundel, Snel dan jare, verskyn "Die spook in Oupa se leunstoel". Hierdie verhaal handel oor die spookgeskiedenis van die leunstoel wat aan sy oupa De Villiers (1801-1875) behoort het.

Twee susters, Chrissie en Sannie, het glo beide 'n ontmoeting met die oorlede Oupa gehad. Sannie het hom een oggend baie vroeg met sy slaapjark en -ruissie in die stoel sien sit. Chrissie is deur hom gekonfronteer toe sy by geleentheid 'n wasbalie deur die voorkamer gedra het. Sy wou van hom weet wie haar dan so slaan. Sy het flou geword en toe hulle haar uittrek, het haar onderhemp aan haar rug vasgekleef. Onder die hemp was 'n duidelike afbeelding van 'n menshand. Volgens Chrissie was dit op dié plek waar sy 'n klap gekry het. "Presies 'n jaar na die voorval, op dag en datum, het daardie hand weer agter haar rug afgeteken gestaan" (De Villiers 1954:112-119).

Die verhaal "'n Spokery sonder 'n spook" in Goue fluit, goue fluit handel eintlik oor 'n huis wat gespook het. Die ou woonhuis het "nie gehou" van die nuwe dele wat aangebou is nie en gevolglik het alles in die nuwe gedeelte gebreek en meubelstukke is sonder die inwoners se medewete verskuif. Ten einde raad het die boer toe 'n nuwe woonhuis op 'n ander gedeelte van die plaas laat bou (De Villiers 1968:45-49).

Vir een besondere verhaal het Con de Villiers nie 'n gangbare verklaring gehad nie. Was die verskyning 'n spook of nie? In die verhaal "Groen van snare", ook uit bogenoemde bundel, sien die hoofkarakter homself in die spieël van 'n snyerswinkel op die dorp. Hy sien ook 'n kolleehond wat tjankend die straat op hardloop. Uit die hoek van sy oog gewaar hy 'n swygende man waarvan geen spieëlbeeld verskyn nie. Die man het later verdwyn en die hond is saam met die hoofkarakter huis toe. Die volgende dag was die hond spoorloos weg. 'n Bruin man se verklaring was eenvoudig: na 'n paar drankies, spieël die oog dubbel (De Villiers 1968:36-38).

Dr. Con het by geleentheid gesê: "Spoke is snobs en verskyn net vir mede-Overbergers" (Aucamp 1976:45). Op sekere plase het 'n vreemde atmosfeer geheers. Dit was nie net hy wat daarvan bewus was nie, maar vreemdelinge het dit ook aangevoel (De Villiers 1964:124).

Hy het vertel dat hy in 'n spookhuis grootgeword het. Sy suster het op 'n keer die vrykamer binnegegaan toe sy 'n ou vrcutjie opgemerk het. Sy het gedink dis haar tante en wou dié groet, maar die "tante" het verdwyn en die suster het flou geword (By 16.11.1968:10).

Dr. Con se ouma aan vaderskant het nie eintlik 'n vrees vir spookgedaantes gehad nie. Sy het dan ook nie omgee om in die berugte spookkamer van Donkiespad te slaap nie. Volgens oorlewering het 'n lang, skraal, swart geklede vrou snags op en neer in dié vertrek geloop, maar net hierdie ouma kon haar sien (De Villiers 1964:123).

Na vele jare het hy besoek gebring aan sy geboorteplaas. Die ou woonhuis is op daardie stadium as buitegebou gebruik. Die deur van die eertydse berugte spookkamer het wawydoop gestaan en hy het tot hierdie gevolgtrekking gekom: "Maar spoke soek geselskap van die lewendes wat die huis bewoon, en hulle het seker nou almal gaan lê. Miskien het hulle ook tot die besef gekom dat dit somer pure jeukerigheid is van die dooies om die lewendes bang te maak" (De Villiers 1961a:6).

Die jong Con se twee oujongkêrel-broers (vermoedelik Jan en Andries) het op Perdeberg gaan boer. Die woonhuis was maar leeg en karig gemeubileerd. Wanneer hulle die agterdeur wou bereik, moes hulle deur die "spookgang" loop. Daar het 'n

"vet en dik" tante met gevoude arms gesit. Die ronddwalende, oorgewig tante van Perdeberg was in skrilte kontras met die "lang rietskrale gedaante" van Donkiespad. (De Villiers Ms/a:5).

'n Eienaardige vermenging van spokery en goëlyery vind ons by nog 'n Overbergse plaas waar 'n spookgedaante rondgedwaal het, naamlik Die Poort. 'n Hewige rusie tussen twee broers, Hennerik en Gysbert, het gelei tot oorlede Gysbert se dwalery. By geleentheid het Hennerik 'n hantsskaap van Gysbert doodgeslaan. Vir agtien jaar het die broers nie met mekaar gepraat nie. Toe Hennerik op sterwe was, het die dominee en die familie Gysbert oorreed om sy vergifnis te gaan aanbied. Hy het egter net te laat by die sterwende se huis opgedaag. Twee jaar later is Gysbert ook oorlede en toe het hy begin dwaal. Sy spokery was egter baie rumoerig. Vir 'n besoeker op Die Poort het dit by geleentheid geklink asof die voorhuis daardie nag met 'n groot lawaai skoongemaak word. Dit het behoorlik voorgekom asof daar met swaar gereedskap op die meubels gekap is. 'n Mens kon byna glo portrette het van die mure gaval. Die dag daarna het nie die gas of plaasmense 'n woord oor die lawaai gerep nie (De Villiers 1954:39-45).

Die legendariese oom Thys de Villiers (1832-1927), oudste broer van dr. Con se pa en Volksraadslid vir Caledon, het vertel van die verskeidenheid spook op sy plaas, en ook in Dooiemanskloof, 'n kloof vlak by die plaas. 'n Besondere spook was lief daarvoor om saans saam met hom op die werf rond te loop. Sodra hulle op die stoep gekom het, het oom Thys die spook meegedeel dat hy nie bereid was om sy slaapkamer met hom te deel nie. Die spook het gehoorsaam en padgegee (De Villiers 1964:123).

'n Ander spookgedaante waarmee oom Thys te doene gekry het, was 'n kinderspokie wat gedurig in die huis en op die werf gehuil het. Die gedeelte van die werf waarvandaan die gehuil gekom het, is omgespit. 'n Geraamtetjie is gevind, ordentlik begrawe en die kinderspokie was daarna stil (De Villiers 1964:123).

Ook aan moederskant het dr. Con 'n familielid gehad wat met spookgedaantes te doen gekry het. Sy oom Doekvoet het weer vertel van die "perdewa wat op die gelykte regoor die plaas Vêrviel [Fairfield] so teen skemering aangery kom, maar nooit tot by die ander rytuie kom nie" (De Villiers 1961b:107-108).

Die bruin Overbergers van Kyskloof, 'n woonbuurt naby Caledon, het vas geglo dat 'n mediese dokter wat selfmoord gepleeg het, gereeld op die gelyk pad naby hul dorp gespook en sodoende noodlottige ongelukke veroorsaak het. Daar was sprake van "'n lang wit gedaante met sy kop onder die arm" (De Villiers 1961b:117-121).

Volgens dr. Con was daar in die besit van sy familie 'n bewysstuk vir die verskyning van 'n spookgedaante. Die gedaante van 'n oorlede moeder het aan haar gewese skoonsuster, Lenie, verskyn. Ander lede van die familie het haar twee agtergeblewe weeskinders aangeneem en nie goed versorg nie. Die spookgedaante kon nie aan haar broer self verskyn nie en daarom moes sy (die skoonsuster) die draer van die boodskap wees. Daar moes onmiddellik beter na die kinders gekyk word. Skoonsuster Lenie was verplig om die spook met die hand te groet. Sy moes haar handpalm na bo draai en dit met 'n sakdoek bedek. Die spookhand het 'n merk op die sakdoek ingebrand. Later jare was dié sakdoek nog in die besit van Lenie se kleindogter, aldus dr. Con (De Villiers 1968:9-14).

Die bruin man Adoons Kiewiedoor het 'n vooropgestelde idee oor spookgedaantes gehad: as dit die nag baie reën, bly die spoke in hul grafte in die "godsakker", want "'n spook is nes 'n bokkapater: hy loop nie sommer deur die water" (De Villiers 1968:39). Hierdie gesegde kom in FW Reitz se gedig "Klaas Geswind en syn perd" voor (Opperman 1980:2).

7.4 Goëlerly

Dr. Con het openlik verklaar dat goëlerly wel bestaan. Hy het byvoorbeeld geweet dat dit op die plaas Blouville (Wellington) en op sy oupa De Villiers se plaas Perdeberg "woes gegoël" het (De Villiers 1964:124).

Con de Villiers het grootgeword met 'n sigbare, tasbare bewys van goëlerly wat by geleentheid in sy ouerhuis plaasgevind het. Op hul eettafel was daar 'n rooi kolletjie. Dit was 'n taamlike diep holte in die bruin blad wat toe met brieflak opgevul is. Die gaatjie het tydens 'n nag van goëlerly ontstaan.

Blykbaar het iemand dr. Con se ma verkwalik dat sy nie met hom getrou het nie. Sy ouers se eerste huweliksnag is gevolglik ernstig versteur: "En daardie nag breek toe die duiwel los! Eers 'n helse lawaai in die kombuis en in die gang tussen die kombuis

en die voorhuis. Ouma en die jonggetroudes het vinnig uit die bed gespring en met blakers in die hand kombuis toe gesnel. Maar reeds in die gang lê die vloer besaai met klippers en bakstene en stompe, en in die kombuis gons die klippers langs hulle verby en bons aanhoudend die skoorsteen af op die vuurherd, op die potte en op die vloer, wat letterlik daarmee besaai lê" (De Villiers 1954:21-22).

Dr. Con het verder baie volledig beskryf hoe borde van die rakke geval het, hoe die messebak opgerys, bo in die lug omgekeer het en die inhoud op die kombuisvloer uitgegooi is. In die voorhuis was die toestand amper erger: stoele het gewaai, die hanglamp het geswaai, die Bybel en gesangboeke het deur die lug getrek en die ouma se naaldwerkmandjie het opgestyg in die lug. Daarna het naalde, spelde, garetolletjies en byewas op die tafel geval. Die ouma se skêr het die hoofrol vertolk: "hy lig homself op soos 'n kaartmannetjie met 'n gewig aan sy voete, bly 'n oomblik op sy punt staan, en woer, woer, woer draai hy rasend in die rondte, al hoe vinniger, totdat die oog sy draaiing nie meer kan volg nie." Intussen het die gepaardgaande lawaai uit die ander vertrekke al hoe heftiger geword (De Villiers 1954:22).

Dr. Con se ouma het die jong egpaar kamer toe gestuur. Die nuwe skoondogter het gehoorsaam, maar haar man wou darem sien wat sy ma gaan doen. Ouma De Villiers het haar voorskoot gaan haal en dit om haar lyf gebind. Sy het vervolgens die klippe en bakstene in die voorskoot gelaai en die inhoud in die vuurherd omgekeer. Sy het toe die goëlaars aangespreek: "'Julle moenie dalk dink dat ek nie weet wie die die klippers in my huis gooi nie. Luister na my: ek sê julle, ek weet - En nou daag ek julle uit in die naam van ons Verlosser, Jesus Christus: gooi nog een klip! Nog net een! God is sterker as julle en julle duiwelskunste, en God sal julle nie toelaat om nog een klip te gooi nie!'" 'n Tasbare stilte het gevolg. (De Villiers 1954:22-23).

Goëlery kan gedefinieer word as "die treitering wat 'n mens om die een of ander rede (gewoonlik wraak, of inhaligheid: jy begeer iemand se plaas en goël hom daar weg sodat jy dit in die hande kan kry) van 'n ander lewende ondergaan en waarby hy van bonatuurlike kragte gebruik sou maak". Dit is egter moeilik om 'n duidelike onderskeid te tref tussen bose/kwelgeeste en goëlaars. Die duidelike onderskeid is dat die bose/kwelgees deur sy eie boosheid aangevuur word en in die geval van goëlery 'n mens daaragter sit. Aangesien daar by die mens se kultuurverskynsels nie definitiewe grense getrek kan word nie, is dit nie so eenvoudig om te bepaal wat is goëlery en wat is towery nie. Daar bestaan twee afdelings in goëlery: dié waar die goëlaar self in een of ander vreemde gedaante optree en dié waar die goëlaar 'n

veilige afstand bewaar en van 'n onsigbare tussenganger (byvoorbeeld 'n tokkelossie) of 'n medium (gewoonlik een van die huismense) gebruik maak (Grobbelaar 1977:54-55).

Goëlery word in Duits ook met die term "Poltergeist" aangedui. In die woonhuis op Perdeberg was daar terwyl dr. Con se oujongkêrel-broers daar gewoon het 'n "Poltergeist". Snags het dié gees op die Amerikaanse orrel wat in die voorkamer gestaan het, gespeel. Broer Andries was onmusikaal en kon nooit sê of die musiek gewyd, wêrelds of duiwels was nie (De Villiers Ms/a:8).

7.5 Toordery

Volgens dr. Con het vorige geslagte kennis gedra van die bestaan van "swart" kunste soos toordery. "Een hele tak van ons familie, godvresende mense, het almal aan die toorkuns geglo. Mense kon getoor wees, selfs diere en voorwerpe, ja selfs plase. Dit was 'n kuns wat die witmense nie kon beoefen nie, maar hulle was soms die slagoffers daarvan. Ek weet van een familie wat blywend getoor was omdat 'n bepaalde stammoeder haar slawe mishandel het. [...] Die nare aan die toorsage is dat 'n misbedeelde seun of dogter van 'n trotse familie soms as 'getoor' beskou en as sodanig behandel is" (De Villiers, 1964:122).

Die algemeen gangbare opvatting omtrent toorkuns is dat dit moontlik is om deur middel van bonatuurlike hulpmiddels die "hoëre magte" te beheer. Daar word onderskei tussen swart toorkuns wat boos is en wit toorkuns wat die goeie bewerkstellig. Eersgenoemde maak van bose middele gebruik en veroorsaak leed, terwyl laasgenoemde tot heil van die mens ingespan word. Swart toorkuns sal dus siekte, verminking of die dood tot gevolg hê en wit toorkuns sal siekes gesond laat word of kwaaddoeners tot vergelding bring (Grobbelaar 1977:57-58).

Dr. Con het die verhaal van die plaas Wiebrandsrivier vertel. Wiebrandsrivier was 'n spogplaas. Dit het nooit daar gespook of gegoël nie, maar tog was daar iets verkeerd. Vir honderd-en-vyftig jaar het Overbergers geglo dat die plaas getoor was. Oom Lodewyk Fourie was die eerste Fourie wat op die plaas gebore en begrawe is. Hy en sy hele nageslag was van mening dat die plaas getoor was. "Soms moes die toormense of toor-geeste terdeë handuit geruk het, en dan moes sy broer Jan met raad en daad kom help" (De Villiers 1956:23 & 25-26).

Lodewyk het by geleentheid sy broer laat kom en gesê dat "daar lelike dinge aan die gang was op Wiebrandsrivier". Daar was glo bese magte aan die werk. Die broers het stil-stil kraal toe gestap. Toe Jan egter die hek wou oopmaak, het Lodewyk hom agteroor geruk. Laasgenoemde het hande viervoet hek toe beweeg, die hek vinnig oopgeruk en met 'n withoringmes 'n kruisteken op die grond gemaak. Die toordery is besweer en die broers kon deurstap (De Villiers 1956:24-25).

Dr. Con het ook aandag gegee aan die rol wat die Slamse of Kaapse Maleiers in die Afrikaanse volksmens se beskouing omtrent toordery gespeel het.

Die Slamse het tradisioneel in die Boland gewoon, maar volgens dr. Con het die Overbergse boere dikwels oor die bergpas gery om die Slams te gaan raadpleeg. In een van sy sketse vertel dr. Con hoe 'n nugter Overbergse boer en kerkraadslid, oom Skalk, by geleentheid gedwing was om die hulp van 'n Maleier wat kon "sien", in te roep. Die boer se seuns het die plaas oorgeneem. Op 'n dag het beeste, perde en pluimvee die een na die ander gevrek. Die ou man het per motor na Kaapstad gereis en die Slams in die woonbuurt Woodstock opgespoor. Laasgenoemde het dadelik geweet wat op die plaas gebeur het. Soos hy self gesê het: "Niemand hoef my te vertel nie. Ek weet. Ek sien" (De Villiers 1961b:122-123).

Die Slams se raad was dat die ou boer terug plaas toe moes gaan. Onder 'n spesifieke klip sou hy 'n eier vind. Die eier was verantwoordelik vir die dood van die vee op die plaas. Sodra die eier gebreek word, sou alles na normaal terugkeer. Die eier is onder die bepaalde klip gevind en gebreek. Die skaapwagter is die volgende dag oorlede. Hy was dus moontlik die towenaar (De Villiers 1961b:123-124).

Volgens dr. Con het oom Skalk se verbintenis met die Slams nie met die eierepisode geëindig nie. Toe ene Fanie Bester op 'n keer vermis geraak het, het oom Skalk weer eens by 'n Slams gaan hulp soek. Hierdie keer het 'n vrou hom te woord gestaan. Ook sy het voorkennis gehad en kon die plaas waar die man soek geraak het, presies beskryf. Volgens haar het hy onder in die plaasdam gelê. Oom Skalk het daarop seilgaring en sparretjies gekoop waarmee hy 'n apparaat gemaak het om die lyk in die dam te probeer vind. Alles was egter tevergeefs. Hy het die mislukte soektog toegeskryf aan "die 'bruin vrou' se gebrekkige kennis van die toorkuns" (De Villiers, 1961b:126).

7.6 Heldersiendheid, voorbodes en droomgesigte

Dr. Con het grootgeword in 'n familie waar voorbodes 'n belangrike rol gespeel het. In 'n gesprek met 'n familielid het dr. Con verklaar: "Met die helm gebore, is wanneer 'n kind gebore is, ek dink, met die plasenta oor die kop. Hulle sê sulke kinders is heldersiente. Hulle kan ook spoke sien of voorbodes, of hulle kan in die toekoms sien" (Cluver 1974:Onderhoud). Volgens dr. Con was daar onder die ou families altyd een of ander lid wat kon "sien". Hy kon na die uitspanseel kyk en doodgewoon sê: 'Daar is sterfte in die lug', en dikwels is sy woorde bewaarheid" (De Villiers 1964:122).

Dr. Con se ouma De Villiers, sy oom Thys de Villiers en 'n broerskind, Michiel de Villiers, was heldersiente. Laasgenoemde het Con dikwels ongemaklik laat voel, want dit was asof hy dwarsdeur hom gekyk het. Hy kon 'n begrafnis of lyk sien, maar kon nie die oorledene herken nie. Michiel is egter nie met die helm gebore nie, daarvoor kon sy ma instaan. Hy en sy oom het die gawe van ouma Viljee oorgeërf (De Villiers 1964:123 & Cluver 1974:Onderhoud).

Ouma Viljee het veertien dae voor haar negentigste verjaardag na die kombuis gegaan waar die vroue besig was om koek te bak. Sy wou weet vir watter geleentheid hulle gebak het. Die antwoord was dat hulle alles in gereedheid wou kry vir die belangrike verjaardag. Die ouma het egter gesê dat die verversings op haar begrafnis geëet sou word. Dieselfde dag het sy sleg begin voel en 'n paar dae daarna is sy oorlede (De Villiers 1964:24).

'n Seun van agt jaar het by geleentheid na sy ma gegaan waar sy besig was om konk te bak. Hy het gesê: "Ma daar gaan mos 'n groot begrafnis wees." Sy ma het gedink dat hy van 'n hondebegrafnis praat. Hy het weer eens bevestig dat daar 'n baie groot begrafnis sou plaasvind. Hy het vertel wie se motors op die werf geparkeer sou staan en dat die vroue swart rokke sou aanhê. Ongeveer tien dae later het hy die gesin die aand ná huisgodsdienste buitentoe geroep. Hy wou die gesinslede die lig op die werf wys. Hy het 'n rooi bal gesien. Van die kaphok het dit aangerol gekom, pylreguit na hulle toe. Dit het tussen sy pa se voete gaan lê, langs sy lyf opgerol en bo-op sy kop gaan sit. Toe het die lig pikswart geword. 'n Week na dié voorval is die pa oorlede (De Villiers 1961b:1-2:116). Die agt jaar oue seuntjie waarna in die skets verwys word, is waarskynlik Michiel de Villiers, broerskind van dr. Con. In 1974 het dr. Con die identiese verhaal aan 'n kleinneef vertel en Michiel se naam pertinent genoem (Cluver 1974:Onderhoud).

By geleentheid het dr. Con se pa 'n vreemde droom gehad. Hy het aan die ontbyttafel daarvan vertel. Hy het gedroom van 'n begrafnis op die plaas Perdeberg. Die droom was egter 'n bietjie verspot, want ene Koos Matthee het by die begrafnis opgedaag met 'n wit helmet op sy kop. Die droom was nie net snaaks nie, maar tog ook effens "grieselrig", want Perdeberg was die eintlike familieplaas. Dié droom het binne enkele dae werklikheid geword. Die oggendete was nog nie afgehandei nie, toe kom daar 'n perderuiter op die plaas aan. Die man het die tyding gebring dat dr. Con se ouma De Villiers op Elandsdrif ernstig siek gelê het. Binne enkele dae is die grootmoeder oorlede. Sy sou in die familiekerkhof op Perdeberg begrawe word. Alles het goed afgeloop, maar dit was vreemd dat Koos Matthee met 'n wit helmet by die begrafnis opgedaag het. Hy het 'n eenvoudige verklaring vir sy eienaardige hoofbedekking gehad. Op pad na die begrafnis het hy probleme met sy voertuig ondervind. Sy kishoed is van sy kop afgewaai. Op Perdeberg aangekom, was hy byna laat vir die begrafnis en daarby was die wit helmet die enigste beskikbare hoed wat aan die kapstok gehang het (De Villiers 1954:25-30).

Die ervarings wat dr. Con met voorbodes, heldersienheid en droomgesigte gehad het en waarvan hy melding maak, stem ooreen met die algemeen gangbare opvattinge by die volksmens, "Vorbodes is vir die volksmens een van die vernaamste middele waardeur die toekoms aan hom geopenbaar word. Dit hang saam daarmee om met die helm ('n geboortevlies oor die kop) gebore te word [...]. 'n Voorbode word soms ook 'n voorspook of 'n voorgelope gees genoem, 'n goeie aanduiding dat dit gewoonlik met gesigte oor komende sterfgevälle te make het. Iemand wat met die helm gebore is, sien gewoonlik 'n sterfgeval vooruit deurdat die gedaante van 'n bekende skielik aan hom verskyn, of 'n lykstoet verbybeweeg, of 'n kis voor hom staan, ensovoorts" (Grobelaar 1977:33).

8. VOLKSWETENSKAP

8.1 Volksgeneeskunde

Aangesien elke mens 'n inherente behoefte aan beskerming teen siekte en dood het, speel geneeskunde 'n belangrike rol in enige volk se kultuur. Die volksgeneeskunde verteenwoordig die tradisionele heskouing oor siekte en genesing. Die Volksgeneeskunde maak van middels of rituele handelings gebruik, gegrond op volksoorlewering of -tradisie. Leke pas hierdie metodes te goeder trou toe. Die volksgeneeskunde is nie staties nie. Nuwe rate en middels word voortdurend gevind (Grobelaar 1977:117).

Dr. Con het in die afgesonderde Overberg ook wel deeglik met die volksgeneeskunde in aanraking gekom. "Vanmelewe moes iemand in die gesin sommer baie siek wees voordat die ouers die dokter laat roep of laat haal het: die plase was ver van die dorp, die paaie was plaaspaaie, daar was geen motors, geen telefone en geen hospitale nie. Caledon het nie eens 'n trein gehad nie. As 'n dokter sy eie ryding besit het, kon hy geroep word, anders moes die boer hom op die dorp gaan haal en terugbesorg het. Die moeder was die dokter van die gesin en het met die jare 'n vakkundige in die gebruik van huisrate en kruie geword" (De Villiers 1964:126).

Dr. Con se ma was geen uitsondering nie. Sy was die huisdokter van die gesin. Sy pa se kwaal (asma) het egter al haar aandag in beslag geneem en gevolglik kon sy nie veel aandag aan haar en haar kinders se skete gee nie (De Villiers 1961a:10).

Dr. Con se pa het vir veertig jaar aan asma gely. Die huisraat daarvoor was die rook van stinkblaar. Dié plante het welig op die ashoop gegroei. Dit het mooi pers blomme gedra en die vrugte was stekelig. Die blougroen blare is versamel en in die skeerhok aan lang toue ingeryg. Die blare is verwerk en sy pa het dit in sy lang asmapyp gerook (De Villiers 1961a:10 & De Villiers 1953:129). Die rook van stinkblaar (Datura ferox / metel / stramonium) was vroeëre jare 'n algemeen bekende boereraat teen asma by die Afrikaanse volksmens (SA Akademie 1965/66i:152).

Die koning van alle medisynes was die bloubottel (De Villiers 1961a:10), oftewel kasterolie. "Vir kinders was alle medisyne sleg, en die gevreesde bloubottel het top

van die klas gestaan. Ma kon ons neus toehou terwyl ons die nare goed afwurg, dit kon met koffie, tee, lemoenstroop, gemmerbier of wat ook al gemeng word: kasterolie was kasterolie, en sy nasmaak was soos naberou. Die naaste was nog dat 'n mens dit soms ingekry het wanneer jy nie siek was nie, maar wanneer die sorgsame moeder die welaangename tyd as aangebroke beskou het dat die kinders 'n slag moet maag skoonmaak" (De Villiers 1964:130). Kasterolie as purgeermiddel is algemeen in Suid-Afrika gebruik (SA Akademie 1965/1966 i:2135 & 2139).

Die De Villiers's het baie las van hoofpyn gehad. Dr. Con noem hoofpyn die "Viljee-siekte". (Dis bekend dat hy self dwarsdeur sy lewe las van migraine gehad het.) Fyn gestampde wilgertakkies is gekook en 'n aftreksel daarvan gedrink. Op hierdie wyse is genoeg wilgersuur wat niks anders as aspirien is nie, ingekry. (De Villiers 1964:120 & De Kock 1991:Onderhoud). In die standaardwerk oor die volksgeneeskunde in Suid-Afrika wat deur die S.A Akademie vir Wetenskap en Kuns uitgegee is, word daar egter nie na dié wilgertakkie-aftreksel as geneesmiddel vir hoofpyn verwys nie.

'n Warm voetbad, gemaak van bloekomblare en 'n drankie van als was die raat vir die genesing van verkoues (De Villiers 1961a:10). 'n Aftreksel van wildeals is algemeen gebruik vir die verligting van verkoues (SA Akademie 1965/66ii:7856).

Longontsteking was een van die mees gevreesde siektes. Ook daarvoor is 'n aftreksel van bloekomblare, wildeals en wilgertakkies gebruik. Dr. Con het ook melding gemaak van 'n boervrou wat die borskas van 'n longontsteking pasiënt, tot groot ontsteltenis van die geneesheer, met 'n lagie vernis bedek het (De Villiers 1968:96-99). Ook in ander dele van Suid-Afrika is longontsteking pasiënte met 'n vernislagie behandel (SA Akademie 1965/66i:4030).

Hardnekkige sere (swere) aan mens of dier is met "infusie van kruittjeroemenieblare/truitjeroemenieblare" behandel (De Villiers 1961a:10 & De Villiers 1964:129). 'n Pap van kruittjeroemenieblare is algemeen vir sere (swere) gebruik (SA Akademie 1965/66ii:7173).

Daar was geen ontsmettingsmiddel beskikbaar nie. Sout is dus gebruik as antiseptikum. Sout was algemeen as ontsmettingsmiddel bekend (SA Akademie 1965/66ii:8520,8527 & 8551). Teen slaaploosheid is 'n dik laag vinkel onder die

kussing geplaas (De Villiers 1964:129). Ook in ander dele van Suid-Afrika is vinkel teen slaaploosheid gebruik (SA Akademie 1965/66ii:6508).

Wanneer iemand gespanne was ("as die senuwees op hol raak"), moes hy 'n aftreksel gemaak van belskruie en senuweeblare drink. Volgens dr. Con het die De Villiers-gesin heel dikwels oorspanne geraak (De Villiers 1964:129). Aangesien sommige van dr. Con se familie senuweeagtige mense was en boonop vir spoke bang was, het floutes ook soms voorgekom. Gebrande vere, vlugsoutdampe en boegoelappe is gebruik om iemand weer by te kry (De Villiers 1956:81). Vere, op sommige plekke spesifiek die stertere van 'n aasvoël, is aan die brand gestee en onder die persoon wat flou geword het se neus gehou sodat dit ingeasem kon word (SA Akademie 1965/1966i:1526 & 1527). Boegoe is landswyd as kalmeermiddel aangewend (SA Akademie 1965/66ii:6035 & 6085).

Vir diaree het sy ma 'n beproefde raat gehad. Sy het by geleentheid selfs die mediese dokter daarmee gesond gekry en hy het daarna "orals haar sieketrooskuns gehuldig en landrugtig gemaak". Water en meel is gemeng tot 'n lopende pap waarby gerasperde neut gevoeg is. Die mengsel is ingeneem en binne ure was die diaree iets van die verlede. Volgens dr. Con het sy ma se raat beslis die toets van die tyd deurstaan (De Villiers 1964:128-129). In ander dele van Suid-Afrika is 'n loperige pap, gemaak van meel, water en asyn, vir diaree gebruik (SA Akademie 1965/66i:1350). Jamaika-gemmer is vir maagpyn gebruik (De Villiers 1954:80). Ook elders in Suid-Afrika is hierdie patente medisyne vir maagpyn gebruik (SA Akademie 1965/1966i:4213).

Die bruin mense op die plaas het hul eie volksgeneeskunde gehad. Brandewyn of dop kon volgens hul oortuiging die hardnekkigste kwale genees. 'n Bruin dogter wat ernstig siek was weens geelsug, se siekte is "besweer" deur 'n groot sny growwe brood, gesmeer met 'n dik laag varkvet en ses luisse daarop (De Villiers 1964:130 & 131). Geelsug is ook elders in die land met die eet van kopluisse behandel. Vir drie opeenvolgende oggende moes die pasiënt sewe kopluisse per keer inneem (SA Akademie 1965/66i:1828).

"Praat van besweer: dit was iets ergers as 'n raat want dit het aan die toorkuns gegrens [...] Maar sommige toorkunste was makker en het veral hul krag in die besweer van siekte getoon. So was daar 'n vaste ritueel in die beswering van huidvratte wat soms op die kinders se hande en bene so weelderig geteer het soos

hare op 'n hond." Dr. Con moes soms self as "toordokter" optree. Hy moes sy oë toemaak en plegtig sê: "Vratte, vratte, vraite, gaan weg: Ek is my ma se jongste kind" (De Villiers 1964:131). Dr. Con kon nie onthou of hierdie beswering ooit gehelp het nie. Hy kon egter ook ander maniere onthou waarop vratte oorgeënt is. Die bloed van die vratte is aan spaansriet- of kooigoedspruit wat versigtig uitgetrek is, gesmeer. Die spruite is dan versigtig herplant. Wanneer 'n mens weer op 'n dag aan die vratte sou dink, moes jy slegs sê "My in die Meimaand, die goed het skoon verdwyn!" (De Villiers 1964:131).

Wanneer 'n groot vrat hardnekkig geweier het om te verdwyn, moes 'n baie omslagtige boereraat gevolg word. Teen skemertyd moes 'n groot haan op die stellasioe gevang word. Teen dagbreek wanneer die hoenders nie goed kon sien nie, moes die besondere haan gedwing word om 'n bakkie mieliepitte wat in hierdie vrattiebloed gedoop is, te vreet. Meestal wou die haan nie saamspeel nie en dus het dr. Con nie van een geval geweet waar hierdie metode gewerk het nie (De Villiers 1964:131-132). Die Overbergse rate teen vratte stem ooreen met metodes wat elders in Suid-Afrika aangewend is. Inenting is 'n vorm van banning teen vratte. Die bloed uit 'n vrat is op 'n aartappel oorgeënt, die aartappel is geplant en dan is geglo dat die vratte sou verdwyn sodra die aartappelplant 'n sekere hoogte bereik het. Daar is ook geglo dat vratte maan toe weggeblaas kon word. Dié handeling moes egter met volmaan geskied. Vratte kon ook weggegooi word deur daaraan te vat en 'n handbeweging weg van jou af uit te voer. Dié bewegings moes tot drie keer herhaal word (Grobbelaar 1977:123).

Dr. Con het beweer dat boererate verdwyn het: "En nou is boererate so dood soos vanmelewe se spoke 'wat almal met die grootwater weggespoel is'. Nou het ons wetenskaplike middele in plaas van rate, en wil jy nou glo dat die mense nog aanhou doodgaan soos in ons middeleeue, 'n veertig, vyftig jaar gelede?" (De Villiers 1964:132). Volksgeneeskunde het egter nie soos dr. Con beweer, uitgesterf nie: "In the twentieth century, in fact, there would seem to have been an increase in irrational-medical attitudes and practice, particularly on the popular level of middle-class and mass levels of culture," aldus 'n Amerikaanse volkskundige (Dorson 1972:210).

9. LOTSTYE

Die volkskundige is geïnteresseerd in tradisionele gebruik rondom die drie belangrike lotsgebeurtenisse van die mens, naamlik: geboorte, huwelik en die dood (Coetzee 1953:85). Dr. Con het nie indringend aan die verskillende lotstye aandag gegee nie. Hy verwys byvoorbeeld glad nie na gebruike rondom geboorte en doop nie en het ook maar weinig oor die ander lotstye te sê.

9.1 Verlowing en huwelik

Dr. Con was nooit getroud nie en maak slegs terloops van gewoontes rondom verlowing en die huwelik melding. In die Overberg het die amptelike verlowing nie direk op die ouersvra gevolg nie. Die kêrel en nooi het blykbaar nog aanhoudend probeer ontken dat daar 'n verhouding bestaan het (De Villiers 1956:16).

Na die huweliksbevestiging het die jong egpaar eenvoudig 'n rit na die plaashuis waar hulle hul sou vestig, onderneem. Van wittebroodsdag was daar nie veel sprake nie, want boonop is die huis gewoonlik met ouers of skoonouers gedeel (De Villiers 1954:21). Dit was 'n algemene gebruik dat die bruidspaar die huweliksnag by die bruid se ouers deurbring (Grobelaar 1977:209).

9.2 Dood en begrafnis

In die wêreld waarin dr. Con grootgeword het, het die dood 'n opskudding veroorsaak. Onmiddellik moes allerlei reëlins getref word. Doodsbriefies moes na vriende en familie gestuur word. Daar moes gebak en geslag word, aangesien baie begrafnisgangers van ver af gekom het. Die vroue moes in aller yl sorg dat hul swart uitrustings het (De Villiers 1954:27-28).

Sterfgevalle is bekend gemaak deur 'n man te perd wat 'n briefie van die een plaas na die ander geneem het. Op die stukkie papier het gewoonlik gestaan: "Het heeft den Heere van Hemel en aarde behaagd om van onze zijde door den wreeden dood ..." (De Villiers 1954:105).

Oor dood en begrafnis skryf dr. Con nie veel nie. Hy het self erken dat hy eintlik meer daarvan kon vertel het: "Ek moes vertel het van groot plegtige begrafnisse, van die lanfer van ons rou en die kluitklap op die kis in die klipmuurkerkhof op die ou familieplaas. Die samehorigheidsgevoel was by die ouer geslagte nog baie sterker as in ons dae, en die groot begrafnisse het tot familiesages geword" (De Villiers 1961a:41).

Die enkele feite wat dr. Con oor die dood en begrafnis meedeel, stem ooreen met algemene gebruike van die 19de eeu. Die reëlins in verband met die begrafnis het baie van die naasbestaandes vereis. Dis korrek dat hulle vir 'n begrafnismaal moes sorg. Die begrafnisgangers het dikwels ver gereis en daar moes in hulle behoeftes voorsien word. Swart was die oorheersende kleur by alle begrafnisse en dus sou die vroue waarna dr. Con verwys noodwendig swart moes dra. Die uitskryf en uitstuur van begrafnisbriefies of doodsbekendmakings, was die eerste verpligting van die naasbestaandes ná 'n sterfgeval en dit was oral in Suid-Afrika die gebruik (Grobbelaar 1977:215,217 & 223).

10. VERMAKE EN TYDVEDRYWE

10.1 Jongmensvermake

Volgens dr. Con was daar maar min vermaak op die ou plase: "Die leed en die geluk ondervind ons almal as ons lank genoeg lewe. Wat vir die huidige geslag so onbegryplik voorkom, is dat ons voorouers met só min vermaak kon lewe. Maar die vermaak is ook maar iets betrekliks" (De Villiers 1961a:42).

Wanneer 'n verjaardag gevier is, het die jongmense op die plaaswerf speletjies gespeel. By geleentheid het die jong mans 'n speletjie gespeel wat in werklikheid niks anders as 'n soort albasterspel met kwepers was nie. Die grootste kweper was die ghoen. Die een wat dié groot kweper uit die kring kon gooi, was die held. 'n Jong weduwee het haar by die mans gevoeg en verklaar dat dié een wat die kweperghoen eerste raakgooi met haar mag trou. Sy is toe ook met die wenner getroud (De Villiers 1954:88-90). Volgens dr. Con se beskrywing was die grootste kweper wat in die middel gelê het, die ghoen. Gewoonlik is die grootste albaster waarmee na die kleineres gegooi word egter die ghoen (HAT 1981: 289).

Op Boplaas (Perdeberg) het dr. Con dikwels saam met sy jong vriende van die môre tot die aand kaart gespeel. Outydse kaartspeletjies soos: opvreet, een-en-twintig, sewetjies en Blêkpiet (Swartpiet) is veral gespeel. Hulle het nie vir geld nie, maar vir droë boontjies gespeel. Die ouer mense het na speelkaarte as "die duiwel se printeboek" verwys (De Villiers 1964:66-69). Vreetkaart is 'n bekende kaartspel waar die speler 'n kaart van die uitgedeelde pakkie moet optel (vreet) wanneer hy 'n kaart benodig (HAT 1981:1322).

Dans was een van die gewildste jongmensvermake. Eerstens moes 'n geskikte lokaal gevind word. 'n Waenhuis met 'n lekker gelyk vloer het uitstekend aan die doel beantwoord. Een van die jongmense moes altyd toestemming vir die gebruik van die waenhuis gaan vra. Al die buurplase se jongmense is uitgenooi. Die musiek is verskaf deur 'n orkes ("benning") bestaande uit bruin mense van Stanford. Die voornemende dansers het in perdekarre na die geleentheid gery. Die meisies was netjies uitgevat en het gesorg vir die verversings: plaaseetgoed (melkterte en varkpasteie) en lemoenstroop (De Villiers 1979:69 & 72).

Die grondvloer van die waenhuis is met sout bestrooi om die stof te laat lê en daarna gerasperde kersvet bo-oor. Twee paraffienlampe wat van die dak gehang het, het 'n flou liggie versprei. Die orkes, bestaande uit 'n viool, konsertina en bekfluitjie het die eerste nommer gespeel. Dit was 'n potpouri waarin dieselfde eenvoudige deuntjie op "rondo-agtige"-wyse oor en oor herhaal is. Die jongmense het dit "kat-in-die-bos-musiek" genoem, want dit het geklink "soos 'n kat wat in die bos verdwaal het en nie uit die bos kan kom nie" (De Villiers 1979:70). Dr. Con het die volksliedjie Johanna Bamboer as 'n tipiese voorbeeld van 'n "kat-in-die-bos" aangegee. Dis 'n dreunsang wat eindeloos herhaal word (Aucamp 1989: Onderhoud).

'n Ander wysie waarop hulle heerlijk gedans het, het herinner aan "Bijna bewogen", 'n Halleluja-lied. Die laaste dans was gewoonlik 'n uitswaai-dans (tiekiedraai; dit wil sê in pare op een plek in die rondte draai) op die maat van "Die voëltjies, die fluit, en die rooidag kom uit". Daarna is almal vaak-vaak met die perdekarre huis toe. Die volgende dag het hulle kom opruim en is die oorskietkos geëet (De Villiers 1979:71-72, Burden 1985:139 & HAT 1982:1147).

Tydens die jaarlikse strandvakansie op Hermanuspietersfontein het jongmense saans speletjies gespeel. Aan die begin van die eeu het elke familie-erf sy eie groot kamp gehad. Daar is ouderwetse speletjies gespeel. Die gewildstes was: "ollerous", derdemannetjie en pandgee. Hulle het ook die nuutste liedjies geleer (De Villiers 1956:16). "Ollerous" waarna dr. Con verwys, is die bekende speletjie Ellierous of Elli Rose. Mans en meisies vorm pare en staan in 'n lang ry. Enkele tree voor die voorste paartjie staan 'n man sonder maat, die wewenaar. Wanneer hy "Ellie Rose" roep, hardloop die agterste paartjie na voor, elkeen langs sy kant van die ry af. Hulle probeer weer voor by mekaar uitkom. Die wewenaar probeer op sy beurt om die meisie te vang. Indien dit gebeur, word haar maat die wewenaar. Anders moet hy weer roep en die volgende meisie probeer vang. (Meyer 1991:123-124). Pandgee is 'n pandspel: elke oortreder gee 'n voorwerp wat hy terugkry ná die uitvoering van 'n opdrag of straf (HAT 1981: 818).

Op die dorp was die debatsvereniging die belangrikste jongmensvermaak. "Die groot ontspanning vir die jongmense was die tweeweeklikse vereniging. Sommige takke was so sterk, dat hulle selfs hul eie sale kon bou. Die hoofdis was die debat, en dié is jou sowaar in die alledaagse omgangstaal gevoer, wat nog nie as Afrikaans bekend was nie. Die debatte het nie 'n baie hoë peil bereik nie, want die debatteerders het nog nie oor voldoende kennis beskik nie. Ek weet van een debat wat gegaan het oor:

Wat doen meer kwaad in 'n tuin, 'n vark of 'n bobbejaan? 'n Ander een het oor die baie aktuele vraag gegaan of 'n nôi 'n kêrel mag vra, en natuurlik het die ja-sêers altyd gewen" (De Villiers 1961a:39).

Gediggies is voorgedra. Die joernaal was uiters belangrik. Dit het gehandel oor die jongmense se "liefdesavonture". Dit was 'n aanklag teen jouself indien jy week na week nie in die joernaal gefigureer het nie: "As dit 'n kêrel was, was hy 'n bog - of iets ergers - as dit 'n nôi was, was sy al klaar 'n oujongnoot en kon sy hoogstens nog haar hoop op die minder kieskeurige wewenaars vestig. Die spot is nooit met die oues gedryf nie, maar met die halfoues of die wilgraagjonkwees" (De Villiers 1961a:39&40). Die debatsvereniging het 'n baie belangrike rol in die kulturele ontwikkeling van die Afrikaner gespeel. Prof. Bun Booyens stel dit so: "In 'n tyd toe formele opvoedingsgeleenthede nog maar skraap en beperk was, het die Jongeliede- en debatsvereniging 'n uitnemende kulturele, geestelike en sosiale funksie in ons volkslewe vervul. Dit was die plek waar ons onbevoorregte dorps- en plaasmense en ons meer bevoorregte studente en leerlinge intellektueel geskool en in die geleentheid gestel is om in die openbaar op te tree, penvaardigheid te beoefen en gedagtes en idees te slyp" (Booyens 1983:9).

10.2 Verjaardae

Verjaardae in die Overberg is volgens dr. Con deeglik gevier: "Die ouderwetse verjaardae was sommer 'n groot affêre: Dit het al vroeg voormiddag begin en geen mens kon later meer die grense tussen elfuurtjies, middagete, koffietyd en aandete vasstel nie - dit was sommer die hele dag aanmekeer fees, en die laaste gaste sou vannag so laat eers weggom dat dit al môreoggend vroeg was" (De Villiers 1954:88-89).

Die vader van die huis se verjaardag moes die bure elke jaar onthou. Die middagete het die gesin alleen genuttig en in die middag het die bure kom gelukwens. Die moeder se verjaardag is meestal deur die gesin alleen gevier. Die gesin van dr. Con het nie juis vir mekaar presente gegee nie, want daarvoor het hulle nie genoeg geld gehad nie (De Villiers 1961a:21-22).

Ouma De Villiers se verjaardag was die groot familiegebeurtenis van die jaar. Dit was die groot jaarlikse reünie van die De Villiers- en Swartfamilies. Haar negentigste

verjaardag sou op besonder groot skaal gevier word. Die bestanddele vir die groot koekbakkerij is vroegtydig aangekoop en twee weke voor die verjaardag is met die bakkerij begin. Ongelukkig is die grootmoeder tien dae voor die groot verjaardag oorlede (De Villiers 1954:23-24).

10.3 Gesinsvermaak

Gedurende die lang winteraande het die groot gesin om die eettafel gesit en saadkoring uitgesoek. Soms het dr. Con se ma en susters ook aan 'n groot lappieskombers gewerk. "Die hele eettafel was met lappies besaai wat eers tot die juiste grootte geknip moes word alvorens hulle ingeryg is om aan die kombers vasgeheg te word. Later die aand het suster Hannie koffie gaan maak en gewoonlik is pannekoek, pampoenkoek of vetkoek daarmee saam bedien." Party keer het die gesin in die voorkamer saam gaan sing. Liedjies soos: "Die blou berg moet ek oor" en "Goeiemôre, Oompie, môre Tannie, en waar is Sannie dan" is meestal gesing (De Villiers 1954:12 & De Villiers 1961a:38).

Veral Sondagaande het die gesin in die voorkamer gaan sing. Die oudste broer het die rooslamp en twee kerse bo-op die klavier aangesteek. Suster Hannie het die begeleiding waargeneem. Al die lede van die gesin kon goed sing en Kinderharp-liedjies, vertalings van geestelike liederes uit Engels wat deur ds. Charles Murray (1833-1904) saamgestel is en in 1863 verkyn het, is gesing liederes uit die "Church praise" (die Presbiteriaanse "Hymn book") was ook gewild. Later jare was dit meestal Hallelujaliederes (De Villiers 1961b:22-23 & Ak 1980:66).

Die plaaswerkers het soms by die gesin aangesluit vir die sing van Hallelujaliederes. Volgens dr. Con was die musieklewe op die plaas nie op 'n hoë vlak nie, want die mondfluitjie, trekklavier en harmonium was die enigste musiekinstrumente wat beskikbaar was (Lbw 28.08.1962:45).

10.4 Kuier

Die onderlinge verkeer tussen bure en vriende was in dr. Con se kinderdae van die grootste belang. Hy skryf: "In die ou dae was elke familieplaas, elke boeregesin 'n mikrokosmos waarvan die arcana [geheim] nie maklik na die buitewêreld deurgeslyf het nie. Dit was nog voor die dae van gerieflike paaie, vinnige voertuie en

groeptelefoonlyn. Die lewê was gemoedelik, maar tog aartsvaderlik en deftig. 'n Besoek was 'n kuier en nie 'n 'kol' ["call"] nie. Die gesprek het gegaan oor die weer, oor ploegtyd, saaityd en oestyd, en oor die wel en weë van bekendes. Dan was daar nog die onuitputlike tema van familie en familie-uitlêery. Kortom: die mense se belange was die alledaagse - noem dit maar die kleinlike - maar die kleinlike, alledaagse was die mense se houvas en hul sterkte. Van geskille, onenigheid en rusie het 'n mens min gehoor. Die politiek het nog nie bestaan nie. Miskien ook nog nie die hedendaagse volks- en nasiebewussyn nie. Die ou gesinne was tot een groot familie verenig deur gemeenskaplike afstamming, sedes en gewoontes. Die kuiertjies was maar 'n welkome afwisseling van die alledaagse. Die kuiergaste het in hul bure maar net as't ware hulleself gesien, en kon sê: so het ons Liewenheer dit beskik dat ons gemeenskap moet lewe en strewe, en soos ons Liewenheer dit beskik en bestier het, so is dit goed" (De Villiers 1954:111).

'n Boer sou sy kapkar soms uittrek met die uitsluitlike doel om te gaan kuier. Dit was nie nodig om vooraf vas te stel of die mense tuis was nie. As daar nie 'n begrafnis of vendusie aan die gang was nie, was hulle vanselfsprekend tuis. Die kuiery het gedurende die dag plaasgevind, want die mense het saans vroeg gaan slaap - "die nag was daar vir slaap en nie vir gesels nie" (De Villiers 1954:105).

Die kuiertjies by bure was iets "plegtigs". Daar was 'n definitiewe verskil tussen kuier en 'n blote aangaan wanneer daar oor iemand se werf gery is. Op Sondae het bure by mekaar besoek afgelê, "want die bure op pad kerk toe kon mos nie op jou werf verbyry nie". Elke gas het iets saamgebring en weer die middag met vertrek iets saamgekry, want dit was ondenkbaar om iemand met leë hande weg te stuur (De Villiers 1954:105 & De Villiers 1961a:8).

'n Huisvrou is vanmelewe nooit onkant betrap deur kuiergaste nie, want sy het gesorg dat sy "iets in die huis gehad het". Droë koekies was daar altyd en dikwels is oondbrood of rosynebrood (met baie rosyne) as verversings bedien. Daar was natuurlik ook suinige gasvroue. Die klein Con de Villiers moes sy ouers vergesel om hek oop te maak. Hy onthou een spesifieke ou tante wat "nare, blou ertjie- of garskoffie" geskink het met niks eetgoed daarby nie. Die arme Connie moes na die groot-mensgesprekke luister en hom besig hou deur na die binnehuisversierings (pouere, 'n gemmerpot vol pampasgras en muurtekste) te kyk (De Villiers 1954:105-106).

Kuier was destyds 'n fyn kuns. Veral dr. Con se pa het dikwels en behoorlik by die bure gaan kuier. Hy was te sieklik om te werk en hy kon onophoudelik gesels. Dr. Con se ma het nooit saamgegaan nie, want sy het werk gehad om te doen. Die gesprekke het gehandel oor kerksake, oor voorspoed en teëspoed, geboortes en sterftes. Aangesien daar nie telefone of radio's was nie, moes die mense nuus gaan haal. By sommige bure is nooit gekuier nie, seker omdat hulle sekere sedes en gewoontes verontagsaam het. Aan die kinders is daarvoor slegs één verduideliking gegee: "Hulle is nie ons soort mense nie" (De Villiers 1961a:9 & 21).

10.5 Lees

In die Overberg was daar mense wat graag gelees het. Dr. Con se pa was 'n onversadigbare leser. As asma- en bronchitislyer kon hy later geen handearbeid verrig nie en het hy dus slegs dié tydverdryf gehad. Die Bybel en geestelike lektuur het hy voortdurend gelees. Die Engelse Baptiste-predikant Charles Haddon Spurgeon (1834-1892) se preke het hy onophoudelik gelees, asook die werk van die groot Skots-Afrikaanse geestelike skrywer Andrew Murray (1828-1917). Hy het Paulus as die grootste gees in die geskiedenis beskou. Verder het hy graag boeke oor ontdekkingsreise bestudeer. Sy nuuskierigheid is geprikkel deur die feit dat op alle nuut ontdekte wêrelddele aanvanklik swart inboorlinge gevind is. Niemand kon dit aan hom verklaar nie. Hy het hoofsaaklik Nederlands gelees, maar kon ook Engels goed lees, alhoewel hy dit nie vlot kon praat nie (De Villiers 1954:50).

Thys de Villiers, die oudste broer van dr. Con se vader, was 'n merkwaardige mens. Hy was lid van die Kaapse Parlement en Donkiespad was, soos reeds genoem, eintlik sy plaas. Hy was 'n individuālis en kon onder andere Duits en Frans ook goed lees. Hy het op Stellenbosch kom aftree en dr. Con het die voorreg gehad om hom redelik goed te leer ken. "Oom Thys was 'n onversadigbare leser, soos die outodidak dit so dikwels is. Die dramas van Shakespeare, die Koran en die apokriewe boeke het hy daagliks gelees. Hy was ook baie geïnteresseerd in farmakologie en het baie daaroor nagelees (De Villiers 1956:27 & 31).

10.6 Vakansie

In sy sketse vertel dr. Con van die tipiese gesinsvakansies by die Overbergse strande: "So teen die end van Januarie tot soms begin April was die tyd van

strandvakansie vir die boermense. Die strande was die grote Hermanuspietersfontein, Uilkraalsmond, Die Kelders, of Ou-Grens [... Dis] baie aangename herinnerings wat my soms droewig stem" (De Villiers 1961a:29).

Diegene wat nie weens boerderyverpligtinge gedwing was om eers einde Januarie met vakansie te gaan nie, het reeds in Desember strand toe vertrek. Die Overbergse boere het gewoonlik teen Maart/April strand toe gegaan. Die werk op die koringplaas was dan afgehandel. Die ma van die huis het vooraf droë beskuit en klein koekies in groot hoeveelhede gebak (De Villiers 1954:55).

Die De Villiers-gesin het nooit in die loop van die jaar die plaashuis gesluit nie. Wanneer die kapwa reg was en alles gereed was sodat hulle met vakansie kon gaan, moes hulle elke keer ontdek dat die huissleutel weg was. Dan moes dit eers gesoek word. Tydens die reis het die kinders gesange en ander liedjies gesing. Die reis is onderbreek met 'n behoorlike ete. Daar is uitgespan en vleis gebraai, meestal vark (De Villiers, 1954:57 & 59).

Die oomblik van vreugde het aangebreek wanneer die kinders die see in die verte gesien het. Dr. Con het ook onthou dat hulle by 'n sekere "vaal huisie" eers toegeld moes betaal voor hulle die stranddorp kon binnegaan (De Villiers 1954:59).

Hermanuspietersfontein was aan die begin van die 20ste eeu 'n klein stranddorp. Klein, verweerde huisies het langs die strate gestaan, elk met 'n wit selonsroosboompie voor sy deur en in die agterplaas 'n "makkatokka-boompie". Oor die dorpie het 'n wrang reuk gehang: "'n reuk van dappies en geelbekbiltong wat op stellaties hang en droog, van gammabosrook en die effens beklemmende damp van die see" (De Villiers 1954:59).

In 1911 het 'n groot groep van dr. Con se familie en aangetroude familie by Die Kelders naby Gansbaai gaan kampeer. Weer eens is blikke en blikke koek en beskuit gebak. Skaap en vark is geslag waarvan die vet uitgebraai en tersalle gemaak is. Soetvye is 'n dag voor die tyd gepluk en die wa is gelaai met appelkose, pampoene, komkommers, aartappels, patats, mielies, droë ertjies en bone, groenbone, sakkies sout, meel, suiker en koffie en hamme in die pekelvate (De Villiers 1979:65).

Binne 'n uur na hul aankoms by Die Kelders is hul tente op die ongelyk kampterrein opgeslaan en het die vakansie begin. Met tuisgemaakte baaiklere aan het die groep na die ingang van die grot (bekend as Die Kelders) gegaan. Hulle het kersies aangesteek en die donkerte ingestap. Voor die poel is daar 'n breë platform waarop almal hul kersies kon neersit. Hulle het eers na die "plafon" van die grot waaraan trosse vlermuise gehang het, gekyk en daarna in die poel gebaljaar (De Villiers 1979:67).

Oor die algemene viering van Kersfees by die strandoorde het dr. Con baie negatief geoordeel: "Kersfees in Suid-Afrika! Wie maar enigsins kon wegkom, gaan strand-toe om koeler klimaat te soek en tref maar alte dikwels die gevreesde 'Sedoos' of 'n yskoue see of selfs 'n wolkbreek aan. 'n Paar papierkransies word soms teen die solder van die huurhuis gehang en vir die res van die jaar is hulle vlieëskoppelmaaiers! Die vakansiegees maak Kersfees as fees dood: die kinders het al 'n Sondagskoolkersboom gehad, en die gesin het nie genoeg energie om sy eie fees te hou nie. En waar bly die Kersliedere?" (Hg:17.12.1943:15).

Dr. Con maak melding van plaasvakansies wat hy deurgebring het. As negentienjarige seun het hy dikwels by 'n bejaarde egpaar op 'n plaas in die Rûenswêreld gaan kuier. "Die plaas was nog tipies Reuens, maar dit het aan 'n pragtige rivier gelê met vaal valsgate en 'n 'siekgat' met pikswart water. Die vlei was 'n lushof met geel kalkoentjies, klossies en aandblomme. Die rivier was so breed dat 'n mens met 'n soort trekskuit moes oorgaan om by naburige plase te kom. Daardie siekgat was vol lekker vet springers en palings, en in die tuin was daar volop vrugte: granate, langelyspere, paweeperskes en groot vet adamsvye met sulke fyn barsies." Volgens hom was dit 'n heerlike plek om vakansie te hou. Elke ete was boonop 'n feesmaal (De Villiers 1956:85).

Dr. Con het dwarsdeur sy lewe verkies om sy vakansies in die Overberg deur te bring. In 1930 het hy twee erwe op Hermanus gekoop. Hy het daarop laat bou en sy somervakansies daar deurgebring. In hierdie huis het hy sy versameling van die beste spookstories gehou en gedurende die vakansie gelees. Naby sy strandhuis was die huis van mev. Annie du Toit, moeder van sy skoonsuster Nontjie en dus die ouma van sy broerskind Jan de Villiers. Dr. Con het by haar geëet. Hy het presies geweet hoe om haar te hanteer: "Hy het haar na die mond gepraat. Sy het hom verafgood en gevolglik het hy alles uit haar uit gekry." Sy het spesiaal vir hom al die disse voorberei waarvoor hy besonder lief was (J.J. de Villiers 1989:Onderhoud).

DEEL IV: DIE OVERBERGER AS MENS

11. DIE OVERBERGER

Van 6 - 7 Maart 1992 het die Suid-Afrikaanse Vereniging vir Kultuurgeskiedenis 'n konferensie met die tema Die volkskultuur van die Overberg op Swellendam gehou. Die kongres is ingelui met 'n lesing oor die geskiedenis en ontwikkeling van die Overberg deur dr. Joan Prins. Dr. Prins het 'n M.A.-verhandeling en doktorsale proefskrif oor die Overberg van die agtiende en vroeë negentiende eeue gedoen. In haar lesing het sy antwoorde op die volgende vrae probeer gee: "Maar hoe is die Overbergers? Wát is hulle? Kortom, hoe lyk hul doen en late, hulle lewensuitkyk, hulle kultuur?" (Kh Okt. 1992:12).

Drie groepe mense kan volgens dr. Prins aanspraak maak op die benaming Overberger: die San, die Khoi en die blanke. Die San se invloed was onbeduidend. Die Hessequa- en Chainouquastamme van die Khoi-groep was die eerste gevestigde inwoners van die Overberg. Blanke boere het vee van hulle geruil en sommige van hulle het verder ooswaarts getrek, ander het by die blanke veeboere begin werk en nog groepe het by die Duitse sendingstasies Genadendal, Elim en Zuurbraak 'n heenkome gevind. Vandag is die bruin mense 'n belangrike deel van die Overbergse gemeenskap (Kh Okt. 1992:12).

Die blanke Overbergers is afstammeling van die Hollanders, Duitsers en die Franse. Die volgende vanne kom die meeste daar voor: Beukes, Beyers, De Kock, Delpont, De Villiers, Du Toit, Fourie, Groenewald, Linde, Lourens, Moolman, Otto, Roux, Steyn, Swart en Wessels. Dr. Con was die eerste om daarop te wys dat die Overbergers deur die jare heen 'n unieke mensegemeenskap geword het, veral weens ondertrouery en die wisselwerking tussen mens en omgewing (Kh Okt. 1992:12 & Aucamp 1976:55).

Dr. Prins het vyf uitstaande kenmerke van die Overbergers geïdentifiseer: 'n interafhanklikheidsbesef wat onderlinge klasseverskille bykans uitgeskakel het, 'n beskermingsdrang teenoor die "eie", 'n sterk selfstandigheidsin, 'n sterk godsdienstbesef en 'n ingebore trots (Kh Okt. 1992:13-14).

11.1 Algemene aard van die Afrikaner

Die vraag of die Overberg wesenlik van die Afrikaner van ander streke verskil, kan tereg gevra word. Dit is betreklik moeilik om die wesenskenmerke of identiteit van 'n volk vas te stel. Dr. C.E. Nepgen, Nederduitse Gereformeerde predikant, het reeds in 1937 in sy doktorale proefskrif Die sosiale gewete van die Afrikaanssprekendes, uitsluitel oor die wesenskenmerke van die Afrikaner probeer gee. Hy het tot die gevolgtrekking gekom dat die Afrikaner se karaktereienskappe op die platteland waar hy in isolasie, onder pioniersomstandighede gelewe het, gevorm is (Nepgen 1937:89 & Ak 1980:117).

Volgens Nepgen het die Christelike godsdiens die belangrikste invloed op die aard van die Afrikaner uitgeoefen. Hy beklemtoon dat die Afrikaner 'n Calvinistiese godsdiensbeskouing gehad het. Die goddelike beskikking, uitverkiesing en roeping was die belangrikste elemente van die Afrikaner se geloof. Die godsdiens het sy lewensbeskouing bepaal. Die Afrikaner het geglo in God se opperheerskappy en het gevolglik in sy wil berus en lyding en swaarkry as deel van God se plan met die wêreld aanvaar. Die Calvinistiese Afrikaner het geglo dat hy 'n roeping het om te vervul en dus is 'n gees van volharding, selfs onder moeilike omstandighede, gekweek. Volgens Nepgen het hierdie lewenshouding van volkome berusting en die hoop dat alles tog sal regkom, in 'n mate tot fatalisme by die Afrikaner gelei. Hy wys daarop dat die Afrikaner flegmaties is en nie maklik sy emosies wys nie (Nepgen 1937:90, 106, 123-125, 128-129, 134-139 & 143).

Nepgen beklemtoon dat die Afrikaner dwarsdeur sy geskiedenis geneig was om hom te isoleer, verkies het om hom af te sonder van ander nasies waarvan die tradisies en ideale van syne verskil. In afsondering wou hy "sy eie heil uitwerk". Die afgesonderde pionierslewe het aan die Afrikaner sterk individualistiese eienskappe gegee. Die gemeenskap was uiters konserwatief. Soms het die idee van roepingsbewustheid tot 'n meerderwaardigheidsgevoel aanleiding gegee (Nepgen 1937:155, 160-161, 168, 173 & 184).

Prof. Bun Booyens, Stellenbosche kultuurhistorikus, is van mening dat die navorser moet let op 'n volk se andersheid. Die vraag kan dus gestel word of die Afrikaner in sy aard wesenlik verskil van ander volke (Handhaaf Aug 1979:29).

Booyens was in 1970 van mening dat navorsing gedoen moet word oor wesenskenmerke van die Afrikaner van 1870. Die navorser kan op erflikheidsfaktore let en reisbeskrywings, gebalanseerde biografieë, historiese gegewens, argivale stukke, kultuurvoortbrengsels van die volk en die letterkunde kan as inligtingsbronne gebruik word. Die letterkunde kan waardevol wees aangesien die skeppende hand van die kunstenaar wat die alledaagse leefwyse weergee, baie meedeel oor die aard van mense (Handhaaf Aug 1979:31).

Booyens het agt wesenskenmerke van die Afrikaner wat grootliks met Nepgen se siening ooreenstem, geïdentifiseer: Calvinistiese godsdienstigheid, konserwatisme, landelikheid, individualisme, hegte gesins- en familiebande met sterk familietrots, waardigheidsbewustheid, selfvertroue en die besit van 'n soepele volkstaal (Handhaaf Aug. 1970:32-34).

Dr. Con was by uitnemendheid die skrywer oor die alledaagse werklikheid. Uit sy werk kom baie wesenskenmerke van die Afrikaner van die laat negentiende en vroeë twintigste eeu duidelik na vore.

11.2 Aristokrasie

Oor hierdie wesenlike aard van die Afrikaner skryf dr. Con soos volg: "Die ouer geslagte het nie onverskillig teenoor die dood gestaan nie, maar voorspoed en teëspoed, lewe en dood het alles uit ons Liewenheer se hande gevloei, en wat Hy gestuur het, was vir Sy kinders goed" (JSG:Dokumente:3). Volgens hom was hul krag in hul beskeidenheid geleë. Sterk familiebande het hul deur die lewe gedra. Hulle het liefdadigheid bewys deur "hulle meedeelsaamheid aan die minderbevoorregtes en aan die volk op hulle plaas, medekreature en mede-Christene. Maar as iemand hulle daarvoor moes geprys het, sou hulle dit nie verstaan het nie en dit miskien [as] oneerbiedig beskou het" (De Villiers 1961a:42).

Met sommige van die bure het die De Villiers-gesin nie verkeer nie. Die rede daarvoor het dr. Con se ma verstrek: "hulle is nie ons soort mense nie". Dit was moontlik mense wat een of ander "aartsvaderlike sede of gewoonte van die boere-adel verontagsaam het". Dr. Con is van mening dat die diskriminasie nie op standsverskil nie, maar op sedelikeid speil gegrond was (De Villiers 1961a:9 & 22).

Volgens dr. Con ontaard 'n kultuur - ook ons beskeie boerekultuur - "wanneer alles te te word". Volgens hom is uithangerigheid, prag en praalsug altyd duidelike tekens van verval, veral wanneer dit voorkom by 'n "beskeie, burgerlike volk soos die Afrikaners". Hy vra vervolgens of die Boerevolk darem nie té deftig ("ghrent") geword het nie. Volgens hom is daar 'n wedywing om uiterlike vertoon wat vreemd aan die Afrikanervolk is. In vroeër jare is prag en praal vereenselwig met mense wat "nie ons soort mense is nie" (JSG:Dokumente). Dr. Con het dikwels gesê:

"Die Afrikaner was nog altyd
op sy grootste wanneer hy
in die woestyn was.
As hy egter uit die woestyn
kom en daar is nie
meer stryd nie, word hy lui."

(DB 08.02.1965:3)

Dr. Con het geglo dat die Afrikaner hom by sy stand moes hou en het geestig voortgegaan: "miskien sal iemand vra: 'Maar hoel om het jy dan professor geword?' Ek hoor reeds wat die spul Viljees en Swarts daarop sal antwoord indien iemand in hul teenwoordigheid moes beweer dat 'n professor in die familie deur sy professorskap 'n verhoogde stand verwerf het. En hulle is reg!" (JSG:Dokumente).

Booyens het daarop gewys dat die Afrikaner se waardigheidsbewustheid sy optrede teenoor sy medemens beïnvloed het en byna van hom 'n aristokraat gemaak het. Dr. Con se ma was volgens hom 'n aristokraat. Haar aristokrasie was geleë in haar naastediens: "Tante Nelie was 'n grande dame, goed vir haar medemens, wit of swart. Sy was nederig, maar vernaam, trots op haar familie en hul eenvoudige boereadel - miskien selfs 'n bietjie te trots." Sy ma was die sinnebeeld van die ou boerekultuur, 'n kultuur wat volgens hom vir die huidige geslag dalk oorbodig en "futiel" geword het (De Villiers, 1956:65 & 68).

Die Overbergse boere was volgens dr. Con aristokrate. Hierdie aristokrasie was 'n "aristokrasie van diens, diens aan jou gesin, jou familie en jou medemens, want so het ma dit honderde kere gesê, vandag leef 'n mens, en môre is jy dood" (De Villiers 1961a:42).

Dr. Con kom tot die slotsom dat die Afrikaner van 1961 nie wesenlik verskil van sy voorvader van vyftig jaar gelede nie, want 'Jack en Katy' is op slot van sake oom Koos en tant Kaatjie se kleinkinders, en die oumense se bloed strem en rem. Want

diep in ons vloei bloed van wat gewees het. Bloed van ons vaad're vol onrus en trots, bloed wat ons bewapen vir komende rolle" (JSG:Dokumente).

11.3 Godsdienssin

Die godsdienssin as wesenskenmerk van die Afrikaner van die Overberg kom sterk na vore in die werk van dr. Con. Die predikant of "doemnies" was die leidende figuur in die mikro-kosmos waarin dr. Con opgegroeï het. Die gemeentelêde het eintlik nooit by die predikant gaan kuier nie, want hulle het hom en sy gesin hul privaatheid gegun. Die predikante het wel huisbesoek gedoen. Sondae het almal kerk toe gegaan (De Villiers 1961a:11 & 21).

Die diepgewortelde godsdienstigheid het daartoe bygedra dat die Afrikaner geensins hoogmoedig was nie, want hy was innerlik sterk. "Die Afrikaners was tevrede met hulle stande, en die rykdom en weelde van die hoë mense het hulle as 'n sprokie beskou waarop hul geensins afgunstig was nie en wat hulle hoegenaamd nie geïmponeer het nie. Miskien was die mense se nederigheid geen gevoel van maatskaplike minderwaardigheid nie, maar 'n diep-christelike besef dat ten aanskoue van die grootheid van die Skepper dit die nietige mensekind betaam om nederig te wees. Honderde male het ek uit my moeder se mond die Gesangreëls gehoor: 'Wat zwoegt g', o mensch, naar goud of eer?; Zalig, zalig niets te wezen; leer my stil op paden wandelen waar uw oog alleen my ziet.' En dit was geen ydele woorde nie, maar 'n belydenis van 'n vrou wat nooit met haar godsdienstige oortuigings te koop geloop het nie, maar hulle teenoor haar gesin en medemens gelewe het" (De Villiers 1956:62). Volgens hom was die destydse Strandveldse samelewing baie sterk matriargaal. Wat die kinders bereik het, het van die ma afgehang (De Villiers Ms/a:55).

Dr. Con self het nooit op armoede neergesien nie. Die bywoner se vrou was sy ma se vriendin en as plaasskoolkind het hy daagliks dié armoedige bywonershuisie aangedoen en eenvoudige verversings wat met liefde voorberei is, geniet (De Villiers 1954:37).

Die materiële dinge het vir hulle nie veel saak gemaak nie. Die jong Con se ma en susters het eintlik nooit geld gehanteer nie. Die munte waaroor hulle wel beskik het, het hulle verkry deur die verkoop van velle en eiers. Hulle het netjies kerk toe gegaan, maar die buitengewoon deftige vroue was nie hulle soort mense nie. Hulle het

genoeg gehad om van te leef en nog iets oorgehou om vir minderbevoorregtes te gee (FW 25.05.1966:37).

Sy pa was volgens dr. Con die vroomste mens wat hy geken het. Na agtuur (ontbyt) het hy altyd na die populierbos gegaan vir 'n uur van stille gebed. Sy pa het ook altyd wanneer die plaaslike predikant nie teenwoordig kon wees nie, as plaasvervanger opgetree. Die gemeentelede het gereken dat hy amper net so goed as die predikant kon preek. Sy lewensopvatting was uiters eenvoudig: "God regeer, en God sal sorg" (De Villiers 1954:51, 53 & 54).

Sy ma het vir die bruin mense op die plaas Sondagskool gehou. Die gesin het gereeld huisgodsdienste gehou. Gedurende die huisgodsdienste is die middelkeur oopgelaat "sodat die kombuismense ook Gods Woord kon hoor en die gesange kon leer" (De Villiers 1954:96).

'n Swaksiende bruin meisie wat gedurende die De Villiers-gesin se etes vlieë met 'n palmtak moes wegjaag, het altyd in die middelkeur gesit tydens huisgodsdienste. Sy kon nie lees nie, maar het die bekende reëls uit dr. Con se pa se gebede van buite geken, byvoorbeeld: "zoals de boom valt zal hy blijven liggen" (De Villiers 1964:30).

Wanneer sy pa die seën voor die ete gevra het, het hy die Vader altyd versoek om hulle van oorlog te bewaar: "leer mij voor overdaad mij wachten" (De Villiers 1954:104 & 125).

As godsdienstige mens was die Afrikaner baie dankbaar vir alles wat hy ontvang het. Niemand is toegelaat om oor kos te kla nie. Sy ma het dikwels opgemerk: "Cornie, ek wil geen klagte oor kos hoor nie, dis Genadendalse volk wat oor kos kla!" Dit was ook die aanmaning wat hy gekry het toe hy koshuis toe gegaan het (De Villiers 1964:27).

11.4 Sedelike norme en gewoontes

Die Afrikaner se godsdienste sin het sy sedelike norme en opvattinge bepaal. Dr. Con het 'n skets, "Die roos van die Koeveervoorts", in Snel dan jare geskryf wat hy beskou het as "kensketsend van vanmelewe se mense". Hoewel die skets eintlik handel oor Overbergers uit 'n vorige geslag wat hulle in Transvaal gevestig het, het dr. Con dit

voorgehou as 'n voorbeeld wat klaarblyklik ook in die Overberg sou geld. "Vanmelewe se mense, vanmelewe se kleredrag, vanmelewe se sedes en gewoontes en vanmelewe se lewensgebod" (De Villiers, 1954:67).

Hierdie skets het in 1954 verskyn, maar volgens hom het die verhaal hom aan die begin van die negentiende eeu afgespeel. By geleentheid het 'n bejaarde pa en ma met hul dogter, Magtel, hul Transvaalse plaas in die Bethal-distrik verlaat om in die Boland te gaan kuier. 'n Jaar het verloop voordat die gesin weer na hul plaas teruggekeer het. Met hul terugkeer was hulle egter vier gesinslede, want tant Gesie het intussen 'n laatlam ryker geword. Die dogter het die versorging van die seuntjie waargeneem en spoedig het hy haar as "Ma" aangespreek en die ouer vrou as "Moeder". Vir die leser is dit baie duidelik dat die dogter die ma van die buite-egtelike seuntjie was. Dit gee 'n duidelike beeld van die veroordeling van buite-egtelike geslagsverkeer onder 'n vorige geslag Afrikaners. Dr. Con het dit so gestel: "Neëntig jaar gelede het dit alles gebeur, dertig jaar het oom Arnoldus en tant Gesie, en vyftig jaar het Magtel die geheim in hul hart gedra en die geheim met hulle in hul graf geneem. Het ook nog ander lede van die familie die geheim van Brandjie se oorsprong geken? Ons weet nie, en dit interesseer ons ook skaars. Wat ons wel interesseer, is die kykie in die Arcana [geheimhouding] van 'n ou Afrikanergeslag, 'n kykie in die trotse familie-eer van die Koeervoorts, 'n kykie in daardie hoë, onwrikbare pligbesef van die Afrikaner van 'n eeu gelede" (De Villiers 1954:61-67).

Ook konserwatisme as wesenskenmerk van die Afrikaner blyk uit dr. Con se sketse. Sy ma was baie streng met die keuse van lewensmaats vir haar kinders. Drie van die ses is nooit getroud nie. 'n Verhouding wat sy suster Hannie met 'n baie aantreklike man gehad het, het sy uiteindelik verongeluk. Hannie is toe eers laat in haar lewe met 'n Bredasdorpse Swart getroud (De Villiers 1961a:23 & Breed:Radiogesprek).

Die korrekte vorm het 'n belangrike rol in sy ma se lewe gespeel. Van gevestigde gewoontes het sy nooit afgewyk nie. Geen man is aan haar eettafel sonder 'n baadjie toegelaat nie. Sy het dikwels opgemerk: "Elke witman is welkom aan my tafel mits hy 'n baadjie aan het" (De Villiers 1961a:22).

Ook ander gebruike dui op die trots en selfrespek van die Overbergse Afrikaners. Elke gesinslid moes sy eie skoene poleer en toilette is deur die vroue self skoongemaak. Daar is nooit van bediendes verwag om dit te doen nie (De Villiers 1961a:9 10).

Op die plase in die Overberg was dit die gewoonte dat die jonger kinders klere wat die ouer kinders uitgegroeï het, by hulle oorgeneem het. Die drie jongste De Villiers-seuns het ook so mekaar se uitgegroeïde klere gedra. Hulle het dit nie as 'n skande beskou nie, aangesien dit ook by hul welgestelde bure die gebruik was (De Villiers Ms/a:25).

11.5 Hegte familiebande

Die samehorigheidsgevoel onder gesins- en familieleden was by die ouer Overbergers baie sterk (De Villiers 1961a:41). In 'n nawoord tot dr. Con se bundel skryf die Afrikaanse digter Ernst van Heerden: "Die clan-gees en gesinseer wat die skrywer [Con de Villiers] so duidelik waargeneem het by die ou families waarvan hy vertel, is eie aan die vroeë Afrikanerdom en klink in ons tyd van plattelandsontholing, verstedeliking en woonstelbestaan al meer en meer na 'n riddersprokie uit die 'middeleeue' van ons geskiedenis" (De Villiers 1954:129).

Die Overbergse mense het mekaar nie slegs as bure, kennisse of vriende beskou nie, maar as lede van 'n gemeenskap; "hulle was óns soort mense, ons het hulle beskou as ons familie, en om dié rede was dit 'n oor-en-weer-soenery" (De Villiers 1964:12). Die mense het op intieme voet met mekaar verkeer en nie juis klasgevoel besit nie (De Villiers 1961b:17 & 18).

Volgens dr. Con het hulle een lewensgebot beslis gehandhaaf: "Jy sal hoogmoedig wees op jou familie en sy eer soos 'n kleindood bewaar. Jy sal verantwoordelikheid aanvaar vir jou hele geslag, jy sal geheime misstappe en oortredings van die familiekode vir die wêreld verberg, en jy sal dit blymoedig doen en dit as 'n voorreg en nie as 'n opoffering beskou nie, want die enkeling is sterflik, maar jou geslag met sy sedes en gewoontes behoort aan die toekoms van jou ras en van jou volk!" (De Villiers 1964:67).

Dr. Con het dit só opgesom: "As Afrikaner kan ek dit sê dat ons huislike lewe omring is met die muur van China. As 'n uitlander toegang tot die Afrikaanse huisgesin kry, word die optrede van die gesin meteens *artificial*. (Toemaar, ek ken die woord kunsmatig!) Gevolglik leer die uitlander nie die Afrikaanse leefwyse ken nie: ons sorg daarvoor dat hy dit nie regkry nie" (De Villiers 1962:Radiopraatjie).

Vir die buitewêreld was die mense geslote, want intieme gevoelens is as 'n private aangeleentheid beskou en was nie deel van die openbare front nie (De Villiers 1968:121).

11.6 Gasvryheid

Booyens meen dat gasvryheid nie sonder meer as wesenskenmerk van 'n volk gesien behoort te word nie, eerder as houdingseienskap (Handhaaf Aug. 1970:30). Dr. Con het egter gasvryheid as 'n uitstaande kenmerk van die Afrikaner, veral op die plase en op die platteland, beskou. Gasvryheid was vanselfsprekend en niemand het daaraan gedink as 'n deug nie. Dr. Con se pa het letterlik mense wat 'n entjie van die woonhuis uitgespan het, gaan haal en vir koffie of ete genooi. Ook die bruin mense wat by die reisigers was, is genooi om saam met die plaaswerkers te kom eet. Sy pa het dit nie as sy Christelike plig beskou nie, sy enigste beweegrede was naasteliefde (De Villiers 1954:46 - 47).

Die boere was nie ryk nie, maar hul kon gasvry wees, want kos was volop en daar was genoeg bediendes. By geleentheid het 'n vreemdeling die fout begaan om vir dr. Con se moeder betaling aan te bied vir slaapplek en ete. Sy het haar vererg en opgemerk dat sy geen hotel aangehou het nie (De Villiers 1954:8 & 1961a:2).

Dr. Con noem Donkiespad "'n ware Soete Inval", want familie, vriende, bekendes, onbekendes het daar aangekom, vertoef en oorgebly (De Villiers 1961a:2). Reisigers tussen Caledon en Bredasdorp het eenvoudig oorgebly. Die kinders moes soms hul beddens aan die gaste afstaan om al die mense te akkommodeer en het dan op kermisbeddens geslaap. Die baie gaste was vir die kinders 'n ware opvoeding, want alle soorte mense het daar opgedaag: eenvoudige en "ghrent" mense. Die bure was net só gasvry (De Villiers 1961b:12).

Wanneer die gaste vertrek het, het hulle ook altyd iets gekry om saam te neem, want: "verbeel jou dat iemand van die plaas moes wegry met leë hande!" (De Villiers 1961a:8 - 9).

11.7 Houding teenoor smouse

In die Overberg het daar 'n besondere verhouding tussen die Afrikaners en die Joodse smouse bestaan. Dr. Con het met groot deernis oor smouse wat die

Overberg besoek het, geskryf. Die koms van die Joodse smous na 'n plaas was tot aan die begin van die 20ste eeu 'n belangrike gebeurtenis. Voor dr. Con begin skoolgaan het, het smouse nog gereeld na Donkiespad gekom: "Vir die kinders was die smous se voorraad geen kraam nie, dit was die wonderland van 'n geheimsinnige Samarkand anderkant die blou berge wat die gesigseinder van hul mikrokosmos gevorm het" (De Villiers 1954:84).

Die smouse is met die nodige boeregasvryheid ontvang, al was sy tyd van aankoms gewoonlik ongeleë aangesien die huisvrou besig was, maar die huisvrou was in werklikheid altyd besig. Gewoonlik het hulle reeds die plaasopset goed geken, geweet waar om uit te span en in watter stal hul perde kon kom. Spoedig sou die hele huishouding rondom die smous se uitstalling bymekaarkom. Die moeder het die middelpunt van die toeskouers gevorm met die dogters in 'n sirkel om haar en die bruin vroue en kinders op die buiterand. Vir 'n tyd het almal van kosmaak en ander huishoudelike pligte vergeet. Die bruin vroue het die meeste belanggestel in die verskillende sysakdoeke en plastiese blommetjiehaarknippies. Die jong bruin dogters het net oë gehad vir die spierwit linne wat moontlik in bruidstabberds omskep kon word. Die vermaning van die boervrou dat dieselfde materiaal op die dorp goedkoper was, het op dowe ore geval. Ook vir die kinders is iets gekoop: griffies, 'n sakmes of dalk 'n mondfluitjie. Die boervrou sou heel moontlik naalde gekoop het. Party keer het die smouse ook produkte van gehalte gehad, soos byvoorbeeld pragtige, wit "kassemiërtjies" (gemaak van die fyn, onderste wol van die kasjmierbok) wat moontlik in Rusland vervaardig is (De Villiers 1954:82-84 & 87 & HAT 1981:532).

Die smouse het dikwels by die De Villiers's in die buitekamer oornag. Hulle het gewoonlik nie saam geëet nie, waarskynlik omdat hulle Ortodokse Jode was. 'n Russiese Jood het altyd sy viool saamgebring en gespeel terwyl dr. Con se suster hom begelei het. Dit was dr. Con se eerste kennismaking met die viool, volgens hom die "allerskoonste instrument". Die smouse het sy ma bewonder. Een het bitterlik aan die huil gegaan toe hy tydens een van sy besoeke moes verneem dat sy intussen oorlede is (De Villiers 1954:84 - 85).

Daar was van 'n anti-Joodse gevoel geen sprake nie, al was hulle in die oë van die Overbergers dikwels maar uiters eenvoudige mense. Die Jode was min en is as eksoties beskou - byna soos entnologiese museumstukke: "Ja, daardie Joodse smouse: vreemdelinge in 'n vreemde land, verstote, verag en bespot deur die mense van wie hul lewensbestaan afgehang het. As jy 'n sprekende voorbeeld sou noem van onhandigheid en onkunde, wat boerebelange betref, het jy onwillekeurig die

smous genoem. Dit was hy wat alle boerewelvoeglikheid beledig het deur in elke hand 'n leisel te hou in plaas van net die regterhand daarvoor te gebruik. Dit was hy wat met brandmaer knolle en stukkende tuie gery en wat nie die Afrikaanse perdetaal geken en nie geweet het wat hot of haar of hokaai en vaat! beteken nie. Sommige boere het selfs getwyfel of hulle hul perde se name ken en of hulle hoegenaamd ooit name gegee het" (De Villiers 1954:85 & 87).

Toe dr. Con 'n jong seun was, was die smouse die interessantste besoekers wat op die plaas aangekom het. Hul taal was 'n mengelmoes van Afrikaans, Engels, Russies, Duits en Letties. Hierdie mense was "gedaantes uit daardie sprokieswêreld van anderkant die blou berge en die blou wêreldsec" (De Villiers 1961a:8). Die smous-Jode was 'n belangrike skakel in die huisekonomie. Hy het altyd na hul koms uitgesien, want hulle het daardie groep mense verteenwoordig waarvan hy in die Aardrykskunde-boeke gelees het (De Villiers 1961b:13). Hy is van mening dat die smouse reeds voor 1910 moes verdwyn het. Hul getalle moes sporadies afgeneem het tot daar op 'n dag nie meer een oor was nie. Moontlik was die spoorverbinding na Caledon in 1905 die oorsaak daarvan. (De Villiers 1954:82).

11.8 Verhouding met bruin mense op die plaas

Die waardigheidsbewustheid van die Afrikaner gaan, aldus Booyens, soms oor tot selfverheffing. (Handhaaf Aug 1970:32 - 33). Dit het moontlik gelei tot die patriargale verhouding met die werkers wat op die boereplase bestaan het.

Volgens dr. Con is dit moeilik vir 'n hedendaagse plaasseun om 'n denkbeeld te vorm van die samehorigheidsgevoel wat aan die begin van die 20ste eeu tussen die wit en bruin mense (hul "erfvolk") bestaan het. Die verhouding was gegrond op onderlinge liefde en respek. Dit was 'n feodale tydperk in ons geskiedenis wat volgens hom nou verby is (De Villiers 1961b:12).

Op die Overbergse plase het die bruin mense 'n baie gesellige, patriargale lewe gelei. Die plaaswerkers of plaasvolk soos hulle genoem is, was amper net so erflik soos die grond waarop hulle gewoon het. [Baie bruin mense het vir geslagte op een plaas gewoon en letterlik deel van die plaas geword.] Hulle was soos aangenome kinders van die boer en sy vrou (De Villiers 1954:96).

Dr. Con se ma het 'n baie goeie verhouding met haar bediendes gehad. Sy het haar medemens, wit of anderskleurig, goed behandel. Toe sy fisiologies nie in staat was om haar laatlam, Con, te voed nie, het 'n bruin vrou, Jacoba Hendriks, as pleegmoeder opgetree (De Villiers 1954:101 & 1964:25).

Die werksmense het sy pa byna aanbid. Hy self het van elkeen se goeie eienskappe en tekortkominge geweet. Hy het verbied dat daar met die mense rusie gemaak word en dit was ondenkbaar om aan hulle te slaan (De Villiers 1961a:27 & 1961b:12).

Op die De Villiers's se plaas het hulle 'n besondere metode gehad om te bepaal of hulle 'n spesifieke man in diens moes neem al dan nie. Die man is gestuur om iets op die solder te gaan haal. (Die solderdeur is reeds vooraf oopgemaak.) Indien hy van self die deur agter hom sou toemaak, is hy in diens geneem. Die een wat nie daaraan gedink het om die deur toe te maak nie, is nie aanvaar nie (De Villiers 1954:97).

Die bruin mense het dit as 'n eer beskou om op Donkiespad te woon en te werk. Op die plaas het die huismense en "volk" soggens vroeg opgestaan. Almal het eers iets te ete gekry en middagete is lande toe gedra. Huisvesting was goed. Die mense was gesond en gespierd, want hulle het van die beste kos wat die plaas geproduseer het, gekry om te eet. Saans het hulle met hul diep blikbakke voor die kombuis gesit en wag vir aandete. Hulle is nie gerantsoeneer nie en kon net soveel eet as wat hulle wou. Op 'n gegee oomblik het sy oudste broer met die kannetjie wyn en horingkelkie te voorskyn gekom en dan het die vrolikheid begin (De Villiers 1961a:25 & 27). Laasgenoemde is die sogenaamde dopstelsel waarvolgens doppe ligte wyn een of twee maal per dag aan plaaswerkers gegee is (HAT 1981:168).

Die werksmense is werklik op die Overbergse plase opgevoed. Hulle is geprys wanneer hulle betroubaar was en vermaan wanneer hulle gefouteer het. Dr. Con se pa het selfs vir hulle bruidsmotor gery. Wanneer hulle siek was, is hulle verpleeg en met begrafnisse het sy pa die rede gelewer. Daar was nie werklik sprake van "vreemde" volk op die plaas nie, want die gesinne het maar so saam met die familie gelewe en gesterf en hui kinders het weer die werk oorgeneem (De Villiers 1954:96 - 97).

Oor die bruin mense in die besonder skryf dr. Con: "Die geslag waaraan hulle behoort het, was tevrede om net te dien, en juis om dié rede het families waarvan hulle werklikeiede was, hulle nooit as dienaarsee beskou nie en dink die kinders vir wie hulle grootgemaak het, aan hulle met eerbied en liefde". Dié term "aia" was 'n

eerbiedswoord' teenoor ouer bruin vroue. Sy ouers het van hul kinders verwag om die bruin mense met respek te behandel. Hy was van mening dat liefde en respek 'n beter verhouding geskep het as formele regverdigheid (De Villiers 1964:27 - 28).

Wanneer hy teruggedink het aan die Strandveldse lewe, is een van die mooiste dinge wat dr. Con onthou het die beskaafde bruin mense. "Hele geslagte van hulle het op dieselfde plase en onder dieselfde blanke families groot geword. Die boere het daarvoor gesorg dat hulle sindelike huisvesting en die beskikbare mediese hulp gekry het" (De Villiers Ms/a:55).

Dr. Con het in 1961 verklaar dat die Overbergers nog steeds die nie-blankes met respek en liefde behandel. Mense wat dit nie gedoen het nie, was nie "hulle soort mense nie" (De Villiers 1961a:47 - 48).

Op 3 November 1967 is dr. Con deur die Rapportryerskorps op Caledon gehuldig. In sy bedankingstoespraak het hy 'n beroep op die jong Overbergse boere gedoen om die bruin mense goed te behandel: "Sorg ook vir die bruinmense van die Overberg. Die Alwetende sal ons nie onskuldig hou as ons versuim om dit te doen nie" (De Villiers 1967:Rede).

11.9 Ten slotte

Dr. Joan Prins wys daarop dat die benaming *Overberg* afsondering en verwydering impliseer: "Weg van die Kaap en Stellenbosch, weg van 'beskawing' en verstoede van naby voorregte soos kerk, skool, winkels, besoekende skepe en onderlinge samesyn met volksgenote. Hulle sou dus op hulself aangewese wees en hier agter die berge sou hulle 'n stryd teen die natuur en die elemente aanknoop wat nie slegs hul bestaanswyse sou raak nie maar wat ook hulle ganse lewensuitkyk sou beïnvloed" (Kh Okt 1992:13). Tog lyk die tradisionele Overberger soos ons hom uit dr. Con se geskifte leer ken nie verskillend van die tradisionele Afrikaner soos Nepgen en Booyens hom skets nie. Plaaslike omstandighede kan wel klemverskuiwings meegebring het, maar wesenlik was hulle uit dieselfde hout.

Dr. Con het nogtans altyd gesê dat hy Overberger gebly en nooit 'n ware Bolander geword het nie (De Kock 1992:Onderhoud). By die huldigingsgeleentheid op Caledon, het hy gesê dat hy aanneem dat hy as "sinnebeeld van die ouer geslag van die Overberg" beskou word (De Villiers 1967:Rede).

12. SLOTBESKOUIING

Dr. Con is as laatlam gebore. Hy het tussen volwassenes grootgeword en sy kinderjare was eensaam. Hy het sy ma nooit werklik geken nie en kon nie onthou of hy ooit deur sy ouers geliefkoos is nie. Hy is boonop streng grootgemaak. Sy suster Hannie het die moederfiguur in sy lewe geword, en hy was tot aan die einde van sy lewe besonder lief vir haar.

Dit het vroeg reeds duidelik geword dat dr. Con intelligent was: hy het hom self leer lees en skryf voor hy op ongeveer agtjarige ouderdom begin skoolgaan het. Sy aanleg vir tale het ook toe al geblyk: hy kon Engels praat voor hy skool toe is. Die inspekteur wat die plaasskool besoek het, was baie beïndruk met dr. Con se verstandelike vermoëns.

Hy het geglo dat hy meer deur die plaasskool as die hoër skool op Caledon gevorm is. Gedurende sy hoërskooljare het hy egter 'n ywerige leser geword en letterlik alles geles wat hy in die plaaslike dorpsbiblioteek in die hande kon kry. Hy het Matriek in die eerste klas geslaag.

Hy is vervolgens vir verdere studie na die destydse Victoria College op Stellenbosch. Daar het hy in Soölogie geïnteresseerd geraak en 'n M.A.-graad in die vak behaal.

Hy was slegs 21 jaar oud toe hy in 1916 die eerste dosent in Soölogie aan die Transvaal Universiteitskollege geword het. Gedurende die tydperk (1916-1918) wat hy in Pretoria deurgebring het, het hy met prominente figure in die destydse Afrikaanse samelewing kennis gemaak, en sy liefde vir musiek het in dié periode ontwaak.

Van 1919 tot 1922 het hy aan die Universiteit van Zürich in Switserland gestudeer en die doktorsgraad verwerf. Tydens sy Europese studie het sy musieksmaak verder ontwikkel en het hy Switserse Duits leer praat. Hy het in Skandinawië getoer en Noorweegs bemeester. Dr. Con het die term *Noorweegs* bo *Noors* verkies. Volgens hom sluit *Noors* die hele Skandinawië in; vergelyk Noorman vir Viking. Hierdie periode kenmerk sy belangstelling in die Noord-Europese kultuur (De Kock 1992:Onderhoud).

By sy terugkeer na Suid-Afrika is hy aangestel as professor in Soölogie aan die Universiteit van Stellenbosch. Hy het dié leerstoel van 1923 tot 1959 beklee. In hierdie tydperk het hy 'n groot aantal wetenskaplike artikels wat in belangrike vaktydskrifte in Suid-Afrika en oorsee gepubliseer is, geskryf. Die Departement Soölogie het onder dr. Con se leiding 'n wêreldbekende instituut vir vergelykende anatomie en embriologie geword.

Dr. Con het na sy terugkeer uit Europa begin om reissketse vir Die Huisgenoot te skryf. Hy het ook begin met die vertaling van kortverhale en romans uit Noorweegs en Deens.

In 1935/36 het hy as gasdosent vir negentien maande in Rome gewoon. Gedurende dié tydperk het hy Italiaans vlot leer praat, alle moontlike opera-uitvoerings bygewoon en met beroemde Italiaanse musici kennis gemaak. Hy het as gasprofessor kort besoeke aan Amerika en Duitsland gebring en hom onderskei as 'n kenner op sy vakgebied.

Ná sy terugkeer uit Italië het sy belangstelling in Noord-Europa verminder en het 'n tydperk van intense belangstelling in die Suid-Europese kultuur aangebreek. Hy het daarna veral letterkundige werke uit Italiaans in Afrikaans vertaal. Sy liefde vir Rome en die Italianers het 'n passie geword. Dr. Con het gesê dat sy betrokkenheid noord van die Alpe, verskuif het na suid van die Alpe (De Kock 1992:Onderhoud).

Sedert 1946 het dr. Con nie meer veel wetenskaplike artikels geskryf nie; hy het hom hoofsaaklik op skeppende skryfwerk toegelê. Die resultaat was ses bundels Overbergse sketse. Dr. Con kan beskou word as die belangrikste skrywer van streekliteratuur in Afrikaans. Hy het die Overbergse kultuur bykans volledig in sy werk verwoord.

Artikels wat hy oor musiek en musiekmense geskryf het, is ook in 'n bundel uitgegee. Ná sy aftrede in 1959 het dr. Con hom hoofsaaklik op familienavorsing toegelê en 'n verbysterende aantal genealogiese artikels vir vaktydskrifte geskryf.

Op Stellenbosch het hy die breër gemeenskap gedien as musiekopvoeder en toneelkenner. Hy was 'n prominente figuur op die dorp: die studentegemeenskap en inwoners was bewus van die belangrike invloed wat van hom uitgegaan het.

Dr. Con was besonder veelsydig en is met reg bestempel as 'n "universele genie". Hy het egter tot aan die einde van sy lewe 'n nederige Afrikaner gebly. Hy was nooit beïndruk met uiterlike vertoon nie en het hoë waardering gehad vir die minderbevoorregte mense wat hy as kind leer ken het en wat tot sy vorming as mens bygedra het. Hy het wye belangstellings gehad. Sekere van sy eienaardighede het van hom 'n eksentrieke persoon gemaak. Hy het nie geskroom om sy mening te lug nie. Daar was mense wat sy reguit uitsprake as ongevraagd beskou het.

Dr. Con het gesê die doel van sy skryfwerk was om die Overbergse plaaskultuur van 'n vorige era vir die nageslag behoue te laat bly. Hy het daarin geslaag. Sy werk gee 'n duidelike beeld van die stoflike kultuur van hierdie landstreek. Hy het die woonhuise, meubels, binnehuisversiering, braekgoed en messegoed en selfs die bedlinne beskryf. Hy het vertel hoe die boervroue s'vroeg moes opstaan om te bak en hoe 'n groot bedrywigheid slagdag op die plaas was. Hy het met nostalgie teruggedink aan saaityd, oestyd, dorstyd, lamtyd en veral skeertyd op die Overbergse plase. Hy het aangedui wat die tradisionele disse was, en in sommige gevalle selfs hoe dit voorberei is.

Dr. Con het die geestelike kultuur van die Overberg bespreek met verwysing na volksetimologie, die tipiese Overbergse bry, oorspronklike naamgewing aan plekke en plante, tipiese sêgoed en volksgeloof. Hul gesin was volgens hom baie bygelowig en het aan spoke geglo. Hy het vertel watter boererate vir siektes gebruik is, enkele gebruike rondom die verlowing en huwelik en die dood uitgesonder en vermaak en tydverdrywe van jongmense en die gesin beskryf.

In sy werk kom die wesenskenmerke van die Overberger na vore. Hy beklemtoon hul godsdienssin, sedelike norme en goeie verhouding met mense wat anders as hulle was: die Joodse smouse en die bruin plaaswerkers. Familieskap en hegte familiebande was vir dr. Con baie belangrik. Dit kom by hom tot uitdrukking as 'n soort "clan"-gees. Die boere-adel van die Overbergers het hy deurgaans beklemtoon.

In Europa en Amerika is daar tans 'n oplewing in die studie van die Vergelykende Anatomie. Dr. Con word steeds vir sy bydrae op hierdie gebied erken.

Die huidige geslag Afrikaners weet eintlik nie meer van dr. Con nie. Ouer mense en sy oudstudekte onthou hom egter nog, en sy naam word steeds deur hulle genoem.

Daar word nou en dan in koerante na hom verwys. Vytien jaar ná sy dood is op een dag in twee verskillende koerante na dr. Con verwys. In die rubriek "Van alle kante" in Die Burger is 'n volksympie wat hy opgeteken het, aangehaal (DB 08.10.1993:6). In 'n huldigingstede vir 'n afgestorwene wat in Eikestadnuus verskyn het, is geskryf: "[Sy] was wat wyle dr. Con de Villiers genoem het 'n waardige lid van die Afrikaner-ade!" (Eikestadnuus 08.10.1993:17).

In die huidige periode van oorgang na 'n nuwe politieke bedeling in Suid-Afrika ontstaan baie vrae, onder andere: wat gaan 'n nuwe regering se taalbeleid wees, sal akademiese standaarde gehandhaaf word, sal daar geld vir navorsing beskikbaar gestel word, wat is die rol van universiteite in die toekoms, watter rigting sal die kunste inslaan en wat gaan van die radio en televisie word? Sal Suid-Afrika gedwing word om van Euro-sentrisme na Afro-sentrisme te beweeg?

Die gemis aan 'n belese mens soos dr. Con wat bevoeg is om uitsprake te lewer, word dus sterk gevoel. Dr. Con was 'n Suid-Afrikaner met 'n blik op Europa. Hy was 'n Afrikaner wat ses Europese tale kon praat. Hy was 'n vooraanstaande wetenskaplike met 'n omvangryke kennis van die wêreldliteratuur en 'n verstommende kennis van musiek.

Die lewe van Con de Villiers is die verhaal van die versoening tussen die Overbergse seun en die Romeinse burger.

BRONNE**Afkortings**

Ak	<u>Afrikaanse kultuuralmanak</u>
By	<u>Byvoegsel tot Die Burger</u>
DB	<u>Die Burger</u>
Century	<u>A Century of Progress in the Natural Sciences 1853-1953.</u>
HAT	<u>Verklarende handwoordeboek van die Afrikaanse taal</u>
Hb	<u>Hugenote Vereniging Bulletin</u>
Hg	<u>Die Huisgenoot</u>
JSG	<u>J.S. Gericke-biblioteek, Universiteit van Stellenbosch</u>
Kh	<u>Kultuurhistorikus</u>
Lbw	<u>Die Landbouweekblad</u>
OEB	Ons eie boek
Pageant	<u>The Pageant of English Poetry</u>
SABW	<u>S.A. biografiese woordeboek</u>
Semper	<u>Semper Splendidior</u>
Stel St	<u>Standpunte</u>
Std	<u>Stellenbosse Student</u>
TL	<u>Tydskrif vir Letterkunde</u>
TWK	<u>Tydskrif vir Wetenskap en Kuns</u>

Boeke en artikels

Apel, Willi	1970	<u>Harvard dictionary of music, Cambridge, Massachusetts.</u>
-------------	------	---

Aucamp, Hennie (red.)	1976	<u>Die sneeu van ander jare - 'n Keuse uit die prosa van C.G.S. de Villiers</u> , Kaapstad.
	1987	<u>Dagblad</u> , Kaapstad en Pretoria.
Beukes, W.D. (red.)	1992	<u>Boekewêreld - Die Nasionale Pers in die uitgewersbedryf tot 1990</u> , Kaapstad.
Blignault, Audrey	1988	<u>Oulap se rooi</u> , Kaapstad.
Boëseken, A.J.	s.j.	<u>Die Nuusbode</u> , Kaapstad.
Booyens, Bun	1983	<u>"Ek het geseg!" - Die verhaal van ons Jongeliede- en debatsverenigings</u> , Kaapstad.
Boshoff, S.P.E. & L.J. du Plessis	1918	<u>"Piekniekliedjies" - Ballade-poësie</u> , Deel IA, Kaapstad.
	1921	<u>Afrikaanse volksliedjies - "Minneliedjies"</u> , Deel II, Kaapstad
Botha, Elize (red.)	1965	<u>Afrikaanse essayiste</u> , Kaapstad.
Botha, Elize & N.J. Snyman (reds.)	1987	<u>Hoogtepunte in die Afrikaanse verhaalkuns</u> , Kaapstad.
Bouman, A.C. & C.G.S. De Villiers	1927	<u>Skandinawiese vertellings</u> , Stellenbosch.
Bouws, Jan	1969	<u>Die volkslied, deel van ons erfenis</u> , Kaapstad.
	s.j./a	<u>Die volkslied, weerklank van 'n volkse hartklop</u> , Kaapstad.
	s.j./b	<u>Die woord en wys van die Afrikaanse lied</u> , Kaapstad.
Burden, Matilda	1985	<u>Die herkoms en ontwikkeling van die Afrikaanse volksdans</u> , (Ongepub. M.A.-verhandeling, Universiteit van Stellenbosch).

Burden, Matilda	1991	<u>Die Afrikaanse volkslied onder die bruinmense</u> , (Ongepub. D.Phil-proefskrif, Universiteit van Stellenbosch).
California Academy of Sciences	1955	A century of progress in the natural sciences 1853-1953, San Francisco.
Cillié, G.G.	1983	<u>Waar kom ons Afrikaanse gesange vandaan?</u> Kaapstad.
Coetzee, Abel	1941	<u>Tokkelossie - Bydrae tot die Afrikaanse volkskunde en taalkunde</u> , Pretoria.
	1953	<u>Die Afrikaanse volkskultuur</u> , Kaapstad.
Conradie, Elizabeth	1949	<u>Hollandse skrywers uit Suid-Afrika, Deel II (1875-1905)</u> , Kaapstad & Pretoria.
De Beer, Gavin R.	1985	<u>The development of the vertebrate skull</u> , Chicago.
Dekker, J.	1958	<u>Afrikaanse literatuurgeskiedenis (9 de dr.)</u> Kaapstad.
Deledda, Grazia	1950	<u>Elias Pòrtolu</u> (Uit die Italiaans vertaal deur C.G.S. de Villiers), Kaapstad.
Deledda, Grazia P & J. P. Jacobsen	1966	<u>Twee vroue</u> (Die moeder, uit die Italiaans vertaal deur C.G.S. de Villiers & <u>Marie Grubbe</u> , uit Deens vertaal deur Lettie Pretorius), Johannesburg.
De Villiers, C.C. & C. Pama	1966	<u>Geslagsregisters van die ou Kaapse families</u> , Deel III, Kaapstad.
De Villiers, C.G.S.	1922	<u>Neue Beobachtungen über den Bau und die Entwicklung des Brustschulter Apparates bei den Anuren, insbesondere bei Bombinator</u> . (Doktorale proefskrif, Universiteit van Zürich), Stockholm.

	1954	<u>Snel dan hare - Overbergse sketse en verhale</u> , Kaapstad.
	1957	<u>Rome en sy Klassieke reste</u> (Brochure) (Programme uitgesaai deur die SAUK).
	1958	<u>Musici en mense</u> . Kaapstad.
	1961a	<u>Donkiespad</u> , Johannesburg.
	1961b	<u>Overbergse eergister</u> , Kaapstad.
	1964	<u>Medereisigers</u> , Kaapstad
	1974	(<u>Son op die land</u>), Kaapstad).
	1968	<u>Goue fluit, goue fluit</u> , Kaapstad.
	1977	<u>Geslagsregister van die familie Swart in Suid-Afrika</u> , Pretoria.
	1979	<u>Soete Inval: Nagelate geskrifte</u> , Kaapstad.
De Villiers, D.P	1960	<u>A history of the De Villiers family</u> , Kaapstad.
De Villiers, S.J.A.	1968	<u>Kook en geniet</u> , Pretoria.
De Vries, Abraham H. (samest.)	1982	<u>Die Afrikaanse kortverhaalboek</u> , Kaapstad.
Dickens, Charles	1974	<u>Oliver Twist</u> , Suffolk.
FAK	1938	Volksangbundel, Kaapstad.
	1963	Nuwe sangbundel, Kaapstad.
	1979	Nuwe sangbundel, Kaapstad.
Dorson, Richard, M.	1972	<u>Folklore and folklife</u> , Chicago.
Du Toit, M.L. (red.)	1931	<u>Die kortverhaal</u> , Pretoria.
Du Toit, S.J.	1924	<u>Suid-Afrikaanse volkspoësie - Bydrae tot die Suid-Afrikaanse volkskunde</u> , Amsterdam.

Gans, Carl	1981	<u>Biology of the reptilia</u> , Deel II, Londen.
Goethe, Johan Wolfgang von	1966	<u>Faust I</u> (Uit die Duits vertaal deur Eitemal), Kaapstad.
	1979	<u>Faust</u> (Erster und zweiter Teil), Nördlingen.
Grobbelaar, Pieter W.	1974	<u>Volkslewe van die Afrikaner: Die verhaal van ons Volkskunde</u> , Kaapstad.
	1968	<u>Die volk as digter: Tweede reeks</u> (Programme uitgesaai deur die SAUK), Ons Erfenis-versameling (Jan van Riebeeckstraat 11, Wellington 7655)
	1993	<u>Die volk as digter: Vyfde reeks</u> (Programme uitgesaai deur die SAUK), Ons Erfenis-versameling (Jan van Riebeeckstraat 11, Wellington, 7655).
Grobbelaar, P.W., C.W. Hudson, & H. van der Merwe	1977	<u>Boerewysheid</u> , Kaapstad.
Hamsun, Knut	1925	<u>Viktoria</u> (Uit die Noorweegs vertaal deur C.G.S. de Villiers), Pretoria.
	1965	<u>Groeiende aarde</u> (Uit die Noorweegs vertaal deur C.G.S. de Villiers), Johannesburg.
Havrevold, Finn	1961	<u>Maren se uiltjie</u> (Uit Noors vertaal deur C.G.S. de Villiers), Kaapstad.
Hey, Douglas	1975	<u>Water is lewe</u> , Kaapstad.
Huguenet, André	1950	<u>Applous!</u> , Kaapstad
Ibsen, Hendrik	1925	<u>Rosmersholm</u> (Drama in vier bedrywe uit die Noorweegs vertaal deur C.G.S. de Villiers), Kaapstad.
Kannemeyer, J.C.	1983	<u>Geskiedenis van die Afrikaanse literatuur</u> , Deel II, Pretoria.

Lindsay, Donald & E.S. Washington	1952	<u>A portrait of Britain between the Exhibitions, 1851-1951</u> , Oxford.
Loots, P.J.	1948	<u>Ons kerklied deur die eeue</u> , Stellenbosch.
Lottër, Beatrix	1986	<u>Die geskiedenis van die Stellenbosse Studentesangfees, 1946-1980</u> . (Ongepub. M.Mus-verhandeling, Universiteit van Stellenbosch).
Marshall, A.J.	1960	<u>Biology and comparative physiology of birds</u> , New York.
Meyer, S.D.	1991	<u>Tradisionele Afrikaanse kinderspel</u> (Ongepub. M.A.-verhandeling, Universiteit van Stellenbosch).
Neethling-Pohl, Anna	1974	<u>Dankbaar die uwe</u> , Kaapstad en Pretoria.
Nepgen, C.C.	1937	<u>Die sosiale gewete van die Afrikaanssprekendes</u> (Ongepub. D.Phil-proefskrif, Universiteit van Stellenbosch).
Nienaber, P.J. (sames.)	1942	<u>M.H. Neser se novelles, verhale en gedigte</u> , Johannesburg.
Odendal e.a. (reds.)	1981	<u>Verklarende handwoordeboek van die Afrikaanse taal</u> (2de uitg., 2de dr.), Johannesburg & Kaapstad.
Opperman, D.J. (sames.)	1980	<u>Groot verseboek</u> , Kaapstad.
Pettman, Chales	1931	<u>South African place names past and present</u> , Queenstown.
Porter, Kenneth R.	1972	<u>Herpetology</u> , Philadelphia.
Prins, Joan E.	1979	<u>Aspekte van die geskiedenis van die westelike Overberg in die agtiende en vroeë negentiende eeue</u> (Ongepub. M.A.-verhandeling, Universiteit van Suid-Afrika).

	1983	<u>Die kulturele en ekonomiese ontwikkeling van die westelike Overberg in die agtiende en vroeë negentiende eeue</u> (Ongepubliseerde D.Phil-proefskrif, Universiteit van Suid-Afrika).
Raper, P.E.	1972	<u>Streekname in Suid-Afrika en Suidwes</u> , Kaapstad.
	1987	<u>Dictionary of Southern African place names</u> , Johannesburg.
Reitz, F.W. (Samest.)	1897	<u>Zestig uitgesogte Afrikaanse gedigte</u> , Amsterdam.
Rothman, Anna & John Warner	s.j.	<u>Overberg</u> , Kaapstad.
Scholtz, J. du P.	1970	<u>Afrikaans-Hollands in die agtiende eeu</u> , Kaapstad.
	1974	<u>Naamgewing aan plante en diere in Afrikaans</u> , Kaapstad.
Scholtz, Merwe (red.)	1969	<u>Wynland - Padlangs deur die wynroete</u> , Kaapstad.
	1990	<u>Vertellers - Die groot Afrikaanse verhaalboek</u> , Kaapstad.
	1991	<u>Vertelles 2 - Die tweede groot Afrikaanse verhaal boek</u> , Kaapstad.
Smith, Christo Albertyn	1966	<u>Common names of south African plants</u> , Pretoria.
Smuts, J.P. (red.)	1965	<u>Kompas</u> , Kaapstad.
Smuts, J.P.	1985	<u>Burgerband - Beskouings oor die nuwer Afrikaanse prosa</u> , Kaapstad.
Smuts, J.P. en R. van Rensburg (reds.)	1965	<u>Mosaïek - Jonger Afrikaanse kortverhale</u> , Kaapstad.
Starck, Dietrich	1979	<u>Vergleichende Anatomie der Wirbeltiere</u> , Deel II, Berlyn.

- Suid-Afrikaanse Akademie Vir Wetenskap en Kuns 1965/66 Volksgeneeskuns in Suid-Afrika - 'n Kultuurhistoriese oorsig, benewens 'n uitgebreide versameling boererate, Dele I & II, Pretoria
- Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek, Deel I 1968 Pretoria
- Deel III 1977 Pretoria
- Deel V 1987 Pretoria
- Swart, Marius (red.) 1980 Afrikaanse kultuuralmanak, Johannesburg
- Svinsaas, Ingvald 1964 Tom in die berge (Uit die Noorweegs vertaal deur C.G.S. de Villiers), Kaapstad.
- The pageant of English poetry 1946 Londen.
- Thom, H.B., e.a. Stellenbosch 1977-1966 - Honderd jaar hoër onderwys, Kaapstad.
- Universiteit van Pretoria 1960 Ad destinatum (Gedenkboek), Johannesburg.
- Van Heerden, Ernst 1988 Die liggende trein, Kaapstad.
- Van Zyl, Valerie 1962 Minneliedjies in Suid-Afrika - 'n Onderzoek in die woord en die wys van die Afrikaanse minnelied. (Ongepub. M.Mus.-verhandeling, Universiteit van Stellenbosch).

Ongepubliseerde bronne

- De Villiers, C.G.S. Nontjie se Perdeberg, Manuskrip/a (p.a. prof. J.J. de Villiers, Christellahof 11, Stellenbosch, 7600).
- Volksliedjies, Manuskrip/b (p.a. mnr. A.J. Coetsee, Noreenhoogte 2, Cresta, Randburg, 2194).

Toespraak gelewer by huldiging op Caledon, 03.11.1967 (p.a. dr. J.M. de Kock, Buitekring 39, Stellenbosch, 7600).

Brief geskryf aan mnr. J.J. Spies, redakteur van Die Huisgenoot, 09.11.1953 (p.a. mev. C.J. de Kock, Buitekring 39, Stellenbosch, 7600).

Brief geskryf aan mev. A.M.G. de Kock van Tulbagh, moeder van dr. J.M. de Kock, 07.10.1971 (p.a. dr. J.M. de Kock, Buitekring 39, Stellenbosch, 7600).

Brief geskryf aan mev. C.J. de Kock, 13.05.1974 (p.a. mev. C.J. de Kock, Buitekring 39, Stellenbosch, 7600).

De Kock, J.M.

Huldigungsrede gelewer op Caledon, 03.11.1967 (p.a. dr. J.M. de Kock, Buitekring 39, Stellenbosch, 7600).

Koerante en Tydskrifte

Africana Notes and News

Anatomischer Anzeiger

Annals of the Transvaal Museum

Annals of the University of Stellenbosch

Bulletin of the Museum of Comparative Zoology, Harvard

Die Kultuurhistorikus

Hugenote Vereniging Bulletin

Nature

South African Journal of Science

Vierteljahrschrift der Naturforschenden Gesellschaft in Zürich

Quarterly Journal of Microscopical Science

Die Burger

Bylae tot Die Burger

Byvoegsel tot Die Burger

Cape Times

Die Eikestadnuus

Familia

Farmer's Weekly

Handhaaf

Die Huisgenoot

Die Kerkbode

Kriterium

Die Landbouweekblad

Die Matie

Matieland

Onderwysblad

Ons Eie Boek

Rapport

Sarie Marais

Semper Splendidior (Skoolkoerant Paul Roos Gimnasium)

Standpunte

Die Stellenbosche/Stellenbosse Student

Tydskrif vir Letterkunde

Tydskrif vir Wetenskap en Kuns

Die Vaderland

Onderhoude

Aucamp, Hennie	15.11.1989	Molenvliet Van Riebeeckstraat Stellenbosch	Skrywer en medeprofessor
Blignault, Audrey	02.03.1989	Genevaweg 68 Kampsbaai	Skryfster
Booyens, Bun	29.09.1989	Unielaan 29 Uniepark Stellenbosch	Afgetrede professor
Bosman, P.J.	21.10.1992	Riverside Rokewoodlaan Stellenbosch	Medikus
Cillie, G.G.	06.03.1989	Minseriestraat 4 Stellenbosch	Afgetrede professor
Coetsee, A.J.	22.09.1992	Noreenhoogte 2 Cresta Randburg	Wetenskaplike
Crompton, A.W.	12.06.1992	Universiteit van Harvard Massachusetts V.S.A.	Professor
De Kock, J.M.	20.01.1991 & 06.08.1992	Buitekring 39 Stellenbosch	Afgetrede senior lektor
Engelbrecht, D. van Z.	17.06.1992	Departement Soölogie, U.S.	Senior lektor
Dempsey, W.C.	11.05.1989	Murraystraat Stellenbosch	Oud-Senator
De Villiers, J.J.	20.02.1989	Christellahof 11 Stellenbosch	Afgetrede professor
Hey, Douglas	20.08.1989	Wayside 8 Rondebosch	Afgetrede Direkteur van Natuurbewaring
Krone, N.C.	09.11.1989	Patrysfontein Tulbagh	Boer

Le Roux, Marius	14.09.1993	Grosvenorhuis Drostdystraat Stellenbosch	Museumdirekteur
Malan, Elsabé	1979	Verreweide Stellenbosch	Afgetrede medeprofessor
Nel, M.A.	05.08.1989	Klein-Blaauwklippen Stellenbosch	Huisvrou
Pentz, C.	20.08.1989	Waysideweg 8 Rondebosch Kaapstad	Huisvrou
Prins, F.X.	29.11.1989	Fakulteit Tand- heelkunde, U.S.	Afgetrede professor & dekaan
Retief, Emma	18.09.1990	Riedemannstraat Lambertsbaai	Mediese dokter
Schumann, Winnie	17.05.1989	Rowanstraat 5 Stellenbosch	Huisvrou
Stegmann, F.	15.03.1989	Jonkershoekweg 82 Stellenbosch	Afgetrede senior lektor
Theron, E.	06.06.1989	Soete Inval Victoriastraat Stellenbosch	Afgetrede professor
Van Aarde, Helene	07.08.1989	Ametis 404 Strand	Huisvrou
Visser, M.H.C.	15.10.1992	Departement Soölogie, U.S.	Senior lektor

Briefwisseling

Germishuys, Johan	14.02.1991	Cluverweg 10 Stellenbosch	Afgetrede hoof van die Tegniese Kollege, Stellenbosch
Rothmann, Anna	01.08.1989	Van Oudtshoornweg 7 Swellendam	Afgetrede vakkundige beampte by die Albany- museum, Grahamstad

Simonetta, Alberto	31.01.1992	Universita' Degli Studi di Camerino Camerino (MC) Italië	Professor
Van Heerden, Ernst	22.02.1989	Prenticeweg 15 Greenside Johannesburg	Digter en afgetrede professor

S.A.U.K.-klankargief

27.07.1953	S.A. Akademie vir Wetenskap en Kuns bring hulde aan Afrikaners met verskeie toekennings
03.12.1959	Dr. J.S. Gericke gesels met dr. Con de Villiers by sy aftrede
15.02.1966	Jan Snyman in gesprek met dr. Con de Villiers
13.04.1970	Monica Breed in gesprek met dr. Con de Villiers
10.08.1971	Danie van Eeden in gesprek met dr. Con de Villiers
21.03.1972	Anna Neethling-Pohl gesels oor haar studentedae
14.12.1974	Portret van die week: Dr. C.G.S. de Villiers - 80 jaar (Pierre Marais)
16.12.1974	Audrey Blignault in gesprek met dr. Con de Villiers
14.01.1981	Dr. Con - 'n Radioportret

BYLAAG I

DIE DE VILLIERS-FAMILIE

Errors in the printed family register of the de Villiers's (Africana Notes and News V 1948:98-99).

Corrigenda to C.C. de Villier's 'Geslacht-register' of the family de Villiers (Africana Notes and News VI 1949:97).

Omissions from Christoffel C. de Villier's family (Africana Notes and News VII 1950:59).

Genealogical notes on the Dojema family (Africana Notes and News IX 1952:81).

Wie was Maria de Villiers, oorlede $\pm$ 1700? (Familia II 1965-1966:15-17).

My ondervinding in verband met die ontleding van die geslagregister van die familie de Villiers (Familia II 1965-1966:29-35).

De Villier's van Agter-paarl en hulle plase (Familia I 1964-1965:66-70).

Christoffel Coetzee de Villiers (Hugenote Vereniging Bulletin III 1965:10-13).

Lig op die Wellingtonse verblyf van Christoffel C. de Villiers (Familia IV 1967:9-10).

Nageslag van 'n 'verlore' broer van Christoffel C. de Villiers (Familia IV 1967:18-20).

Twee de Villiers's saam met Retief Oosgrens toe (Familia IV 1967:99-100).

Nuwe lig op die oudste tak van die De Villier's van Bosch-en-Dal (Familia V 1968:1-8).

Bydrae tot die genealogie van die Bredasdorpse du Toits (Familia VI 1969:69-70).

Christoffel de Villiers se broer, Coenraad Gräbe: aanvulling uit die argief van die Hugenote-gedenkmuseum (Hugenote Vereniging Bulletin VII 1969:17-18).

Louise Joubert, 'n onbekende kind van die stamouers (Familia VII 1970:54 & 55).

Villiersdorpse de Villiers's (Familia VII 1970:87-89).

Bydrae tot die genealogie van Mazotijaan, Kommandant Cornelis Jansen de Villiers (Hugenote Vereniging Bulletin VIII 1970:9-10).

Nageslag van Matthys Johannes, a1, b1, c1, d6: Sy oudste dogters Susanna en Elizabsth (Hugenote Vereniging Bulletin VIII 1970:19-21).

Nageslag van de Villiers, a3, b6, c1 (Familia IX 1971:25-27).

Genealogiese hoof van 'n familie geïllustreer aan die familie de Villiers (Hugenote Vereniging Bulletin IX 1971:20-22).

Bydrae tot die genealogie van die De Villiers's van die Kaapse Skiereiland (Hugenote Vereniging Bulletin IX 1971:34-35).

'n Brief van Rocco Catoggio (Hugenote Vereniging Bulletin IX 1971:9-11).

Abraham Benjamin de Villiers (1785-1851) (Hugenote Vereniging Bulletin Deel X 1972:29).

Die laaste de Villiers-eienaar van Nattevelei (Hugenote Vereniging Bulletin XI 1973:20).

Die nageslag van die stamvader Pierre de Villiers a1, se tweede seun, Jean (Hugenote Vereniging Bulletin XI 1973:20).

Opmerkinge oor die kwartierstaat van mevrou Generaal Hertzog (Familia XI 1974:24-25).

Kwartierstraat van Cornelius Gerhardus Stephanus de Villiers (Familia XIII 1974-1976:64).

Die Familie De Villiers se Bydrae tot die Overbergse Bevolking Hugenate Vereniging Bulletin XI 1974:15-16.

Wat het van "Graaf-De Villiers's" geword (Hugenate Vereniging Bulletin XII 1974:22-23).

Die Genealogies jongste De Villiers's (Hugenate Vereniging Bulletin XII van 1974:26).

Wie was Johanna Martha Louw (Hugenate Vereniging Bulletin XII 1974:27).

Wie was Geertruy Jacoba van der Linde (Hugenate Vereniging Bulletin XII 1974:30).

Waar het Abraham De Villiers a2, (1659-1720) gewoon? (Hugenate Vereniging Bulletin XIII 1975:11).

"Jacobus Nicolaas" De Villiers - (G.R./Pama, a1, b1, c1, d17, e7) (Hugenate Vereniging Bulletin XIII 1975:38).

Die Eggenote van die Voortrekker-De Villiers (Hugenate Vereniging Bulletin Deel XIV 1976:40).

Oor die Swart-familie

Identification of Jacobus and Jan Swart whom Teenstra met in 1825 (Africana Notes and News IX 1952:68).

Nig Audrey (Blignault) se mense (Sarie Marais 11.06.1958:50).

Johannes Swart Jan-seun: Stamvader van die Staatspresident (Familia I 1964:16-18).

Voorgeslag van die eerste Staatspresident (Familia III 1966:25-26).

Afstamming van wyle minister N.C. Havenga (Familia III 1966:29-30).

Ontdekking van 'n geslagregister van die Melkbosch-Swarts (Familia VI 1969:102-106).

Oor ander Caledonse families

Piet Retief se aangetroude familie uit Caledon en die Voorgeslag van generaal C.R. de Wet (Familia II 1965-1966:22-24).

Aanvullende gegewens tot die genealogie van die familie Bam (Familia VIII 1971:2).

Die Delpórts van Caledon (Hugenote Vereniging Bulletin XV 1977:18-22) (Johanna Margaretha Delport wat in 1852 gebore is, was Con de Villiers se stiefmoeder).

Oor ander Hugenote-families

Nakomelinge van die Hugenote-familie De Péronne (Africana Notes and News XIV 1961:185-188).

Waar kom die naam "Hugenoot" vandaan (Hugenote Vereniging Bulletin VII 1969:12).

Oor genealogie as wetenskap

Ons ken ons familie nie: gegewens oor voorgeslagte behoort versamel te word (Hg 11.08.1950:33 & 34).

My procedure in tracing family history (Africana Notes and News IX 1952:127-129).

Ons voorsate verdien meer aandag (Hg 26.06.1953:27).

Stamboomondersoek in die praktyk (Familia III 1966:39-41).

Genealogiese navorsing: Deskundige wenke (Hugenote Vereniging Bulletin IV 1966:7-9).

'n Resensie oor die geslagregister van Daniel Malan (Hugenote Vereniging Bulletin IX:14).

BYLAAG II

C.G.S DE VILLIERS SE BYDRAE OP MUSIEKGEBIED

Artikels oor musiek

Giacomo Puccini (Hg 12.12.1924:13).

Nuwere rigtinge in die opera (Hg 23.05.1924:5).

Suid-Afrikaanse singers - hul sangkuns en uitspraak (Brandwag 31.07.1937:15).

Die Sangkuns (Brandwag 04.09.1937:15 & 17).

Die Afrikaanse Kunslied (Hg 07.06.1944:7).

"Groot Kanonne" (Hg 29.11.1946:42).

Die Voordrag van die Kunslied (Hg 21.07.1944:11).

Hedendaagse groot sangkunstenaars (Hg 01.02.1946:7).

Ons singery is 'n waarheid (Lbw 28.08.1962:45).

Artikels oor kerkmusiek

Die oorsprong van ons gesange en psalms (Hg 11.09.1936:27).

Die geskiedenis van ons gesange (Kerkbode 22.06.1938:41).

Die Hugenote Psalms en hul musikale agtergrond (Brandwag 07.09.1939:27).

Die Geneefse Psalmboek 400 jaar oud (Hg 25.06.1943:9).

"Onwelluidende" psalmwysies (Hg 19.11.1943:5).

Die Strydpsalm van die Hugenate (Hg 26.11.1943:11).

Die Korale gebaseer op Psalm 46 (Hg 10.12.1943:17).

Kersliedjies en kersversierings (Hg 17.12.1943:11).

Die oorsprong van ons gesangwysies (Kerkbode 18.10.1944:348-349).

BYLAAG III

VERWERKINGS EN VERTALINGS VIR DIE STELLENBOSSE SANGFEES

Opera

Openingskoor/Lemoenbleiselkoor uit *Cavalleria Rusticana* van Mascagni.

Gebed uit *Cavalleria Rusticana* van Mascagni.

Habanéria uit *Carmen* van Bizet.

Koraal ("Da zu dir der Heiland kam") uit *Die Meistersinger von Nürnberg* van Wagner.

Gewyde musiek

Russiese vesperlied - verwerking.

Volksliedjies (Die jaartal tussen hakies dui op die jaar van uitvoering)

Nani, nani, nay (1949).

Nêrens leef 'n mens so vrolik (Switserse volksliedjie) - verwerking (1951).

Dis glad nie 'n sonde om lief te hê (Switserse volksliedjie) - verwerking (1951).

Diebiedabie (Duits-Switserse danswysie) - verwerking (1951).

Tiritomba (oud-Napolitaanse lied) - verwerking (1951, 1955, 1962 en 1964).

Carmelo (volkslied uit Sorrento) - verwerking (1952 en 1959).

Waar Kaapiand begin (Switserduitse volkslied) - verwerking (1953, 1973 & 1976).

Ritkabuza, ritka arpa (Hongaarse volkslied) - vertaal en verwerk (1959).

BYLAAG IV**C.G.S. DE VILLIERS SE BYDRAE OP LETTERKUNDIGE GEBIED**

Vertaalde kortverhale wat in *Die Huisgenoot* verskyn het:

Björnson, Björnstjerne	:	Getrouheid (02.11.1928:23)
Da Montegiorgio	:	Die blommetjies van San Francesco (19.04.1946: 9 & 10).
Deledda, Grazia	:	Die huis van die digter (27.11.1936:17)
	:	Die soen van die boggelmannetjie (11.06.1936:25)
	:	Wildevarkie (29.10.1937:19)
	:	Die skat van die Sigeuners (14.01.1938:17)
	:	Die nuwe wingerd (23.12.1938:31)
	:	Die Kersfees van die raadsheer (06.12.1940:32 & 33)
	:	Die takbokkie (23.11.1945:17)
Hamsun, Knut	:	'n Spook (08.08.1924:13)
	:	Zacheus (28.11.1924:17)
	:	Die Veroweraar (29.05.1925:23)

- : Geskiedenis uit die Baeverdal (26.06.1925:31)
- Pontoppidam, Henrik : Die vlug van die arend (17.05.1940:17)
- : Digterlewe (18.07.1941:21)
- : Die Steen van die wyses (19.07.1946:27)

Vertaalde kortverhale wat in bundels gepubliseer is:

Uit Skandinawiese Vertellinge

Deel I (Sages):

Die geskiedenis van Gunnlaug en Slangtong

Die verhaal van die bondgenote

Deel II (Vertellinge):

- Björnson, Björnstjerne : Die Raaisel van 'n lewe
- Hamsun, Knut : Op die banke
- : 'n Doodgewone vlieg van middelmatige grootte
- : Vrees
- Lie, Jonas : Finse bloed
- : Die aarde trek
- Blicher, Steen Steen : Die drie heilige aande

Uit Die kortverhaal in Skandinawië Noorweegse verhale:

Björnson, Bjørnstjerne	:	Die Vader
Hamsun, Knut	:	Kersfees op die bergkruin
	:	Parys en Miniature
Kjelland, Alexander	:	Verwelkte blare
Lie, Jonas	:	'n Hoenderkop
	:	Die strydvraag

Deense verhale:

Andersen, Hans C.	:	Die storie van 'n moeder
Jacobsen, Jens P.	:	Mevrou Fönss
Pontoppidan	:	'n Uiteinde

Sweedse verhale:

Strindberg August	:	Die dag van afrekening
-------------------	---	------------------------

Sketse en artikels

Reisindrukke van Denemarke (Hg 23.11.1923:).

In Noorweë: 'n ou land met 'n nuwe gees (Hg 28.12.1923:16).

Die Engadin, die Pêrel van Switserland (Hg 28.03.1924:16).

Knut Hamsum (Hg 15.08.1924:9).

Switserland (Hg 31.07.1925:9).

- Switserland en sy bewoners (Hg 19.03.1926:3).
- Switserland as 'n land vir studie (Hg 02.04.1926:13).
- Die oudste kerke in Rome (Hg 01.12.1939:27).
- Die blommetjies van San Francesco (Hg 19.04.1946:9 en 10).
- Vanmelewe se plaasvolk (Hg 17 Oktober 1947:20-21).
- Ek kuier by ouma Swart (Hg 23.04.1948:23).
- Die "freiherr" en die weduweetjie (Hg 16.07.1948:35).
- Ou Segal en mnr Tjorts (Hg 20.08.1948:23).
- Ouma Viljee (Hg 03.09.1948:19).
- Romanse uit die vorige eeu (Hg 24.09.1948:39).
- "Solitaire" - 'n plaasskool vanmelewe (Hg 29.10.1948:39).
- Com Koos Matthee en die wit "Helmet" (Hg 05.11.1948:53).
- Ouderwetse familie-albums (Hg 19.11.1948:39).
- Oom Thys Viljee (Hg 26.11.1948:48 & 49).
- 'n Ouderwetse plaashuis (Hg 03.12.1948:27).
- Oor tantes, my "ouma-tante" en 'n spookgedaante (Hg 25.02.1949:23).
- Die spook in Oupa se leunstoel (Hg 01.04.1949:29).
- Pa (Hg 06.01.1950:52 & 53).
- "Perske toe" (Hg 24.03.1950:21 & 22).
- Die lotgevalle van Trynie (SM 19.07.1950:37).
- Katteryk van Rome (Hg 27.10.1950:67).
- Bure (Hg 10.11.1950:28 & 29).
- Strand toe (Hg 24.11.1950:37).

- "Mathrie" (Stellenbosse Student, 1953:24 - 26).
- 'n Romeinse losieshuis (Hg 11.05.1951:63).
- Lelike Hannie (Hg 30.11.1951:56 & 57).
- Helde en heldinne van die natrek (Hg 14.04.1950:17).
- Betekenis van die Heilige jaar (Hg 02.02.1951:61).
- "Het was Ons, O! Een Groote Blydschap!" toe die Nuus van die Vrede op Bermuda Ontvang is (Hg 29.08.1952:41-43).
- Terug na die ou Transvaal! Vir die Boere op Bermuda was dit bitter om die Eed van Getrouheid te onderteken (Hg. 05.08.1952:46).
- Ou Skwaai-ig (Squire). (Hg 26.11.1954:115-119).
- Mense wat Hermanus gemaak het (Hg 04.03.1955:32-35).
- Kokkewiet byt jou toon (Byv 11.05.1957:21).
- "Sukkel Vabône!" (Byv 22.12.1956:35).
- Donker kamer, sonder kers (Byv 22.06.1957:7).
- Ons Alie (By 20.09.1957:9).
- Wie's Ek, Meneer? (By 01.11.1958:15).
- Die Groot Vrekte (By 12.01.1957:5).
- Glorie-Drome (Byv 08.11.1957:11).
- Die eed (Hg 19.04.1964:27).
- Die speldekussingboom (Hg 26.04.1963:27).
- Het ons nog aristokrate (Hg 30.04.1965:24).
- Cape Farm (Donkiespad two generations ago (FW 25.05.1966:36 & 37).

BYLAAG V**OU AFRIKAANSE VOLKSLIEDJIES****Die sprinkaan en die droogte**

Die Sprinkaan en die droogte
is swaar op onse land,
en wat van ons gaan worre,
is bowe my verstand".

Die skape kry die brandsiek,
die koring kry die roes,
die beeste kry rooi water
en die perde vrek van droes.

Toe ry ek na Neef Pieter,
hy vra: "Waar gaan jy heen?"
Ek sê: "Ek kom net hierna toe
om 'n bietjie geld te leen."

Hy sê: "Wat praat jy kêrel!
Die tye is te duur
Die vreemde bank is onse baas
En die rente brand soos vuur."

Toe ry ek na Oom Kotie,
Hy vra ook waar ek ry.
Ek sê: "Ek kom net hiernatoe
Na Oom se dogter vry."

Hy vra my hoeveel geld ek het
En hoeveel skape en vee.
Ek sê: Twaalf skape en een koei,"
Toe sê hy sommer: "Nee!"

"Nee Kêrel, nee! Jou kerk is uit,
My dogter nie vir jou!
Maar net twaalf skape en een koei,
En jy praat nog van trou!"

(De Villiers Ms/b)

Ek was 'n arme Engelsman

Ek was 'n arreme Engelsman en 'n weeskind ook daarby
Nou wilek vir julle 'n grap vertel hoe ek uit ry om te vry
Skaars was ek sestien jare oud, toe moes ek ook gaan vry,
Ek saal toe ook my blesperd op, en ek dog ek sal die niggie kry

Ek was met nagmaal in die kerk, daar het ek haar vireers gesien,
Ek raak toe sommer op die nôi verlief, ja sommer op die Swartoog Miem.

Ek trap daar uit en ek trap daar in, en ek was so netjies gedres,
My blesperd loop 'n stywe draf, en my blesperd doen sy bes.

Dit was die aand al regte laat, toe kom ek op die plaas,
Die nontjie was vir my so bang, sy loop net soos 'n haas.

Toe sing ons uit die "Christian Book": how happy are we tonight,
toe bak sy vir ons pannekoek, toe kom dit alles "right",

(Maar! - hy kry die nôi nie: sy fop hom na
hy sewe jaar na haar gevry het en trou met "Skeeloog"!)

Twaalf maande was ook skaars verloop, toe sien ek Skeeloog alleen,
Toe sien ek ou Miem in die smouswa ry met ou "Jannie-met-die-
Hoepelbeen".

Nou vriende wat ek jul wil raai, moet nooit so gou gaan vry,
Dis beter om dan nooit te trou, en oujongman te bly.

Maar doen jul soos ek dit gedoen, om sewe jaar te vry,
Verneuk is jul op die oue end, en 'n ander sal haar kry!

(De Villiers:Ms/b)

VOLKSLIEDERE UIT EUROPA**1. Hongaarse volksliedjies****Edes kedves feleségem/My allerliefste vrou**

Nee ag, vrou, jy is so maer,
 so skraal soos pypkaneel.
 Daagliks word jy maerder,
 wat te veel is, is te veel.
 Daagliks soek na syns gelyke
 almal hier op aarde.
 Maar ou vroutjie by 'n sisrok
 pas geen borsspeld van so 'n hoë waarde, waarde.

(De Villiers:Ms/b).

A falluba nincs/Daar is nie meisies in ons dorp nie

Net twee nôiens in ons dorpie
 O dis naar maar dis waar.
 En die tweede lag net lekker:
 sy het reg: sy het reg
 Want haar skat Tys Louw se maat
 is ook nie sleg hy's net reg!
 Een van hul het met Tys Louw ons prokureurtjie getrou.
 En die tweede lag net lekker ...

(De Villiers:Ms/b)

Van neki/Sy het

Kyk mooi sy het, ja sy het, ja sy het
 in haar ring 'n pêrel en 'n gawe kêrel
 sy het hom, hom het sy so waar soos vet!
 Het sy geeneen, sal sy kry een
 Want die Heer sal soek/stuur vir haar een
 Meisies wees tog net nie te kieskeurig:
 Oujongnôiens leef te treurig, treurig.

(De Villiers:Ms/b).

Nagy a feji/Sy kop of haar kop is groot

Perde is diere
 Maar hul wys verdriet
 Oor 'n kêrel treur 'n noi verniet
 Bars 'n naat/soom word dit genaai
 Sorge word deur die winde verwaai

(De Villiers:Ms/b)

A madarka a parjaval szalldogal/Die voëltjie en sy maatjie hardloop rond

Voëltjies in die bloue lug vlieg paar om paar
 In die bos kleef boom en klimop aan mekaar.
 Almal sal sy deel eens kry
 Ek alleen moet eensaam bly
 Almal sal hul deel eens kry
 Ek alleen moet eensaam bly

(De Villiers:Ms/b).

Huzzad czak/Speel dit

Speel maar sigeuner vol weemoed en smart
 Speel tot van droefheid sterwe my hart
 Dat my soetlief daaraan dink die laaste maal
 Hoe hy my bedrieg het duisend maal.

(De Villiers:Ms/b)

2. Switserse volksliedjies

Die oujongnôl

My eerste kêrel was van die Pêrel,
sy naam was Jantjie, hy was 'n parmantjie.
My tweede skatlam was 'n klerk by Sanlam,
hy was te vatterig en ek te katterig.

My derde gantang was ses voet drie lang,
hy was 'n sterk boerseun daar bo van Tsaneen.
Skaars was ek twintig toe't ek wrintig
van kêrels 'n handvol of liewers 'n landvol.

Drie het ek bo gaan haal daar in die Transvaal.
Die Vrystaat? Laat ek sien het my van vier voorsien
En selfs uit Guidwes onthou ek nog ses
maar net ene uit Natal (ek dink dit is glo al).

Piet, Jan, Flip, Fanie Tys, Jaap Dirk Danie,
Koos Bêrend, Gert, Fasia nogal 'n prestasie.
Waar al my kêrels nou? Geeneen het my getrou!
Nou is ek al veertig jaar en met kêrels klaar.

(De Villiers:Ms/b)

Herz, min Herz, warum so trurig/Hart my hart waarom so treurig

Hart, my hart, waarom so treurig
 Hart, my hart, waarom so seer?
 Skoon is dit in vreemde lande
 Wat begeer my hart nog meer?

Wat begeer ek? - Alles, alles,
 Eensaam, eensaam hier op aard;
 Skoon is dit in vreemde lande,
 maar nooit eie tuiste-en-haard.

Niemand groet my in die vreemde,
 Gee my vriendelik die hand;
 En geen kind wat my ooit toelag
 Soos tuis in my Switzerland/Vaderland.

Hart, my hart, wees nie so treurig,
 Hart, my hart, wees nie so seer;
 Deur Gods goedheid sien ons eendag
 Huis en haard en vriende weer.

(De Villiers:Ms/b).

Niene gets so schön und lustig/Nêrens leef mens so vrolik

Nêrens leef mens so vrolik
 As by ons op Matieland
 Nôieris/Kêrels is daar by die honderd
 Nôiens/Kêrels Kêrels/Nôiens land en sand

Matielanders kry jy orals,
 Van die Kaap tot in Transvaal,
 Gawe nôiens, flinke kêrels,
 En hul praat ons moede taal.

(De Villiers:Ms/b).

3. Oostenrykse volksliedjies

Weisst du Muater/Weet jy Moedertjie

Stil wenend by haar kind se siekbed,
 sit moedertjie bedroef en woen,
 Wyl sy in haar treurige lewe
 Nog altyd arm was en alleen.
 Sy soen haar kind se blonde haartjies
 Streel saggies oor sy koppie klein.
 Toe open hy sy lief blou ogies
 en ylend sê hy vol van pyn:
 Moeder hoor wat ek gedroom het
 dat ons twee in die hemel woon.
 Ma was so opgeruimd en vrolik,
 so jonk soos eens, so wonderskoon.
 Die engeltjies was baie.

(De Villiers:Ms/b).

Das Lied aus Wien/'n Lied uit Stellenbosch

Hoe verkwiklik, hoe verruklik is 'n lied uit Stellenbosch
 voel jy olik, word jy vrolik
 Dit gaan kop toe net soos mos
 ja, bepaald so 'n lied
 hoor jy net uit Matiekele.
 Dis hul troon
 Dis hul kroon en bly altyd ewe skoon
 niks skoner op aard as die Matielied
 Die skoonste wat jeug en die lewe bied.
 Wat stem ons so vrolik of arm of ryk,
 wat laat van ons hart alle weemoed wyk?
 Die klinkende, singende vrolikheid bringende,
 weemoed bedwingende Matielied.

(De Villiers:Ms/b).

In Stellenbosch bloei weer die bome

Vriende, kyk die lug word blou,
groen is boom en blaar,
sonskyn bring weer nuwe moed -
Lentetyd is daar!
Wie nog jonk is,
kom met my na die groene land.
Kêrels, nôiens, werk op syl
Gee mekaar die hand!
Dit moet ons die lente leer:
Jeug en liefde kom nooit weer!

In Stellenbosch bloei weer die bome,
die wintertyd is nou verby;
dan droom ons die saligste drome,
ons skuiwe ons boeke opsy.
In Stellenbosch bloei weer die bome -
bind vaster die ou liefdesband,
dan droom ons weer salige drome
want lente is weer in ons land!

(Biblioteek, Konservatorium van
Musiek, Universiteit Stellenbosch)

4. 'n Duitse volksliedjie

Beierse volkslied

Kom 'n voëltjie aangefladder
en kom sit op my voet
hy't 'n briefie in sy bekkie
van my nêintjie'n groet.
(Neurie!)

In die winter was my troos net:
"Wag die somer kom aan."
Nou's dit somer in die Boland
En ek is ver daarvandaan.

My beminde is in Kaapland,
In Transvaal moet ek bly;
Ek is vreemd en ek is eensaam,
niemand traak hom om my.

Liewe voëltjie vlieg verder
neem 'n soen saam van my,
O ek wens ek kon saamgaen,
maar ek moes agterbly.

(De Viliers:Ms/b).

5. 'n Russiese volksliedjie

Die Klockie/Kolokol(b)Tseik

Deur die stowwerige, deinserige skeemring
 Rol my wa na die verre verskiet
 Die eentonige klank van die klockie
 Begelei triest my drywer se lied
 Uit die grys vanmelewe se dae
 Klink 'n lied van herinnerings teer
 In my hart wat al oud en verluim is
 Flikker hartstogte op van weleer
 En dan dink ek terug aan die dae
 vol geluk sonder kommer of leed
 En my oog wat geen traan ooit meer ween nie
 Word nou vogtig nog voor ek dit weet
 Hoe eentonig oor die swyende velde
 is die klockie se eensame klank
 En eentonig en eensaam die lewe
 En die pad is so lank.

(De Villiers:Ms/b).

6. Franse kinderliedjies

Il pleut, il pleut, Bergère/Dit reën, dit reën, skaapwagtermeisie

Dit reën, dit reën, my skapies,
 Oppas jul wol word nat,
 hardloop gou na jul hokkie,
 hoor hoe die water spat -
 Bo in die akkerblare
 Knetter en sus die reën
 En as jul wolpakkies nat word
 sal jul van koue ween.
 Dit reën, dit reën my skapies,
 pas maar op, jul wolpakkies word nat!

(De Villiers:Ms/b)

Ah! vous dirai-je, maman'/Ek sal vir jou sê, Mamma

Ag, kom luister na my, Ma:
Hoor wat my ou hartjie pla
Ag, kom luister na my, Ma:
hoor wat my ou hartjie pla.
Pappie wil dat ek moet praat
Soos 'n grootmens vroeg en laat,
maar ek hou meer van komfyt
as van die verstandigheid.
Ag kom luister na my, ma
Luister wat my hartjie pla.

(De Villiers:Ms/b)

BYLAAG VI

NATUURWETENSKAPLIKE ARTIKELS, IN BESONDER OOR DIE
SOÖLOGIE

- 1922   Neue Beobachtungen über den Bau und die Entwicklung des Brustschulterapparates bei den Anuren, insbesondere bei Bombinator (Acta Zoologica, 3:153).
- 1924   On the anatomy of the breast-shoulder apparatus of Xenopus (Annals of the Transvaal Museum, 10:197).
- 1925   On the development of the "epipubis" of Xenopus (Annals of the Transvaal Museum, 11:129).
- 1925   Nuwe navorsinge oor die borsskouerappaat van die Anura (South African Journal of Science, 22:226).
- 1926   Some aspects of the morphology and ontogeny of the skeletogenous strata (South African Journal of Science, 23:63).
- 1929   Some observations on the breeding habits of the Anura of the Stellenbosch Flats, in particular of Cacosternum capense and Bufo angusticeps (Annals of the Transvaal Museum, 13:123).
- 1929   The comparative anatomy of the breast-shoulder apparatus of the three Aglossal Anuran genera: Xenopus, Pipa and Hymenochirus (Annals of the Transvaal Museum, 13:37).
- 1929   Some features of the early development of Breviceps (Annals of the Transvaal Museum, 13:141).
- 1929   The development of a species of Arthroleptella from Jonkershoek, Stellenbosch (South African Journal of Science, 25:481).
- 1930   Pasteur en die Kiemteorie (Hg 08.08.1930:43).
- 1930   On the cranial characters of the South African Brevicipitid Phrynomerus bifasciatus (Quarterly Journal of Microscopical Science, 74:667).

- 1930 New aspects of Anuran cranial osteology and osteogeny (South African Journal of Science, 27:481).
- 1930 Die biogenetiese Grondwet [Rede by amptelike opening van die U.S., 1930] (Hg 21.03.193);43).
- 1931 Ueber den Schädelbau der brevicipitiden Gattung Anhydrophryne (Anatomischer Anzeiger 71:331).
- 1931 The cranial characters of the Brevicipitid genus Cacosternum (Quarterly Journal of Microscopical Science, 74:275).
- 1931 Further notes on the genus Cacosternum, including an account of the cranial anatomy of Cacosternum namaquense Werner (South African Journal of Science, 28:378).
- 1931 Ueber den Schädelbau des Breviceps fuscus (Anatomischer Anzeiger 72:164).
- 1931 Some features of the cranial anatomy of Hemisus marmoratus (Anatomischer Anzeiger 71:305).
- 1932 Ueber das Gehörskelett der aglossen Anuren (Anatomischer Anzeiger 74:33).
- 1932 Die Skedelmorphologie van Hyperolius horstockii as voorbeeld van die Polypedatidae: [Saam met G. du Toit] (South African Journal of Science, 24:449).
- 1933 Breviceps and Probreviceps: comparison of the cranial osteology of two closely related Anuran genera (Anatomischer Anzeiger 75:257).
- 1933 The "tail" of the American Toad Ascaphus (Nature:692).
- 1934 On the morphology of the epipubis, the nobelian bone and the phallic organ of Ascaphus truei Stejneger (Anatomischer Anzeiger 78:23).
- 1934 Some points in the anatomy of Batrachella capensis (Hewitt) and their bearing upon the question of evolutionary neoteny (South African Journal of Science, 31:406).

- 1934 Studies on the cranial anatomy of Ascapus truei Stejneger, the American "Liopelmid" (Bulletin of the Museum of Comparative Zoology, Harvard 77:3).
- 1934 Die Schädelanatomie der Rhombophryne testudo Boettger in Bezug auf ihre 'Verwandtschaft mit den malagassischen Brevicipitiden (Anatomischer Anzeiger 78:289).
- 1935 Some aspects of the Amphibian suspensorium, with special reference to the paraquadrato-maxillary (Anatomischer Anzeiger 81:225).
- 1938 A comparison of some cranial features of the East African Gymnophiones Boulengerella Boulengeri, Tornier and Scolecomorphus ulugurensis Boulenger (Anatomischer Anzeiger 86:1).
- 1938 Ueber angebliche Streptostylie bei der amerikanischen Urodengattung Rhyacotriton (Vierteljahrsschrift der Naturforschenden Gesellschaft in Zürich 38:6).
- 1938 Ueber die angebliche Streptostylie des Ambystoma macrodactylum (Anatomischer Anzeiger 86:273).
- 1939 Ueber den Schädel des südafrikanischen schlangenartigen Scinciiden Acontias meleagris (Anatomischer Anzeiger 88:289).
- 1940 Comparative anatomy within the framework of modern Biology (South African Journal of Science, 37:1).
- 1945 Die begrippe "hoogstaande" en "laagstaande" in die Transformasieleer (Tydskrif vir Wetenskap en Kuns 5:125).
- 1946 The Relations of the Vomer and Palatoquadrate Bar to the Cranial Rostrum in the Tinamou (Crypturellus Species) (Annals of the University of Stellenbosch, Vol. 24, Section A, 1-4:21).
- 1956 Die Behoud van Geestelike Waardes in Suid-Afrika : Die Wetenskap en sy Taak (Tydskrif vir Wetenskap en Kuns 16:126).